

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Tomáš Dufka

*Protirevoluční diskurs česky psaných tiskovin v době Francouzské
revoluce*

*Antirevolutionary discourse of Czech written prints in the period of the
French revolution*

Praha 2011

Doc. Mgr. Daniela Tinková, Ph.D.

Poděkování

V první řadě velice děkuji své školitelce Doc. Mgr. Daniele Tinkové, Ph.D., nejen za cenné rady a připomínky, ale také za několikaletou „osvícen(sk)ou“ a „revoluční“ přípravu, bez níž by tato práce nikdy nevznikla. Dále patří velký dík Mgr. Evě Lehečkové za ochotu a pomoc při pronikání do *kritické analýzy diskursu* a jejího užití v praxi a Mgr. Kamilu Činátlovi, Ph.D., jehož semináře konečnou podobu práce výrazně ovlivnily. Jsem vděčný také všem těm, kdo mne přiblížili Francii a dodali mi tak odvahy rozšířit práci o francouzské prameny. V neposlední řadě bych chtěl velmi poděkovat své rodině a blízkým, kteří při mně během studií a při psaní práce stáli.

Upozornění

Na tuto práci se vztahuje autorskoprávní ochrana podle zákona č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon). V souladu s tímto zákonem je dílo duševním vlastnictvím autora a jeho užití, kopírování nebo vydání (včetně fotodokumentace) je možné jen s autorským svolením. Při citování díla je povinné uvedení autora a názvu díla.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V . . . . dne . . . . podpis . . . .

Anotace

Diplomová práce *Protirevoluční diskurs česky psaných tiskovin v době Francouzské revoluce* se zabývá texty, které měly na sklonku 18. století za úkol utvářet mínění česky mluvícího obyvatelstva o událostech ve Francii, a reflektuje, jakým způsobem tak bylo činěno. V první části autor shrnuje výsledky dosavadního bádání o Revoluci a jejich ohlasech a vymezuje teoretická a metodologická východiska práce; ve druhé nejprve představí zkoumané tiskoviny a jejich tvůrce a poté s využitím kritického analytika diskursu Normana Fairclougha obecně popisuje diskurs protirevolučních textů; ve třetí a závěrečné části práce pak zaměří pozornost na konkrétní revoluční události: sleduje, jaké techniky při zpravování o revolučních událostech používaly Krameriovy noviny a na příkladech poprav Ludvíka XVI. a Marie Antoinetty srovnává diskurs českých tiskovin s diskursem francouzských tisků téhož typu. Práce si klade za cíl rozkrýt strategie protirevolučních textů, zdůraznit, jaké představy o Francouzské revoluci byly mezi českým obyvatelstvem šířeny, a přispět tak do širší diskuse nad otázkou chápání vztahu vládní moci, resp. národních buditelů k českému (především selskému) obyvatelstvu.

Klíčová slova: *protirevoluční tiskoviny – čeští obrozenci – Francouzská revoluce – kritická analýza diskursu*

Abstract

The thesis *Antirevolutionary discourse of Czech written prints in the period of the French revolution* deals with texts, which at the end of the 18th century had an objective to form an opinion of the Czech speaking population about events in France and assesses the way it has been being done. In the first part the author summarizes results of existing research of the French Revolution and its reception and defines theoretical and methodological approach of the thesis; in the second part he first presents the corpus of prints and of their creators with an aim to later describe the discourse of antirevolutionary texts in general by means of the methodology of critical discourse analyst, Norman Fairclough; in the third concluding part he focuses on specific revolutionary events: he observes what kind of techniques Kramerius' journal used when reporting revolutionary events and on examples of executions of Lewis XVI and Marie Antoinette he compares the discourse of Czech prints with the discourse of similar French prints. This work aims to find out strategies of antirevolutionary texts and to point out which images of Revolution were diffused among the Czech population. The thesis thus tries to enrich larger discussion on the question about the relation of the government power, or the national revivalists towards the Czech (especially rustic) population.

Key words: *antirevolutionary prints – French revolution – Czech revivalists – Critical discourse analysis*

OBSAH

1	Úvod	9
2	<u>Francouzská revoluce a české země jako téma. Teoretická a metodologická východiska práce</u>	11
2.1	Stav dosavadního bádání české historiografie	14
2.1.1	Tradiční zpracování ohlasové problematiky	14
2.1.2	Inspirační zdroje práce: Kutnarův a Petráňův přístup k tématu	17
2.1.3	Zkoumání širších souvislostí: Francouzská revoluce a české národní obrození	20
2.2	Nové možnosti práce s prameny	22
2.2.1	Teoretické vymezení konceptu <i>kritické analýzy diskursu</i> (CDA); metodologie Normana Fairclougha	23
2.2.2	CDA a historie	27
2.2.3	Výzvy literární teorie	31
3	<u>Diskursivní pole česky psaných tiskovin na sklonku 18. století</u>	35
3.1	Česky psané tiskoviny konce 18. století	35
3.1.1	Druhy tiskovin	35
3.1.2	Autoři a jejich díla	39
3.1.3	Zásahy státu	43
3.2	Jazyk – nástroj disciplinace.	46
3.2.1	Četbou k poslušnosti	46
3.2.2	Styl autora, reprezentace autority	50
3.2.3	Žánry tiskovin.	54
3.3	Odraz osvícensko-absolutistického diskursu v protirevolučních brožurách	58
3.3.1	Svoboda a rovnost – hesla protirevoluce	58
3.3.2	Podoby Francouze-revolucionáře	63
3.3.3	Potlačit rozum, zasáhnout city	68
4	<u>Příběhy několika revolučních událostí</u>	72
4.1	Kramerius informuje	72
4.1.1	Mezi skutečností a fikcí	72
4.1.2	Uzavřenost textů	78

4.1.3	Nekonečný seriál	81
4.2	Symbolická řeč gilotiny	85
4.2.1	Obraz panovníka mučedníka	86
4.2.2	V zajetí zápletek	89
4.2.3	Dichotomie my – oni	93
5	<u>Závěr</u>	99
6	<u>Seznam použitých pramenů a literatury</u>	101
7	<u>Přílohy</u>	109
7.1	Textová příloha	109
7.1.1	Václav Matěj Kramerius: <i>Smrt Ludvíka XVI. Krále Francouzského</i>	109
7.1.2	Václav Matěj Kramerius: <i>Smrt Marie Antonie Královny Francouzské</i>	113
7.1.3	<i>Journal de Perlet du mardi 22 janvier 1793</i>	116
7.1.4	<i>Semaines parisiennes: Relation de vingt heures d'angoisses qui ont précédé le martyre de Louis XVI</i>	118
7.1.5	<i>Testament de Marie-Antoinette veuve Capet</i>	121
7.1.6	Aleš Pařízek: <i>Výklad rytého obrázku na prvním listě knížky této stojícího</i>	124
7.2	Obrazová příloha	125
7.3	Seznam obrázků	126

Poznámka k úpravě textů z 18. století

Při úpravě textů z 18. století jsem se řídil běžnými zásadami pro vydávání obrozenecké literatury.¹ Zásahy do textu jsem prováděl v souladu s dnešními pravidly pravopisu; jde o úpravy čistě technického rázu, konkrétně o změnu starého typu transkripce na dnešní. Hláskám jsem dal jednotnou formu, *g* jsem podle kontextu změnil na *j*, *w* na *v*, *y* na *j* či *i*, *au* na *ou*, *j* na *í* apod. Např. slovo *gonáci* tak bylo pozměněno na *jonáci*, *křiwda* na *křivda*, *wraucně* na *vroucně*, *wězenj* na *vězení*, *neyoswíceněgší* na *nejosvícenější*, *presydent* na *president*, *nevinnen* na *nevinen*, *schromáždění* na *shromáždění* atp. Počeštěný pravopis cizích osobních jmen stejně jako kolísání v kvantitě a morfologii jsem ponechal beze změny. Do francouzských textů jsem nijak nezasahoval.

---

¹ Příkladem mi byla ediční úprava obrozeneckých knížek lidového čtení editovaných Jaroslavou Janáčkovou. Srov. KRAMERIUS, V. M. *Zazděná slečna a jiné příhody pro vyrazení*. Praha: Československý spisovatel, 1980.

1. ÚVOD

Období Francouzské revoluce zaujímá v obecném historickém povědomí jedno z nejdůležitějších míst. Má se za to, že vykročení k novodobé evropské společnosti, tak jak ji dnes chápeme, je úzce svázáno právě s touto dobou. Přitom automatické spojení Revoluce s předcházejícími desetiletími osvěcenského „velkého rozviklání (*basculement*), které je více než co jiného zodpovědné za naši současnou identitu“,² není pro dnešního badatele zdaleka tak samozřejmé, jak by se mohlo zdát.³ Omezím se proto na konstatování, že *člověk vymaněný* osvícenstvím *ze své nesvéprávnosti*⁴ se v revolučním čase, ať už vlivem jakýchkoli pohnutek, poprvé na evropském kontinentě domohl alespoň částečně svých politických práv za cenu razantního, ba drastického skoncování s – do té doby nedotknutelným – společenským řádem. Po událostech, které se ve Francii v 90. letech 18. století staly, nemohlo již nic zůstat jako dřív.

Na tehdejší českou společnost stejně jako na ostatní evropské komunity měl tento dějinný moment nepochybně silný vliv. Otázka zní, jak tento *vliv* při zpracování zkoumané historické látky uchopit. Je třeba rozlišit dva různé druhy historického tázání, mezi nimiž by si každý, kdo se chce ohlasy Velké revoluce zabývat, měl umět vybrat: jde buď o tázání po dopadu myšlenek a skutků Francouzské revoluce na nově se konstituující českou společnost konce 18. století, nebo o zájem o způsoby, jaké vládnoucí kruhy habsburské monarchie – donucené reagovat na vzniklé nebezpečí destabilizace stávajícího režimu – společně s loajálními intelektuály zvolily pro co nejúčelnější ovlivňování veřejného mínění.

Ve své práci jsem se zaměřil na jeden z dílčích aspektů zmíněného druhého okruhu dotazování, konkrétně na protirevoluční diskurs česky psaných tiskovin vyšlých mezi lety 1789–1797. Pominu-li, že si předkládaný text mimo jiné klade za cíl nabídnout poměrně ucelenou představu o česky tištěné dobové protirevoluční produkci, jeho hlavním úkolem je metodou analýzy diskursu přispět k výzkumu disciplinačních a propagandistických technik tištěného média. Předmětem zájmu mi tedy není „skutečný“ stav věcí v českých zemích na sklonku 18. století, nýbrž představy, které se (s povolením cenzury) o Revoluci šířily, aby následně vytvořily tu více, tu méně zdařilou interpretaci události, jež měla u veřejnosti vzbudit zdání pravdivého faktu. Jaké slovní obraty byly v dobových protirevolučních tiscích

² TODOROV, Tzvetan. *L'Esprit des Lumières*. Paris: Robert Laffont, 2006. s. 7.

³ Srov. CHARTIER, Roger. *Les Origines culturelles de la Révolution française*. Paris: Éditions du Seuil, 2000 [1990]. především s. 9-36.

⁴ První věta Kantova slavného eseje *Odpověď na otázku: Co je osvícenství?* (1784) zní doslova takto: „*Osvícenství je vykročení lidstva z jeho samým zaviněné nesvéprávnosti.*“ (Srov. KANT, Immanuel. *Odpověď na otázku: Co je to osvícenství?*. přel. J. Loužil. *Filosofický časopis*, 1993, roč. 41, č. 3, s. 381.)

užívány a jakými významy byly naplňovány? Měla Francouzská revoluce a s ní spojená nová společenská situace nějaký dopad na formu psaného českého jazyka? A v neposlední řadě, čím se od sebe odlišuje diskurs protirevoluční a revoluční?

V první části práce bude představeno časové a tematické ukotvení sledované problematiky a čtenář se též seznámí s jejími teoretickými a metodologickými východisky. V druhé části se pozornost upře k samotnému pramennému materiálu: tiskoviny zde budou studovány s ohledem na jejich diskursivní konstruovanost a budou vřazeny do většího pole dobových publikací, aby tak lépe vynikla jejich jazyková originalita či sterilita. V závěrečné třetině práce se pak zaměřím na konkrétní revoluční události, jakými byly např. popravy krále a královny, s jejichž interpretací mi pomůže mj. i srovnání diskursů českých a francouzských tisků.

2. FRANCOUZSKÁ REVOLUCE A ČESKÉ ZEMĚ JAKO TÉMA. TEORETICKÁ A METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA PRÁCE

Dějiny Francouzské revoluce představují jednu ze zásadních historiografických otázek, která již více než dvě staletí zaměstnává frankofonní i nefrankofonní badatele. Vysvětlovat tento zájem kontextem 18. století nestačí: to, že nám má revoluční téma stále co říci, souvisí s jeho „nadčasovostí“, lépe řečeno s permanentní aktuálností jím nastolených problémů. Otázky, jež Revoluce pokládá, zůstávají ve veřejné rozpravě nezodpovězené dodnes. Jejich neřešitelnost totiž úzce souvisí s (marným) hledáním ideálního typu společenského uspořádání. Konec 18. století otevřel člověku nové dimenze společensko-politického uvažování, jež se z velké části překrývají s dnešními. *Vcítění*⁵ do člověka revoluční doby, který se poprvé v dějinách bouří za nově definovaná individuální práva, se tak díky jejich příznivosti s ideovými základy dnešních euroamerických společností může historikovi podařit snáze než *vcítění* do lidí dřívějších epoch.⁶

Pokud hovořím o nadčasovosti revolučního tématu, dělám to proto, abych zdůraznil, že při zkoumání Francouzské revoluce by měl historik víc než kdy jindy brát zřetel na její historiografický obraz. Na jedné straně sice aktuálnost problematiky badateli usnadní přístup k tématu, ovšem na straně druhé ho také může snadno odvézt od historické látky k obecným problémům současnosti. Je třeba zachovat historické a přítomné dimenze bádání v rovnováze a umět rozpoznat, kdy, použijeme-li terminologii Maxe Webera, místo abychom v souladu s principem *vztažení k hodnotě* vyčlenili náš objekt zájmu a dále již k předmětu výzkumu přistupovali objektivně, naopak *hodnotově* – nevědecky, to jest politicky – *soudíme*.

To, že ve Francii se téma Velké revoluce stalo oblíbeným kolbištěm názorových a ideových střetů jak v 19., tak ve 20. století, bude stručně předvedeno v následujícím shrnutí jeho francouzské historiografické tradice. Už v první polovině 19. století byl (vedle romantických historiků typu Micheleta a Quineta) téměř každý významnější francouzský politický činitel – od Thierse přes Guizota, Blanca či Lamartina až po Tocquevilla – „povinen“ věnovat alespoň jedno ze svých děl Revoluci; společnost se vzpomínala na překotných změn posledních desetiletí a veřejný zástupce musel být přesvědčivým interpretem minulosti, aby byl schopen obhájit svá politická rozhodnutí. Historická věda jako

⁵ Chápané v Diltheyově smyslu jako duchovní kategorie, „*Einführung*“, která je založena na „schopnosti rozumějícího subjektu „přenést se“ do vnitřního duševního života tvůrčí osobnosti, které máme porozumět.“ Cit. HROCH, Jaroslav: Ke vztahu hlubinné hermeneutiky a metodologie humanitních věd (symbol, archetyp a aktualizace). *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae universitatis brunensis* [online]. 2000, B 47, [cit. 2011-01-10]. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/fil/sbornik/2000/13hroch.html#tthFrefAAC>.

⁶ Za přivedení na tuto myšlenku vděčím doc. Daniele Tinkové.

taková se však plně konstitovala až po pádu Druhého císařství. S nástupem Třetí republiky, která coby mladý režim v historii hledala svou legitimitu, se téma Revoluce opět dostalo do středu zájmu. Tento vývoj dospěl až tak daleko, že v roce 1891 došlo na pařížské Sorbonně k založení katedry dějin Francouzské revoluce (z níž se v roce 1937 stal ústav). Jejím prvním profesorem byl jmenován Alphons Aulard, přesvědčením republikán a antiklerikální radikál, který historii v souladu s vědeckým trendem konce 19. století chápal jako pozitivistickou vědu vymezující se vůči filosofii. Ovšem jestliže se Aulard snažil skrze postavu Dantona smířit revoluční roky 1789 a 1793, pak jeho žák Albert Mathiez tento smír rázně odmítl a proti Dantonovi postavil Robespiera. Byl to on, kdo po Jaurèsových *Socialistických dějinách Francouzské revoluce* jako první načrtl marxisticko-jakobínskou vizi Revoluce a následně z bolševické revoluce učinil završení její francouzské předchůdkyně.⁷ Od této chvíle se téma Revoluce nadlouho ocitlo v pevném objetí marxistické historiografie. Takto utvořený korelát našel po Albertu Mathiezovi a Georgesu Lefebvrovi svého dovršitele v osobě Alberta Soboula.⁸ To už se ale o slovo hlásila i revizionistická interpretace v čele s Françoisem Furetem, který v roce 1965 poprvé (spolu s Denisem Richetem⁹) zpochybnil do té doby nedotknutelný marxistický koncept pevně dané logiky revolučního procesu, ztotožňující roky 1793 a 1917, a místo toho přiznal revolučnímu procesu nepředvídatelnou nahodilost.¹⁰ Kritika marxistického monopolu na historiografii Revoluce – Furetem v dalších letech rozpracovaná¹¹ – přispěla ve Francii nejprve k jeho pozvolnému uvolnění a posléze i ústupu do pozadí. Francouzská revoluce ovšem nadále zůstala silně konfrontačním diskusním polem, jak se výrazněji projevilo např. v roce 1989 v souvislosti s dvoustým výročím pádu Bastily.¹²

V diskusi přitom čím dál více zaznívala také otázka po kořenech Revoluce, lépe řečeno vztahu Revoluce k osvícenství. Zatímco se Michel Vovelle, jeden z představitelů třetí generace školy *Annales*, zaměřil na kvantitativní výzkumy sledující postupný pokles náboženských praktik ve Francii druhé poloviny 18. století,¹³ Roger Chartier, hlásící se k

⁷ Srov. MATHIEZ, Albert. *Francouzská revoluce*. Praha: Mír – Družstevní práce, 1952.

⁸ Více o univerzitních dějinách Revoluce viz FURET, François, OZOUF, Mona et collaborateurs. *Dictionnaire critique de la Révolution française. Interprètes et historiens*, Paris: Flammarion, 2007 [1988]. s. 111–140.

⁹ FURET, F. – RICHET, D. *La Révolution française*. Paris: Hachette, 1965.

¹⁰ Srov. doslov Daniely TINKOVÉ „François Furet a janusovská tvář Revoluce“. In FURET, F. *Francouzská revoluce, díl 1*. Praha: Argo, 2004. s. 417–435. Další česky psaná literatura k tématu: HANUŠ, J. – VLČEK, R. (eds.). *Interpretace Francouzské revoluce*. Brno: CDK, 2004.

¹¹ Česky např. FURET, F. *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Praha: Atlantis, 1994.; TÝŽ: *Francouzská revoluce, díl 1*. c. d. TÝŽ: *Francouzská revoluce, díl 2*. Praha: Argo, 2007.

¹² Pro podrobnosti ohledně již dvě stě let trvajících diskusí nad interpretací Francouzské revoluce srov. *Pour ou contre la Révolution*. Sous la direction de Antoine de BAECQUE. Paris: Bayard Compact, 2002.

¹³ Srov. např. VOVELLE, Michel. *La révolution contre l'Église. De la raison à l'être suprême*. Paris: Complexe, 1988.

novým kulturním dějinám, poukázal v 90. letech na vykonstruovanost teze o kauzální souvislosti mezi osvícenstvím a Revolucí tím, že v reakci na tradiční zájem o díla osvícenských myslitelů položil důraz na kulturní, tj. spontánní projevy zprostředkovatelů změny.¹⁴ Českému čtenáři jsou pak známé práce Mony Ozoufové, jejíž zájem o kulturní symboliku jakožto nositele významu společenské změny se dá označit za průkopnický.¹⁵ Co se týká historiografie Revoluce v 21. století, francouzští badatelé v poslední době věnují obzvlášť velkou pozornost hledání kořenů francouzského republikánství. V tomto ohledu patří mezi nejvýraznější historiky žák Michela Vovella a současný ředitel Ústavu dějin Francouzské revoluce Pierre Serna, který se věnuje prostředí neviditelného a přitom všudypřítomného politického středu (po)revoluční Francie¹⁶ a Sophie Wahnichová, jejíž dvě monografie – první o figuře cizince za doby Revoluce,¹⁷ druhá o zářijových masakrech, resp. „zrození republiky“¹⁸ – náleží mezi nejvýraznější knihy o Revoluaci poslední doby.

Wahnichovou lze rovněž přiřadit k historicko-lingvistickému badatelskému projektu, jenž se zabývá jazykem Francouzské revoluce. Hlavním představitelem tohoto proudu je Jacques Guilhaumou, ředitel Ecole Normale Supérieure v Lyonu. Jeho dosavadní dílo představuje úctyhodnou řadu publikací různého druhu. V 80. letech se Guilhaumou klonil k tzv. *lexikometrii*, kvantitativní metodě, jež se zakládá na vykazování frekvence slov v určitém přesně definovaném korpusu,¹⁹ aby se postupně začal zajímat o metodologické otázky vážící se k promýšlení *lingvistického obratu* v tzv. *jazykové historii pojmů* (*l'histoire langagière des concepts*), která má velmi blízko k *sémantické historii* Reinharta Kosselecka či ke cambridgeské škole Quentina Skinnera.²⁰

Pro americké historiky se – na rozdíl od většiny ostatních nefrancouzských badatelů – téma Francouzské revoluce samo stalo velmi důležitým pro výzkum dějin jejich vlastního státu.²¹ Zásadním spojovacím článkem badatelů jako Keith Michael Baker²², Lynn Huntová²³

¹⁴ Srov. CHARTIER, R. c. d.

¹⁵ Srov. OZOUFOVÁ, Mona. *Revoluční svátky. 1789–1799*. Brno: CDK, 2006.

¹⁶ Srov. SERNA, Pierre. *La République des girouettes*. Seyssel: Champ Vallon, 2005.

¹⁷ Srov. WAHNICH, Sophie. *L'Impossible citoyen. L'étranger dans le discours de la Révolution française*. Paris: Albin Michel, 1997.

¹⁸ Srov. TÁŽ. *La longue patience du peuple. 1792. Naissance de la République*. Paris: Payot, 2008.

¹⁹ Srov. např. lexikometrickou studii pracující s Hébertovými novinami *Père Duchesne*. GUILHAUMOU, Jacques. *L'Historien du discours et la lexicométrie*. In *Histoire & Mesure*, 1986, Vol. 1, No. 3. s. 27–46.

²⁰ Z metodologických prací srov. např. TÝŽ. *Discours et événement. L'histoire langagière des concepts*. Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté, 2008 [2006].

²¹ Srov. HUNTOVÁ, Lynn. Zapomínání a vzpomínání. Francouzská revoluce včera a dnes. In HANUŠ, J. – VLČEK, R. (eds.). c. d. s. 116–135.

²² Srov. např. BAKER, Keith Michael. *Inventing the French revolution. Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

²³ Srov. HUNTOVÁ, Lynn. *Francouzská revoluce. Politika kultura, třída*. Brno: CDK, 2006 (anglický originál 1984).

nebo Simon Schama²⁴ je reflektování *lingvistického obratu* v historické vědě. Novost jejich výzkumu spočívala ve zkoumání jazyka na úkor společenských faktorů. Výraznou postavou je dále např. Timothy Tackett, jehož práce týkající se sledování počátku politické dráhy poslanců, kteří roku 1789 zasedli v Generálních stavech, má poukázat na nepravdivost teze o lineárním a předvídatelném revolučním vývoji.²⁵

2.1 Stav dosavadního bádání české historiografie

2.1.1 *Tradiční zpracování ohlasové problematiky*

Historický výzkum Francouzské revoluce se však přirozeně neomezil pouze na zemi jejího zrodu a Spojené státy americké. Jestliže jsem prozatím hovořil o základních francouzských a amerických historických syntézách revoluční epochy, abych před vstupem do samotného tématu práce alespoň rámcově nastínil, jaké interpretační zatížení v sobě bádání o Velké revoluci nese, nyní je na čase obrátit se ke konkrétní historiografické tradici, jež s mým tématem souvisí především, totiž na výzkum ohlasů Francouzské revoluce v českých zemích.

Tak jako jiní nefrancouzští (a neameričtí) badatelé, i čeští historici zaměřili pozornost přednostně na „vývoz“ revoluce za hranice Francie, resp. na vliv a dopad revolučních událostí a idejí na českou společnost.²⁶ Jakkoli se toto tematické vymezení zdá poměrně jednoduché, skýtá příležitost pro celou řadu specifických druhů výzkumu, které spolu souvisí jen velmi volně. Pokusím se představit hlavní z nich, avšak činím tak s vědomím, že jde o subjektivní výběr, který si nedělá ambice na vyčerpávající shrnutí.

V první řadě je tu dějepiscectví, jež se zajímá o reakce českého obyvatelstva na revoluční události, aby je na časové přímce – diachronně – porovnávalo a vysvětlovalo. Tento druh syntézy usiluje o zachycení pohybu ve společnosti, hledá a podle sociálních skupin zařazuje projevy náklonnosti či odporu k Revoluci a v neposlední řadě sleduje zásahy státní moci do veřejného prostoru. Průkopnické monografie, jež se vyznačují předestřeným přístupem k látce a které se zasloužily o pevné ukotvení tématu na poli vědeckého bádání, vznikly na sklonku 50. a v průběhu 60. let zásluhou Květy Mejdřické²⁷ (pro Čechy) a Michaela Vaňáčka²⁸ (pro Moravu). Jejich sepsáním byly shrnuty faktické poznatky o revolučních ohlasech v českém

²⁴ Srov. SCHAMA, Simon. *Občané*. Praha: Prostor, 2004 (anglický originál 1989).

²⁵ Srov. TACKETT, Timothy. *Par la volonté du peuple*. Paris: Albin Michel, 1997.

²⁶ Neznamená to ale, že by se čeští badatelé nevěnovali Francouzské revoluci jako takové. Srov. např. TINKOVÁ, Daniela. *Revoluční Francie. 1789–1799*. Praha: Triton, 2008. Příp. TÁŽ. *Francouzská revoluce*. Praha: Triton, 2008.

²⁷ MEJDŘICKÁ, Květa. *Čechy a Francouzská revoluce*. Praha: Naše vojsko, 1959. Upravená verze této publikace určená pro širší veřejnost viz táž. *Listy ze stromu svobody*. Praha: Mladá fronta, 1989.

²⁸ VAŇÁČEK, Michael. *Francouzové a Morava v době Velké revoluce a koaličních válek*. Brno: Musejní spolek, 1965.

prostředí a současně vytvořen jakýsi rámeček, v němž napříště bude mít každý dílčí aspekt této problematiky své místo.

Mejdřícká a Vaňáček – hlavně ve výzkumech ohlasů ve venkovských vrstvách obyvatelstva a státní protirevoluční politiky – navázali na historiografickou tradici první republiky, reprezentovanou především Františkou Roubíkem a Kutnarem. Zatímco první z nich svůj zásadní příspěvek²⁹ založil na detailním průzkumu úředních zpráv o náladách českého venkova a z toho vyplývajících státních opatření, Kutnar se desetiletí nato ve svých článcích do *Českého časopisu historického*³⁰, jimž se detailněji budu věnovat později, zaměřil na tiskoviny, které na českém území v 90. letech v souvislosti s Revolucí vycházely. Závěry předválečných výzkumů se však se závěry Mejdřícké a Vaňáčka neshodovaly, přestože, pokud jde o reakce venkovského obyvatelstva na Revoluci či státní zásahy do utváření představ o ní, obě generace historiků pracovaly s podobným pramenným materiálem. Základní rozpor spočíval v pohledu na ohlas Revoluce v lidových vrstvách: jestliže prvorepublikoví badatelé upozorňovali na nepřipravenost českého sedláka na branný odpor (Roubík navíc zastával názor, že „přepjatého strachu státních úřadů před revoluční náladou v zemi využily pouze vrchnosti, aby zveličováním hrozícího nebezpečí vyhnuly se chystaným návrhům na výkup roboty“³¹), marxistická historiografie se snažila zdůraznit roli pramenů, které přímo i nepřímo – vzhledem k státním zásahům do knižní produkce – odkazovaly k prorevolučnímu smýšlení poddaných (pomínou-li materiály související s hnutím proti vojenské povinnosti na Českomoravské vysočině v roce 1797, lze za takovéto důkazy podle Mejdřícké označit např. argumenty protirevoluční propagandy, jež ze své podstaty připouštějí, že názory, proti kterým vystupují, existují, nebo proroctví „blouznivců“ ve východních Čechách³²). Jisté ale je, že s přicházejícími hrůzami války u sedláků jakkoli silné sympatizování s Revolucí pomalu sláblo a po bitvě u Slavkova se vytratilo docela.³³

Na konci 80. let minulého století se vývoji recepce revolučních událostí v českých zemích v prostředí měšťanské inteligence a lidových písmáků věnoval také Pavel Bělina.³⁴ Jeho příspěvek k tématu sice nemohl přijít s něčím vyloženě novým v rovině hledání zlomových

²⁹ ROUBÍK, František. Ohlas francouzské revoluce na českém venkově roku 1793–1794 ve světle úředních zpráv. In *Časopis pro dějiny venkova*, 1923, roč. X., s. 176–181.

³⁰ KUTNAR, František. Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou. In *Český časopis historický*, 1937, roč. XLIII., s. 323–342, 520–542.; TÝŽ. Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice. (Příspěvek ke vlivu Velké revoluce). In *Český časopis historický*, 1934, roč. XL., s. 33–79.

³¹ ROUBÍK, F. c. d., s. 181 (zvýraznil autor).

³² Srov. MEJDŘICKÁ, K. *Čechy a Francouzská revoluce*, c. d., s. 81, 82, 99–120.

³³ Srov. VAŇÁČEK, M. c. d., s. 19n.

³⁴ BĚLINA, Pavel. Politické události let 1789–1797 v názorech měšťanské inteligence a lidových písmáků v českých zemích. In *Český časopis historický*, 1987, roč. XXXV., s. 844–874.

bodů české reakce na Revoluci, položení do té doby nebývalého důrazu na vlády osvícenských absolutistů Marie Terezie a Josefa II. v rámci interpretace revolučních ohlasů však v sobě neslo konstruktivní způsob argumentace (vycházející z Kutnarových studií³⁵), která byť velmi decentně, naznačovala jiné možnosti vysvětlení společenské situace, než jaký nabízel v té době dominantní marxistický diskurs, reprezentovaný knihami Mejdřické, Vaňáčka či Antonína Robka.³⁶ Bělina odmítl myšlenku „uvědomělého“ obyvatelstva tajně obdivujícího Revoluci a podporu pro své tvrzení našel v reformním úsilí habsburských panovníků vládoucích před Revolucí: „Osvícenský absolutismus nemohl sám o sobě navodit revoluční situaci v českých zemích, naopak přispěl ke zvýšení imunity vůči revolučním vlivům.“³⁷ Ovšem o kolik tento druh vládnutí poddaným před Revolucí ulehčil, o tolik jim podle Bělina později opět přitížil „policejní absolutismus“: „Feudální podstata osvícenského absolutismu způsobila jeho organické přerůstání v protirevoluční, policejní absolutismus epochy Františka II.“³⁸

A právě na tento „policejní absolutismus“ své bádání na začátku 21. století zaměřila Zdeňka Stoklásková.³⁹ Na materiálu rakouského zákonodárství let 1792–1805 sledovala politické zásahy proti cizincům s důrazem na Francouze, cenzurní nařízení a zákazy tisků, které byly uplatňovány jak na zahraniční, tak na domácí publikace. Stokláskové se tedy podařilo přenést pozornost výzkumu ze zájmu o zachycení nálad ve společnosti na zkoumání technik státní moci, která se v průběhu válečného stavu snažila pomocí nařízení zakazujících či omezujících šíření revolučních myšlenek ovlivňovat veřejné mínění. Je to však pouze změna tematická, nikoliv metodologická. Historický výzkum ohlasů Revoluce pracuje stále především s diachronní perspektivou, jejímž cílem je zachytit společenskou situaci v kontextu umístění na časové ose. Takovýto charakter zkoumání je pro orientaci ve studované látce nezbytný. Jelikož se dnes však téma revolučních ohlasů zdá být v české historické tradici již poměrně stabilně ukotveno, mám za to, že by pozornost badatele mohla, či dokonce měla pomalu přecházet k tématům synchronnějším, kde více než na časovém kontextu bude záležet na umístění předmětu zájmu v širším, pevně definovaném systému.

³⁵ Srov. KUTNAR, F. *Velká revoluce...* c. d., s. 77.

³⁶ Antonín Robek patřil k předním marxisticky orientovaným odborníkům českého lidového kronikářství. Jedním z témat jeho publikací bylo sledování reakcí kronikářů na Francouzskou revoluci Srov. ROBEK, Antonín. *Lidové zdroje národního obrození*. Praha: Univerzita Karlova, 1974.; TÝŽ. *Městské lidové zdroje národního obrození*. Praha: Univerzita Karlova, 1977.

³⁷ BĚLINA, P. c. d., s. 870.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka. „Francouzský švindl svobody“. In HANUŠ, J., VLČEK, R. (eds.): c. d. s. 70–80. *TÁŽ. Cizincem na Moravě*. Brno: Matice moravská, 2007.

2.1.2 *Inspirační zdroje práce: Kutnarův a Petráňův přístup k tématu*

Tímto směrem se již několik historiků ve dvacátém století vydalo. Zmíním alespoň dva, a to Františka Kutnara a Josefa Petráně, na jejichž badatelské výsledky bych rád ve své práci navázal především.

Kutnarovy příspěvky ze 30. let⁴⁰ a jeho zásadní poválečná práce *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu*,⁴¹ které v poslední době opět výrazně nabývají na aktuálnosti, jsou výjimečnou funkčně-strukturální analýzou české společnosti v době josefínského reformismu, resp. revolučních ohlasů. Zaměřením na odraz dobového veřejného mínění v tisku, na reakci státu a na teoretické i praktické objevování vlivu Revoluce ve společnosti se prvorepublikový historik v české historiografii zařadil mezi průkopníky tématu ohlasů Revoluce. Jestliže však jako první přesunul pozornost výzkumu z pozitivních ohlasů obyvatelstva na Revoluci na ohlasy negativní (a objekt studia, tzn. vliv Revoluce, začal navíc nahlížet ze dvou různých pohledů – buď jako *sociální skutečnost*, nebo jako *ideál*), marxistická historiografie, která jinak velmi pečlivě pracovala s výsledky jeho zkoumání a v mnohém je rozšířila, se opět vrátila k tradici výzkumů pozitivních ohlasů. Dnes se optika záporné reakce na Revoluci zdá být stále do značné míry odsunuta do pozadí a znovu aktualizovat její význam může až nové bádání. Pro vysvětlení motivace, která mě vedla k návratu k důkladně zpracovanému a pro některé již uzavřenému tématu protirevolučních tiskovin, si dovoluji vypůjčit Kutnarova slova: „Aby pojem vlivu byl v plné míře vyčerpán, je třeba vzít v úvahu i negativní jeho stránku (...). Síla a hodnota vlivu, jeho kvantita a kvalita, měří se jak činným přijímáním, tak záporným odmítáním. A právě reakce a její ráz jsou často bezpečnějšími a citlivějšími měřítky nejen významu, nýbrž i charakteru dějinné skutečnosti, ať faktu, ať idee“.⁴²

Mým úkolem však nebude korigovat Kutnarovy závěry ani nijak výrazně rozšiřovat jím shromážděný korpus tiskovin o tisky nové. Chtěl bych naopak novými metodologickými přístupy využít doposud nevytěženého interpretačního potenciálu sledovaných pramenů. Kutnarův přínos pro mou práci tkví zejména v odkazech na vyšlé brožury o Revoluci a v jejich rozborech; dále v popsání nástrojů, které státní aparát využíval při ovlivňování veřejného mínění;⁴³ v obecnější rovině spočívá i v mistrném vykreslení ideové odlišnosti francouzské a české společnosti, vysvětlující nekompatibilitu obou prostředí a nemožnost snadného uchycení revolučních myšlenek na českém území,⁴⁴ a nakonec i v nastínění

⁴⁰ KUTNAR, F. Reakce státu.... c. d. TÝŽ: Velká revoluce.... c. d.

⁴¹ TÝŽ. *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu*. Praha: Historický klub, 1948.

⁴² TÝŽ. Velká revoluce.... c. d., s. 33.

⁴³ Srov. TÝŽ. Reakce státu.... c. d.

⁴⁴ Srov. TÝŽ. Velká revoluce.... c. d., s. 74–75: „Kritika jejich [kritiků Revoluce] je vlastně kritikou

problematiky vztahu Revoluce a národního obrození.⁴⁵ Rozšířením tématu rozumím zaměřit vlastní výzkum, v kontrastu ke Kutnarovu zájmu o čistě ideovou náplň brožur, na *jazyk* protirevolučních tiskovin, tzn. jejich diskursivitu. Kutnar již sice také s jazykem tiskovin pracoval, ale ne jako s primárním předmětem zkoumání: zajímala ho totiž především myšlenková výstavba argumentačního aparátu sledovaných spisů a jazyk pro něj byl pouze přirozeným (a ve výzkumu neproblematizovaným) prostředkem, jak tyto ideje vyjádřit. Proto je vhodné zaměřit nyní pozornost právě tímto, doposud opomíjeným, směrem.

Ferdinand de Saussure tvrdil, že mimo jazyk se „nikde (...) nesetkáváme s takovou přesností hodnot, s takovou početností a takovou růzností termínů, které na sobě tak striktně závisejí“.⁴⁶ Jazyk ve smyslu *langue* existuje jako všeobecně sdílený soubor znaků bezprostředně, tady a teď; jeho prvky na sebe vzájemně působí a tím se definují. Mluva, neboli *parole*, pak do něj vnáší individuální akci, která doposud synchronnímu systému, statickému stavu, dává impuls k diachronním, dynamickým změnám, jež významy slov v čase mění. Jinak řečeno, „promluvou vstupujeme do historie“.⁴⁷ Pokud se rozdělení na statický a dynamický koncept budu chtít přidržet a použít ho coby pomůcku pro vymezení svého tématu z historické perspektivy, dojdu k závěru, že práce bude v určitém smyslu využívat oba koncepty. Mým úkolem totiž bude za prvé definovat jakýsi více či méně stabilní diskursivní systém, existující jak před revoluční dobou, tak během ní a to v rámci fiktivních příběhů *knížek lidového čtení* i prostě sdělovacích článků a vyprávění protirevolučních tiskovin; za druhé pak v sémantické rovině sledovat slova, pojmy, výrazy, které svou referenci (ne)mění podle časového, událostního či místního kontextu.

Pokud bych však měl v úmyslu pracovat se všemi brožurami, které Kutnar ve svých studiích zkoumal, práce by se rozrostla do neúnosných rozměrů. Proto jsem se rozhodl

---

liberalistické teorie státní, kritikou francouzského racionalismu a individualismu. Francouzští racionalisté zaujati až mystickým pohledem do lepší sociální budoucnosti nekontrolovali a neověřovali své myšlení skutečnosti a zkušenosti. Racionalism Revoluce sráží se tu s empirismem protirevoluce. Ten empirism u protirevoluce jeví se především v rozboru prvků společnosti. Poznání tu vycházelo ze zkušenosti a bylo proto pojetí společnosti u protirevoluce více vědecké, sociologické, u Revoluce pak filosofické. Bylo to dvoje pojetí společnosti a státu, dvoje pojetí zdrojů a hranic poznání. (...) Na jedné straně noetický racionalism, sociální individualism, vědecký a filosofický relativism – na druhé straně jejich protichůdci empirism, kolektivism (universalism) a víra v absolutní hodnoty.“

⁴⁵ Srov. Tamtéž, s. 78: „Obava, aby revoluce neznamenala zánik národa nebo aspoň zničení dosud těžce vytvořených národních hodnot kulturních, působila k zamítnutí revolučních ideálů svobody a rovnosti, třebaž ony nijak obsahově nebyly protichůdné národním ideálům obrozeneckým.“

⁴⁶ SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Přeložil František Čermák. Praha: Academia, 2007 [1967]. s. 109.

⁴⁷ DANTIER, Bernard. *Synchronie, diachronie, structuralisme et histoire autour de la langue : Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale* [online], [cit. 2011-01-19]. Dostupné z: http://classiques.uqac.ca/collection_methodologie/saussure_ferdinand_de/synchronie_diachronie_structuralisme/texte.html, dokument pdf, s. 5.

zaměřit pouze na takové česky psané protirevoluční tiskoviny (včetně novin), které vyšly mezi lety 1789 a 1797. Jedná se sice z velké části o překlady z německého jazyka, ale primární zájem výzkumu se na původ pramenů neohlíží: objektem mu jsou diskursivní praktiky textů, které měly v českém čtenáři – zejména v tom selském – vyvolat v souvislosti s Revolucí negativní konotace. Nezáleží tedy tolik na tom, odkud tiskovina přišla: jednou tu do češtiny přeložena byla a na svého recipienta nějakou silou působila. Chci pomocí diskursivní analýzy nalézt klíč k otevření textů, pokusit se číst protirevoluční brožury očima člověka 18. století.

Časové vymezení nebylo vybráno náhodně: rok 1789 přirozeně souzní se začátkem historické události, která byla důvodem vydávání sledovaných tisků, a rok 1797 zase s mírem v Campo Formiu (17. října), jenž v Evropě ukončil první vlnu revolučních válek. Jde tedy o dobu, kdy se v tiskovinách obraz Francouzské revoluce, jež právě procházela svou nejradikálnější fází, skutečně utvářel.⁴⁸ Pro českou protirevoluční pamfletářskou produkci byly v této souvislosti klíčové tři události: za první smrt Leopolda II. a nástup Františka II. na trůn (1. března 1792) spolu s francouzským vyhlášením války Rakousku (20. dubna 1792), za druhé poprava Ludvíka XVI. (21. ledna 1793) a za třetí přibližování francouzské armády k českým hranicím v souvislosti s proniknutím francouzské armády nejprve do jižního Německa (1796) a posléze i do rakouských dědičných zemí (jaro 1797).⁴⁹

Pokud bych měl vybrat nějakou historickou práci, která problematiku diskursu protirevolučních tiskovin, resp. novin pootevřela, byl by jistě to *Kalendář* Josefa Petráně.⁵⁰ Tato kniha líčí okolnosti, které provázely velký stavovský ples v Nosticově Národním divadle konaný v Praze dne 12. září 1791 u příležitosti korunovace Leopolda II., a jejich prostřednictvím čtenáře seznamuje se životem lidí konce 18. století. Činí tak velmi sugestivní formou – přejímá totiž styl dobových kalendářů, jejichž prvotní funkcí bylo pobavit a poučit, a klade vedle sebe jak události zásadního politického významu, tak významu banálního. Autorův badatelský záběr je široký a ohlasy Revoluce jsou pouze jedním z mnoha témat, o něž se zajímá: hlavním úkolem je přitom sledovat společenské klima doby jako takové (na základě pramenů různého typu – od dobových novin a tisků přes korespondenci po archivní materiály). Přestože diskurs tiskovin není nikde explicitně označen za jeden z objektů

---

⁴⁸ Na rozdíl od dob napoleonských válek se s Francouzi v tiskovinách (hlavně do roku 1794) ještě příliš nespojuje téma války.

⁴⁹ Nutno podotknout, že představené časové vymezení pramenné základny práce (1789–1797) platí pouze pro *protirevoluční* tiskoviny. Jiné tisky, jako např. *knížky lidového čtení*, jež budou v práci také analyzovány, spadají i do doby dřívější – především 80. let 18. století.

⁵⁰ PETRÁŇ, Josef. *Kalendář*. Praha: Československý spisovatel, 1988.

zkoumání, na několika místech knihy lze zaznamenat způsob práce s jazykem novinových článků, projevů či vlasteneckých ód, který svědčí o historikově zájmu o texty jakožto *parole*. Petráně lze v českém prostředí označit za průkopníka diskursivní analýzy textů konce 18. století a je nutné, aby na tyto pasáže jeho *Kalendáře* bylo v mé práci navázáno.⁵¹

2.1.3 *Zkoumání širších souvislostí: Francouzská revoluce a české národní obrození*

Proměna významů slov, tedy onen druh zkoumání zaměřený na vývoj pojmů v čase, či jejich rozličné vyznění ve vztahu ke společenskému prostředí či vrstvě, jsou v Petráňově práci též tematizovány.⁵² Zobecněny a tím i – coby problémy – zahrnuty do jakéhosi širšího výzkumného záměru (na příkladu formování koncepce národa) jsou však až v práci Miroslava Hrocha *Na prahu národní existence*.⁵³ Z diachronní perspektivy, k níž se autor v úvodu knihy otevřeně hlásí⁵⁴ a jež má za úkol sledovat kauzální souvislosti smýšlení a usilování českých vlastenců na přelomu 18. a 19. století, se zde mj. nahlízejí proměny obsahu pojmů *svoboda*, *rovnost*, *národ* nebo *vlast*.⁵⁵ Jelikož se v mé práci budu částečně těmito identitotvornými výrazy také zabývat, je třeba si uvědomit, že to, co tato slova v mnou sledovaných tiskovinách jakožto *označující označují*, tzn. jakou ideu zastupují, platí pouze pro onu dobu 90. let 18. století. Záhy po roce 1800 se totiž v souvislosti s napoleonskými válkami a změnou státní politiky jejich význam v obecném diskursu obměňuje. Použiji-li Hrochovu vývojové schéma národního hnutí, rozlišující tři fáze, 90. léta budou zařazena do fáze druhé, tj. národní agitace. Na rozdíl od období prvního, kdy se české etnikum zatím pouze seznamovalo se svou minulostí, jazykem, zvyklostmi atd., ve druhém již jistá část Čechů začala získávat pro myšlenku příslušnosti k národu všechny členy skupiny a také politické spojence. Následná třetí fáze nakonec vyvrcholila – po neúspěchu v letech 1848–1849 – až v 60. letech 19. století. Pro každé z těchto období platí také jiný diskursivní rámeček.⁵⁶

Problematika formování národní identity mě přivádí k závěrečnému bodu úvodní části, který hledá odpovědi na dvě otázky: jak se ohlasy Francouzské revoluce v české

⁵¹ Jako příklad Petráňova přístupu k diskursu pramenů lze uvést část analýzy uvítací řeči hraběte Rottenhanna u příležitosti příjezdu Leopolda II. do Prahy. Srov. tamtéž, s. 61: „... Podstata ironie u tohoto proslovu nevězí ve stylu, ale v obsahu a není subjektivní ironií vypravěče, ale samotných Dějin, které dovedou být velice bezohledné a kruté. Stojí za povšimnutí, kolika superlativy a komparativy je řeč špikována. Nestupňované zůstávají jen ty vlastnosti, které jsou samy o sobě výjimečné, jako veškerý, veliký, vznešený, nesčíslné...“

⁵² Srov. tamtéž, s. 45, 46.

⁵³ Srov. HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence*. Praha: Mladá fronta, 1999.

⁵⁴ Srov. tamtéž, s. 6.

⁵⁵ Srov. tamtéž, s. 236–243.

⁵⁶ Srov. tamtéž, s. 9.

historiografické tradici vlastně mají k počátku formování moderního českého národa? A je tento vztah nějak důležitý pro analýzu diskursu protirevolučních tisků?

Zdá se, že v 90. letech 18. století, kdy Václav Matěj Kramerius a jeho *Česká expedice* zažívaly nejúspěšnější léta své existence, není možné národně-obrozenecké téma pominout. Bez reflexe dané politické a společenské situace, která v rozmezí několika málo let přešla od josefinského osvícensko-absolutistického reformismu – odbočkou přes pragmatický „konstituční liberalismus“ Leopolda II.⁵⁷ – k Františkovu policejnímu státu, nelze motivacím, jež tehdejší české intelektuální elity přiměly podporovat v době Revoluce státní politiku porozumět. Před vlastním studiem jazyka propagandy je kontextualizace zkoumaných pramenů v širším národně-obrozeneckém rámci nutná. Velká francouzská revoluce a po ní následující války totiž do života obyvatel monarchie přinesly výrazné změny: „nikdy předtím nebyly informace o zahraničních událostech tak zevrubné a systematické, a to i přesto, že procházely cenzurou. (...) Teprve informací o cizích zemích si totiž může člověk udělat obraz o svém místě a případně si uvědomit i své identity“.⁵⁸ Detailnější tázání po důvodech, proč se autoři sledovaných brožur rozhodli protirevoluční tiskoviny sepsat, však předmětem mého výzkumu nebude. Poznatky o postoji českých obrozenců k Francouzské revoluci, ke kterým historici již dospěli (z výše zmiňovaných především Kutnar⁵⁹ a Hroch⁶⁰), mi poslouží k lepší orientaci v dané problematice.

Podstatněji a zásadněji se pro práci s diskursem protirevolučních tiskovin v této souvislosti jeví otázka po statutu českého jazyka v období počátku obrozenecké agitace. Klíčovou roli v rozšiřování česky psaných novin a tisků do lidového prostředí hrála postava Václava Matěje Krameraia a jeho *České expedice*. „Vyučiv se na spisech tzv. zlatého věku české literatury, psal Kramerius v nejlepších spisech svých mluvou tak dokonalou, že ji chválil i Dobrovský, a psáti i mluvíti po kramériusovsku značilo tolik, jako psáti a mluvíti dobře česky“.⁶¹ Okruh českých obrozenců kolem Krameraia patřil v 90. letech též mezi největší producenty protirevolučních propagandistických brožur. Proto si je třeba uvědomit, že i tyto tisky jsou psány jazykem, jenž měl být tehdy vzorem a zdrojem vysoké spisovné češtiny. Pro lepší představitelnost formy tehdejší češtiny a porozumění stavu, v němž vznikaly jazykové požadavky českých obrozenců, je nezbytné se seznámit se základní syntetizující prací o

⁵⁷ Definice vypůjčena od Jiřího Beránka. Srov. BERÁNEK, Jiří. *Absolutismus a konstitucionalismus v Čechách doby Francouzské revoluce*. Praha: Academia, 1989. s. 23.

⁵⁸ HROCH, M. c. d. s. 45.

⁵⁹ Srov. KUTNAR, F. *Velká revoluce...* c. d.; TÝŽ. *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus: příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češtiny doby obrozenecké*. Praha: Karolinum, 2003.

⁶⁰ Srov. HROCH, M. c. d.

⁶¹ *Ottův slovník naučný XV*. Vydavatel a nakladatel Jan Otto. Praha, 1900. s. 65.

Krameriovi, jeho okruhu a aktivitách.

Jde o knihu Jana Novotného z roku 1973.⁶² Kramerius je zde představen jako průkopník české žurnalistiky, mluvčí měšťanstva a v neposlední řadě jako zastánce trendu sblížení osvícenství s národně-uvědomovacím faktorem. Podrobné zpracování Krameriova díla je doplněno o širší politické souvislosti s důrazem na roli Krameriových aktivit v kontextu vývoje českého národního hnutí. Český jazyk pak Novotný zpracovává jako předmět prvního národně-politického programu českého obrození; na jeho formu ale pozornost nezaměřuje. Té se naopak věnuje Miroslav Hroch ve výše zmíněné knize, když mapuje snahy obrozenců uzákonit jistý druh češtiny jako spisovný. *Česká expedice* s Krameriem, Rulíkem a Tomsou v čele reprezentovala významný obrozenecký proud, jenž prostřednictvím nenáročných publikací a zejména novin zprostředkovával českému venkovskému obyvatelstvu vazbu s veřejným děním odehrávajícím se v kruhu pražských intelektuálů. Jestliže takováto (státními orgány kontrolovaná) produkce protirevolučních tiskovin byla motivována předně snahou ovlivňovat mínění českých vesničanů o událostech ve Francii, nemělo by se zapomínat ani na druhou z možných motivací, tentokrát ryze obrozeneckou, která i v takovýchto brožurách viděla jednu z příležitostí, jak šířit český jazyk mezi venkovské vrstvy.

Ještě podrobněji se vývojem češtiny a knižní produkcí zabývá velká kolektivní monografie pod vedením Josefa Petráně.⁶³ Jaroslav Porák, Jiří Pokorný a Karel Bezděk v ní shrnuli dosavadní poznatky o stavu českého jazyka a knižní a novinové tvorby v 18. století. Kromě základního přehledu konstituování spisovné češtiny dali ostatním badatelům alespoň přibližnou představu o tom, jaký typ českých tiskovin se na našem území vyskytoval a k jakým vydavatelským změnám došlo se silící obrozeneckou agitací. Výsledky tohoto bádání mi velmi dobře poslouží při identifikaci a kontextualizaci analyzovaných textů.

2.2 Nové možnosti práce s prameny

Takové jsou tedy přístupy dosavadního bádání k látce, kterou hodlám zkoumat. Záměrně jsem se prozatím zabýval hlavně metodologickým aspektem historických výzkumů, abych odkryl pozadí, na němž koncept mé práce vznikl. Je chvíle představit rovněž teorie a metody, pomocí nichž lze texty tiskovin konce 18. století podrobit novým analýzám. Pro tyto účely je třeba hledat inspiraci v jiných oborech: lingvistice, sociologii nebo literární teorii.

---

⁶² NOVOTNÝ, Jan. *Matěj Václav Kramerius*, Praha: Melantrich, 1973.

⁶³ PETRÁŇ, Josef a kol. *Počátky českého národního obrození*. Praha: Academia, 1990.

2.2.1 *Teoretické vymezení konceptu kritické analýzy diskursu (CDA); metodologie Normana Fairclougha*

Jestliže se historik snaží analyzovat diskursy ať už jakýchkoli pramenů, neobejde se bez elementárních lingvistických znalostí a bez obecného vymezení tzv. *analýzy diskursu*. Za označením *diskurs* se dnes skrývá mnoho nejasných formulací, a proto je ze všeho nejdřív nutné definovat zmíněný pojem tak, jak je používán právě v tomto analytickém přístupu.

Diskursivní analýza se v saussurovské dichotomii *langue – parole* soustřeďuje na druhý člen této opozice: tedy na užívání jazyka v textech a na dorozumívání. V této souvislosti se pojem *diskurs* jako označení pro mluvené *projevy* někdy klade do opozice k pojmu *text*, jenž naopak odkazuje k psané formě. Toto rozlišení však není tím, na něž bych se chtěl odvolávat. Častěji a vhodněji se *diskursem* míní širší pojem, v jehož rámci se *text* i *promluva* stanou jeho jednotlivými složkami. *Diskurs* v tomto pojetí navíc zahrnuje „nejen sdělení (text), ale i mluvčího (autora), adresáta sdělení a bezprostřední situační kontext“.⁶⁴ Použiji-li jinou definici, dá se říci, že se v *diskursu* jedná o „určitou významovou reprezentaci světa, která je vyjednávána v sociální interakci a řízena svými specifickými pravidly.“⁶⁵

Základní teze, která je veškerým diskursivním analýzám společná, poukazuje na to, že jazyk není plně průhledným a ovladatelným prostředkem významů; naopak jako společenský fakt vyvíjí značnou „utlačivou“ moc, od jejichž nežádoucích projevů se přístupy analýz diskursu snaží osvobodit.⁶⁶ Tato sociálně-konstruktivní premisa, stejně jako obecnější utváření diskursivně-analytických konceptů, je silně ovlivněna francouzským poststrukturalismem a zejména dílem Michela Foucaulta. V jeho pojetí je však *diskurs* pojem mnohoznačný a abstraktní: jde o systém pravidel, jenž vytváří „prostor“ pro tvorbu výpovědí. Foucault přitom nesledoval pouhý *text* nebo *promluvu*, ale právě onen „prostor“, ony „prediskursivní“ reality, „preterminální regularity, vzhledem k nimž se konečný stav definuje“⁶⁷; jeho analýza vždy končila před rovinou úplné konstrukce. Foucaultovské přístupy poukázaly na omezení, která provázejí každé vytváření výpovědi; stejně tak i na pozici subjektu coby nerozumějícího, věčně interpretujícího aktéra. Také proto Foucault nikdy neanalyzoval konkrétní promluvy a texty; jeho koncept *diskursu* byl natolik abstraktní, že ho nešlo nijak aplikovat na konkrétní, každodenní praxi. Pokud se ale na druhé straně člověk Foucaultově konceptualizaci vyhne,

⁶⁴ HOFFMANNOVÁ, Jana. *Stylistika a ... . Současná situace stylistiky*. Praha: Trizonia, 1997. s. 8.

⁶⁵ VAŠÁT, Petr. Kritická diskursivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi. In *Přehledové studie*, 2009, č. 4, CAAT 2009, s. 4.

⁶⁶ Srov. VÁVRA, Jiří. Tři přístupy k analýze diskursu. In *Miscellanea sociologica*, 2006, s. 51.

⁶⁷ NEKVAPIL, Jiří. Úvodem k monotematickému číslu „Analýza promluv a textů, analýza diskursu“. In *Sociologický časopis*, 2006, Vol. 42, č. 2, s. 264. Dále tamtéž: „Tyto pravidelnosti se formují činnostmi institucí, ekonomickými procesy, formami chování apod.“

nezbývá mu než se, podobně jako *kritická analýza diskursu*, plně spolehnout na koncept hegemonie, v němž je původ diskursu vždy znám.⁶⁸

Protože ve své práci chci zaměřit pozornost na analýzu textu samého, je třeba hledat teoretická východiska jinde než u Foucaulta. Příhodně se v tomto ohledu jeví tzv. *kritická analýza diskursu* (*Critical Discourse Analysis*, dále CDA), neboli *kritická lingvistika*, která se zabývá vztahem textových struktur v sociálním kontextu. Jde o vlivnou školu, jež se formovala v 70. a 80. letech jak pod vlivem Foucaultových idejí, tak sociolingvistických a filozofických teorií neomarxistického charakteru (frankfurtské školy, Louise Althussera) a snažila se o „těsné sepětí lingvistického popisu diskursu se sociologickým popisem sociálních struktur a vztahů“.⁶⁹ Jinak řečeno je jejím úkolem zapojit konkrétní text (či promluvu) do širších „vnětextových“ souvislostí.⁷⁰ Mezi hlavní představitele tohoto směru patří Norman Fairclough, Ruth Wodaková, Teun van Dijk nebo Siegfried Jäger.

Michel Foucault podle těchto badatelů přeceňuje sociální účinek diskursů a naopak nedoceňuje aktivity konkrétních sociálních subjektů. Neznamená to však, že by CDA tento vztah naprosto obrátila: pouze ho uvádí do rovnováhy. Sám Fairclough říká, že v rámci sociálně konstruovaného světa by se sice měla zdůraznit role textů, tzn. jazyka diskursů, ale ne idealisticky: každý text je totiž ovlivněn a limitován již existujícími, byť sociálně konstruovanými fakty. Textově se tak sice může utvořit sociální konstrukce (resp. reprezentace či představa) světa, avšak její životaschopnost závisí na mnoha kontextuálních faktorech.⁷¹ Diskurs tedy na jedné straně konstituuje sociální organizaci, na straně druhé je jí však i sám konstituován; stejně tak se podílí na vytváření sociálních subjektů a jejich identit, ale je jimi zároveň i sám přetvářen. Na rozdíl od Foucaulta pro CDA neexistuje diskurs jako autonomní fakt; je naopak vždy součástí širšího sociálního světa včetně nediskursivní reality: významy, jež přenáší, nelze nikdy dostat zcela pod kontrolu.⁷²

CDA chce být zejména metodou analýzy, nikoli obecnou sociolingvistickou teorií.⁷³ Adjektivum „kritická“ v názvu má za cíl vyjádřit odstup od faktů, jejich zařazení do sociálního a zaujmutí explicitního politického postoje pro následnou sebereflexi této pozice (v duchu „reflexivních“ kritických teorií frankfurtské školy).⁷⁴ CDA zaujímá při každém výzkumu

⁶⁸ Srov. VÁVRA, J. c. d. s. 54.

⁶⁹ HOFFMANNOVÁ, J. c. d. s. 56.

⁷⁰ Srov. NEKVAPIL, J. Úvodem.... c. d. s. 264.

⁷¹ Srov. FAIRCLOUGH, Norman. *Analysing discourse. Textual Analysis for Social Research*. London – New York: Routledge, 2003. s. 8.

⁷² Více VÁVRA, J. c. d. s. 61.

⁷³ Ze sociálních teorií má CDA nejbliže k teoriím sociálních polí Pierra Bourdieua, přestože v něm není plně doceněna role jazyka pro konstituování sociální reality. Tamtéž, s. 57.

⁷⁴ Srov. WODAK, Ruth: What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its

jasné („neobjektivní“) „kritické“ stanovisko, které za diskursem předpokládá hegemonii vládnoucích skupin. Navazuje tak na koncept Antonia Gramsciho (1891–1937), jenž chápe politiku jako boj o hegemonii, v níž získání a udržení moci závisí spíše na dosažení souhlasu či svolení s vykonáváním moci než na vynucování poslušnosti silou. Tento italský komunistický intelektuál albánského původu upozornil, že marxismem deklarovaná nadvláda buržoazie nestojí pouze na síle, ale také na souhlasu proletariátu se společenským uspořádáním, který je dán i kulturní hegemonií vládnoucí třídy. Jeho koncept byl v 80. letech aktualizován v post-marxistické teorii Argentince Ernesta Laclaua (*1935) a Belgičanky Chantal Mouffové (*1943), kteří – odklánějíce se od marxistického ekonomického determinismu a třídního boje – hegemonický boj mezi politickými silami interpretovali jako svár specifických představ a reprezentací světa o přidělení univerzálního statutu pro jednu z nich.⁷⁵ CDA poukazuje na určité jazykové prostředky, diskursivní strategie nebo celkový styl diskursů, aby tak diskurs „demystifikovala“ a odhalila zakódované *ideologie*, tj. „společenské formy a procesy, s nimiž a jejichž prostřednictvím symbolické formy kolují (*circulate*) ve společenském světě“.⁷⁶ Zajímá se o mocenské struktury, projevy dominance a hegemonismu, zneužívání moci v různých politických a společenských situacích – tedy o vše, co diskursu pomáhá diskriminovat či manipulovat recipienty textu. Otázkou však zůstává, zda jednání stoupence CDA, který „odkrývá“ onu ideologickou podstatu textů a tím přijímá pozici diskursu neideologického (ve smyslu Habermasovy *ideální řečové situace*⁷⁷), také nepřijímá kritizované manipulativní praktiky hegemonní moci.⁷⁸

Pro použití CDA v práci s texty je nutné osvojit si její základní pojmosloví. Nejvýraznějším představitelem CDA a tvůrcem jednoho z nejrozšířenějších kriticko-analytických pojmových aparátů je Norman Fairclough. Při definování pracovního postupu se tak přirozeně budu odkazovat právě na něj a jeho dílo.

Texty či promluvy jsou částmi *sociálních událostí*, jež určují různou míru užívání jazyka (jinak se hovoří při vysokoškolské přednášce, jinak na fotbalovém zápase). Vedle událostí existují i další aspekty sociální jako *sociální praktiky* nebo *sociální struktury*. Zatímco praktiky vyjadřují poměrně stabilní formy sociálních aktivit (jako např. školní vyučování),

---

developments. In WODAK, R. – MEYER, M. (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: GBR: SAGE Publications, 2002. s. 9, 13.

⁷⁵ Srov. FAIRCLOUGH, N. *Analysing discourse...* c. d. s. 45. Základní dílo srov. LACLAU, E. – MOUFFE, C. *Hegemony and Social Strategy*. London: Verso, 1985.

⁷⁶ WODAK, Ruth. What CDA is about... c. d. s. 10. Ideologie hraje důležitou roli v zavedení a udržování nerovných mocenských vztahů. Srov. tamtéž.

⁷⁷ Vedle Habermasovy utopické *ideální řečové situace*, v níž se racionální diskurs stává možným, se každá řečová situace zdá pokřivená mocenskými strukturami. Více tamtéž, s. 13.

⁷⁸ Více VÁVRA, J. c. d. s. 61. HOFFMANNOVÁ, J. c. d. s. 56.

struktury zastupují abstraktní soubor možností (jako např. ekonomická struktura, sociální třída, příbuzenský systém, jazyk). Události – definující, co je aktuální – nejsou jednoduchým a přímým vyjádřením struktur; jejich zprostředkování je zajišťováno praktikami, které kontrolují výběr strukturálních možností. Jinak řečeno, sociální struktury lze chápat jako *jazyky* ve smyslu Saussurovy *langue*, sociální praktiky jako tzv. *řády diskursu* a sociální události jako *texty* či *promluvy*. *Řád diskursu*, prostředník mezi sociálním kontextem a konkrétním textem, je kategorie, na níž se Faircloughova pozornost zaměřuje především. Fairclough ho převzal od Foucaulta, ale na rozdíl od něj ho nepoužívá pro vyjádření vnitřních i vnějších procedur formujících diskurs,⁷⁹ nýbrž pro popis sítě sociálních praktik v jejím jazykovém aspektu, která určuje, co a jak bude nebo naopak nebude řečeno. Ve Faircloughově smyslu přitom řád není strukturován pouze lingvisticky (rozlišováním slov, vět...), ale především sociálně: jeho komponenty představují tzv. *žánry*, *diskursy* a *styly*.⁸⁰

Žánry mají zastupovat fixované způsoby jednání (*ways of acting*); jejich funkce spočívá v rozhodování o tom, co (ne)bude řečeno, resp. jak to bude řečeno. Příkladem žánru je třeba interview. *Diskurs(y)* v tomto bodě získává(-ají) jako pojem nový význam: už není pouze Foucaultovým abstraktním výrazem odkazujícím k jazykovým jevům jakožto prvkům sociálního života (tj. ve Faircloughově systému oním *řádem diskursu*), ale i „počítatelným“ výrazem (jednou z částí *řádu diskursu*) zastupujícím jeden konkrétní způsob zobrazení určité oblasti světa mezi mnohými. V tomto smyslu tedy představuje ustálené způsoby reprezentování (*ways of representing*), jejichž příkladem může být třeba diskurs určité politické strany. Co se týká *stylů*, Fairclough je označuje za fixované způsoby existence (*ways of being*), neboli zvláštní sociální a osobní identity; jako příklad uvádí manažerský styl užívání jazyka jakožto zdroje sebepoznání (*self-identifying*). Text nebo promluva v sobě všechny tyto tři diskursivní aspekty má: je zároveň jak jednáním (např. varování, oznamování...), tak reprezentací (např. nějaké události), i vytvářením identity (autora nebo recipienta textu). Všechny tyto tři aspekty, ač značně odlišné, spolu přitom zároveň dialekticky souvisí – existence žádného z nich není možná bez ostatních dvou; tvoří uskupení symbiotického charakteru.⁸¹

Jak jsem již uvedl, toto základní Faircloughovo rozdělení *řádu diskursu* má v sobě jak složku lingvistickou, tak sociální. Zprostředkovatelem tohoto průniku je *interdiskursivní*

⁷⁹ Srov. FOUCAULT, Michel. *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Svoboda, 1971. s. 9n.

⁸⁰ Více FAIRCLOUGH, N. *Analysing discourse*....c. d. s. 24.

⁸¹ Srov. tamtéž, s. 26, 27. Překlad anglických výrazů do češtiny a shrnutí Faircloughovy metody viz NEKVAPIL, Jiří. Recenze na Fairclough, N.: *Analysing discourse*.... c. d. In *Sociologický časopis*, c. d., s. 435–439.

analýza žánrů, diskursů a stylů, která dokáže *interní* vztahy textů (sémantické, gramatické, lexikální...) spojit se vztahy *externími* (tzn. se vztahy vázícími se za prvé k ostatním prvkům sociálních událostí, resp. k sociálním praktikám a sociálním strukturám a za druhé k jiným textům). Sám pracovní postup se dělí do tří fází: analytik nejprve musí – ve fázi tzv. *deskripce* – popsat ony vnitřní vztahy v textu, tj. klasické lingvistické znaky, aby ve fázi *interpretace* mohl svůj zájem přesunout ke vztahům vnějším, jež teoreticky vymezím v poslední, literárně-teoretické části této kapitoly. Ve fázi třetí, tzv. *explanaci*, pak dochází ke zpracování nabytých informací a vyvození příslušných závěrů.⁸²

2.2.2 CDA a historie

Naskýtá se logická otázka, co má koncept CDA společného s historií, příp. lze-li ho pro potřeby historického zkoumání použít. Dle mého názoru může být právě CDA pro dnešní historiky velkou výzvou. Mezi její přednosti patří otevřenost interdisciplinární spolupráci; jestliže představa historického bádání bývá v obecném povědomí často spojována s tradičním ověřováním „pravdivosti“ dějinných událostí, v jejímž rámci není místo pro širokou mezioborovou výměnu, je třeba upozornit na to, že i v oboru tak zatíženém snahou o „objektivitu“, jako je historie, může docházet k velmi produktivní aplikaci „nehistorických“ metodologických přístupů. CDA nabízí sledovat společenské klima doby skrze text a při té příležitosti rozplétat klubko mocenských praktik působících formou jazyka na sociální aktéry. Výrazně tak rozšiřuje historikovo pole bádání a poukazuje na nové způsoby, jak se zkoumanou látkou zacházet.

Ne na všechny typy pramenů však lze CDA uplatnit. Velmi zásadní se v tomto ohledu jeví volba studovaného pramene. Omezení zde spočívá zejména v jeho charakteru a historicitě; jinak řečeno, aby byl pramen použitelný pro analýzu, musí splňovat určitá kritéria: předně je třeba mít na zřeteli, že by text měl být určen veřejnosti a pojednávat o společensko-politicky exponovaném tématu. Jeho cíl totiž spočívá ve snaze ovlivnit čtenářovo jednání. Většinou se tak objektem CDA stávají publicistické a propagandistické texty či politické dokumenty. Z tohoto důvodu také dějiny 20. století, kde je možné podobné materiály vcelku snadno dohledat, bývají nejčastější doménou historiků pracujících s koncepty CDA či jiných diskursivních analýz. Do této skupiny badatelů se dá zařadit i Wodaková, která je hlavní tvůrcem tzv. *diskursivně-historického přístupu (DHA)*. Své práce zaměřuje na politický diskurs, konkrétně na jeho diskriminační (především rasistické a antisemitské) projevy,

---

⁸² Více FAIRCLOUGH, N. *Analysing discourse*...c. d., s. 34n. Dále srov. VAŠÁT, P. c. d. s. 9n.

genderovou problematiku, ale také na diskursivní konstrukce národních identit a historické skutečnosti (na příkladu vzpomínání rakouských vojáků wehrmachtu na druhou světovou válku⁸³).

Wodaková je také tvůrcem velmi sofistikovaného metodologického aparátu, o němž se je třeba v krátkosti zmínit. Některé kategorie se sice s Faircloughovými překrývají, jiné ovšem vymezují kategorie nové, které lze při analýze velmi dobře uplatnit. Vědomě přitom kvůli nedostatku prostoru ponechávám stranou hlubší zamyšlení nad touto metodologickou soustavou a uvádím pouze nástroje analýzy, jež jsou pro mne klíčové. Wodaková rozlišuje pět nástrojů: *nominaci (nomination)*, *predikaci (predication)*, *argumentaci (argumentation)*, *perspektivizaci (perspectivization)* a tzv. *zdůraznění (intensification)* a *upozadění (mitigation)*. Zatímco *nominace* sleduje, jak jsou objekty diskursu označovány, *predikace* se zaměřuje na vlastnosti objektů a *argumentace* na argumentační strukturu diskursu. Pojem *perspektivizace* pak označuje úhel pohledu, z něhož se na objekt nahlíží, a kategorie *zdůraznění* a *upozadění* se vyznačují zájmem o pozici určitého prvku v textu, která se v návaznosti na typ diskursu proměňuje. Právě poslední kategorie se přitom jeví jako nejvýraznější přínos do pojmové výbavy této práce.⁸⁴

Případ česky psaných tiskovin konce 18. století ideálním materiálem pro kritickou analýzu není. Pokud jsem i přesto CDA jako jeden z metodologických nástrojů pro svou práci zvolil, bylo to především kvůli jejich propagandistickému ladění. O „způsobilosti“ tohoto textového materiálu pro kritické analyzování nelze vzhledem k historickým okolnostem jeho vzniku pochybovat. Koncept hegemonie počítá s jakousi centrální mocí, která z jednoho bodu ovlivňuje veškeré jednání jedinců; moc se tak ukrývá i za textem a skrze něj působí na čtenáře. Jakkoli se tato Gramsciova teze potýká s řadou nedořešených problémů, pro tiskoviny propagandistického charakteru zajisté alespoň částečně platí: ať už autoři brožur psali texty na zakázku či nikoliv, vydaná protirevoluční tiskovina musela vždy projít cenzurou, která určovala, jak na čtenáře působit. Byla tedy jakýmsi zástupcem oné moci, na niž se CDA odvolává.

Pro bezpečnou aplikaci kritické analýzy na historický materiál konce 18. století je bezpodmínečně nutné vřadit textové prameny do kontextu doby jejich vzniku a zároveň

---

⁸³ Srov. BENKE, G. – WODAK, R. The discursive construction of individual memories. How Austrian „Wehrmacht“ soldiers remember WWII. In MARTIN, J. R. – WODAK, R. (eds.). *Re/reading the past. Critical and functional perspectives on time and value*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamin publishing company, 2003. s. 115–138.

⁸⁴ Více REISIGL, M. – WODAK, R. The Discourse-Historical Approach (DHA). In WODAK, R. – MEYER, M. (eds.). c. d. s. 94. Chtěl bych na tomto místě poděkovat Mgr. Evě Lehečkové za upozornění na tyto Wodakovou definované kategorie.

korigovat obecná teoretická východiska CDA, šitá na míru textům či promluvám 20. či 21. století. Základním předpokladem k úspěšné kontextualizaci pramene se jeví reflexe nad významem textu v 18. a 21. století. Zatímco dnes může jedna promluva či text být během několika málo vteřin rozšířena po celém světě, v době končícího století osvětenství se na výtisk novin zmožila pouze bohatší menšina obyvatelstva; každý tisk měl ovšem svou váhu, což se dnes o informacích, které zůstávají aktuální nanejvýš několik minut, říci nedá. V souvislosti s tím, co bylo řečeno, je pak v neposlední řadě třeba promyslet možnost přenosu dnešní a osvěcenské zprávy: pokud se v 21. století informace valí v podobě obrazů a slov ze všech radií, televizí, počítačů a mobilních telefonů, 18. století bylo odkázáno „pouze“ na tištěné zpravodajství, jež se často spíše než přímou četbou rozšiřovalo orálně, přičemž prim v této činnosti hrála – především na venkově – kazatelna. Jazyk protirevolučních tiskovin se tedy musí chápat jako médium, které v porovnání se současností zastávalo mnohem významnější společenské postavení.

Další upřesňování metodologického postupu souvisí s chápáním pojmu *ideologie*. CDA, resp. Fairclough si pro jeho definici bere na pomoc dílo Johna B. Thompsona.⁸⁵ *Ideologie* je zde chápána v negativním smyslu, jako zástupce jednostranného pohledu na svět, jenž je produkován díky spřízněným mentálním reprezentacím, přesvědčením, názorům, postojům a hodnocením určité sociální skupiny; prostupuje diskurs a skrze něj působí na příslušníky skupiny tak, aby byly vybudovány nebo udrženy nerovné mocenské vztahy. V Thompsonově pojetí je moc (de)legitimizována v diskurzech, a pozornost by tak při výzkumech ideologií měla být zaměřena na jazyk textů. Tato koncepce počítá s tím, že se o (politické) *ideologii* – historicky vzato – dá mluvit až od konce 18. století. Thompson poukazuje na to, že výraz *ideologie* byl poprvé použit v dílech „ideologů“ porevoluční Francie a to přitom jakožto označení vědy o idejích.⁸⁶ Ovšem výskyt *ideologie* ve výše nastíněném smyslu se na moderní dobu omezovat nemusí. Každé politické zřízení se určitým typem *ideologie* vyznačuje a rakouská monarchie prvních revolučních let v tomto směru nebyla výjimkou. Zatímco za Josefa II. doznala ideologická výbava monarchie oproti baroknímu stavu značných změn, Francouzská revoluce a s ní související nebezpečí způsobily návrat ke starším myšlenkovým konstrukcím: prioritou už nebylo vzdělávat obyvatelstvo v duchu josefinismu, ale přesvědčit je o nebezpečnosti a nevýhodnosti revolučních hesel i za cenu popření doposud preferovaných osvěcenských norem. Jedním z úkolů mé práce by mělo být zachycení právě této proměny těsně související s počátkem války a nástupem Františka II. na trůn.

⁸⁵ Např. THOMPSON, John B. *Studies in the Theory of Ideology*. Berkley: University of California Press, 1984.

⁸⁶ Srov. tamtéž, s. 1.

V této souvislosti je rovněž nutné upřesnit, v jakém smyslu budu v práci zacházet s pojmem *propaganda*. Lze ho chápat jako soubor komunikačních strategií, které ovlivňují veřejnost v jejím vnímání skutečnosti a přesvědčují ji o jediné správném vidění světa.⁸⁷ V případě protirevoluční kampaně se dají rozlišit dvě fáze: v první – do dubna 1792 – se o situaci ve Francii sice mnoho nemluvilo, ale přesto se tvrzení o špatnosti Revoluce stalo součástí veřejného prostoru. Ve fázi druhé – od dubna 1792 – se spolu se začátkem válečného konfliktu tento pasivní přístup mění v aktivní: důraz je kladen na následky již známého „pravdivého“ tvrzení o špatnosti Revoluce a agitačními výzvami k „obraně vlasti“ jsou obyvatelstvu připomínány jeho povinnosti. Zatímco cenzura informace třídila na použitelné a nepoužitelné, propaganda jím dávala vhodnou formu. Vzájemně se tedy dokonale doplňovaly.

Z metodologického hlediska se CDA potýká s jedním výrazným problémem: přestože proklamuje, že je nástrojem pro odhalování již existujících „kritických jevů“, aby se následně podílela na jejich nápravě, zdá se, že se zároveň stává i producentem nových mocenských textů, které by přitom samy o sobě zasloužily být podrobeny kritické analýze. Chtěl bych proto zdůraznit, že si má práce v žádném případě nečiní nárok na jedinou možnou „pravdu“; jejím úkolem není zboření starého „mýtu“ a utvoření nového: takovýto postup není dost dobře možný už z toho důvodu, že paradigma doby, v níž byly zkoumané texty produkovány, se od toho dnešního, v jehož zajetí se jakožto autor práce pohybuji, značně odlišuje; cílem analýzy je naopak interpretace technik protirevoluční propagandy, jež má posloužit k lepšímu poznání doby a české obrozenecké elity. Jedná se o jednu z možných interpretací textů, která se spíše než o odkrytí manipulativní intence, o níž nemůže být sporu, snaží o porozumění symbolickým znakům v jejich dobovém kontextu. CDA představuje prostředek, díky němuž lze tento cíl částečně splnit. Je nutné nicméně podotknout, že předkládaná práce bude především *pokusem* o aplikaci CDA (v některých případech kombinované s jinými inspiračními zdroji) na historický materiál, nikoli vyčerpávající syntézou.

Prvním úkolem bude zkoumat protirevoluční produkci ve vztahu k jiným českým textům, s nimiž mohl čtenář v 80. a na začátku 90. let 18. století přijít do styku. Srovnání žánrů, stylů a diskursů v čase by mělo přispět k několikrát už zmiňované kontextualizaci. Jak se diskursivní řád josefínského knižního produkce promítl do protirevoluční propagandy? Jakých žánrových prostředků autoři při propagandistické činnosti využívali? Jakým způsobem byl konstruován nepřítel, tj. Francouz? A co hlásání svobody a rovnosti? Jaké konotace v sobě tato slova nesla?

---

⁸⁷ VICE HUYGHE, François-Bernard. *Bréviaires des propagandistes* [online]. [cit. 2011-04-23]. Dostupné z: http://www.huyghe.fr/dyndoc_actu/44c68f4d83b31.pdf. s. 1.

Druhé tázání bude směřovat ke konkrétním revolučním událostem. Referování o událostech, jako je zadržení královské rodiny ve Varennes, pád monarchie, zářijové masakry nebo procesy a popravy Ludvíka XVI. a Marie Antoinetty apod. budu nejprve zkoumat coby součást širšího procesu, jímž Krameriovy noviny a kalendáře utvářely obrazy skutečnosti. Čím se zprávy o dění ve Francii vyznačovaly? Jak novinové zpravodajství pracovalo s modelovým čtenářem? A jakých žánrových prostředků bylo při informování užíváno? Následně pak pohled českých protirevolučních tiskovin na revoluční události obohatím o perspektivu francouzských textů stejného typu, aby tak mohlo dojít ke kritické analýze dvojího zpodobnění jednoho historického momentu. Jak vytvořit dva významově odlišné příběhy, které přitom vycházejí z téhož reálného základu? Existují nějaké „univerzální“ propagandistické techniky? Mimo to bude v některých případech velmi užitečné zkoumat i mýtotočnou funkci textu: jaké symboly se skrývají např. v obraze popravy Ludvíka XVI.?

Odpovědět na uvedené otázky pouze za pomoci CDA není možné. Inspiraci je třeba hledat i jinde a to především v literární teorii.

2.2.3 Výzvy literární teorie

Nejprve se ještě vrátím k Faircloughově metodologii, která z literární teorie – především ve fázi *interpretace* – v mnohém čerpá. Jako základní se v tomto ohledu zdá být rozlišení dvou pojmů: *intertextuality* a *interdiskursivita*. Prvním míní britský emeritní profesor autentickou a explicitně vyznačenou přítomnost jednoho textu v jiném textu (sledují se syntagmatické vztahy: texty po sobě následují v řetězci, v tzv. *horizontální* dimenzi), zatímco druhým má na mysli pravidla spjatá s žánry, diskursy a styly, která se podílejí na výstavbě textu (zaměření na paradigmatické vztahy realizované ve *vertikálním* rozměru).⁸⁸ Faircloughova kritická analýza je ve své podstatě interdiskursivní, avšak ve fázi *interpretace* ji lze rozšířit také o intertextuální přístupy.

Intertextualita je jakožto literární teorie spojena se jménem Julie Kristevové, která na konci 60. let uvedla do francouzského prostředí myšlenky ruského literárního teoretika Michaila M. Bachtina. Důležitost tohoto přístupu tkvěla ve zdůraznění *dialogičnosti* všeho literárního vyjadřování, v upozornění na to, že výrazy používané v jazykových projevech jsou vždy napůl „cizí“, „někoho jiného“ než autora. Každý text je podle Bachtina prostoupen *citacemi* a má trojí povahu: *polyfonní* (hlas autora je prostupován hlasy citovaných pramenů), *dialogickou* (autor se musí s citáty určitým způsobem vyrovnávat) a *intertextovou* (autor se

⁸⁸ Srov. FAIRCLOUGH, N. *Analysing discourse*.... c. d. s. 36.

opírá o existující texty; interpretace čtenáře závisí na znalosti citovaných textů).⁸⁹

Norman Fairclough se touto vlivnou teorií nechal inspirovat a aplikoval ji na texty neliterárního charakteru, aby poukázal na důležitost *implicitních* faktorů. Faircloughova *intertextualita* je totiž chápána jako přítomnost elementů jiných textů uvnitř sledovaného textu a vyznačuje se odlišením dvou různých způsobů, jak ve zkoumaném textu na jiné texty odkazovat: buď tak lze učinit přímou řečí ve formě citace, nebo řečí nepřímou ve shrnutí. Důležitější se však v této souvislosti zdá být do značné míry podobné rozlišení mezi *intertextualitou* a tzv. *předpokládáními* (*assumptions*).⁹⁰ Obě koncepce mají stejnou výchozí pozici, kterou je snaha po spojení textu s jinými texty. Pojem *předpokládání* však zahrnuje druhy implicitnosti, tj. nevyslovenosti; neodkazuje k specifickým textům, ale spíše ke vztahům mezi texty. Výrazně tak působí na vyznění a případnou manipulativní funkci textu; co je řečeno, je pouze odrazem toho, co řečeno není a tato nevyřčená složka má stejně důležitou funkci jako složka vyřčená. Vymezené aspekty *předpokládání* se také odrážejí v kategoriích tzv. *odlišnosti* (*difference*), resp. *dialogičnosti* (*dialogicality*): zatímco *intertextualita* je odlišnosti otevřená a podporuje včlenění jiných „hlasů“ do textu, *předpokládání* přijímáním společných východisek odlišnost redukuje. Jinak řečeno, první koncept podporuje *dialogičnost* textů, druhý ji odmítá; toto odmítání ovšem vede k autoritativnímu a absolutnímu jazyku a napomáhá existenci *hegemonie* jakožto univerzalizace partikulárních reprezentací a identit. *Předpokládání* tudíž spoluutvářejí *ideologický* systém hodnot, který se podílí na završení a udržení dominance, přičemž jsou v textu samém většinou rozeznatelná v návaznosti na určité lingvistické prvky. Ty také určují, do které ze tří kategorií náleží: zda do existenciální (předpokládání něčeho existujícího), potenciální (předpokládání něčeho možného) nebo hodnotové (předpokládání něčeho vhodného).⁹¹

Takto definované kategorie se přímo vztahují k problematice interpretování textů. Má práce se zde opírá o Ecovu sémiotiku, resp. o jeho definici tzv. *uzavřeného* a *otevřeného díla*, tak jak ji vymežil v 60. a 70. letech 20. století.⁹² *Otevřené dílo* počítá se zapojením subjektivních složek čtenářovy osobnosti do textu; jinými slovy je interpret pro toto dílo nezbytný, jelikož ho „dokončuje“. *Otevřený text* se vyznačuje tím, že nabízí několik možných

⁸⁹ Více HOFFMANNOVÁ, J. c. d. s. 34, 35.

⁹⁰ Překlad tohoto pojmu přejímám z ŠAFRÁNKOVÁ PAVLÍČKOVÁ, L. *Velký medvěd na prahu Evropy: Rusko jako významný „druhý“ v procesu formování české identity na stránkách MF DNES (Diskurzivní analýza)*. Brno, 2008. Diplomová práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity na katedře sociologie. Vedoucí diplomové práce Doc. PhDr. Csaba Szaló Ph.D. s. 36.

⁹¹ Srov. existential – propositional – value assumptions: FAIRCLOUGH, N. *Analysing discourse...* c. d. s. 39n.

⁹² Srov. ECO, Umberto. *Opera aperta*. Milan: Bompiani (anglický překlad *The Open Work*. Cambridge: Harvard University Press 1989).; TÝŽ. *The role of the reader*. Bloomington: Indiana University Press, 1979.; TÝŽ. *Meze interpretace*. Praha: Karolinum, 2009 [první české vydání 2004] (italský originál 1990).

variant významu textu,⁹³ *uzavřený text* v sobě naproti tomu nese jen jeden „správný“ význam. Eco sice každému textu přiznává jistou míru „otevřenosti“ (každé dílo je totiž určeno jistému recipientovi, který, pokud si ho chce přečíst, je nucen znát alespoň základní významy předkládaných výrazů), to mu však nebrání přiznat kategorii *uzavřených textů* specifickou, která se skrývá v konvenčnosti, tzn. vyvolává zdání spolupráce mezi čtenářem a textem, jež je ve skutečnosti pouhou do kola se opakující (seriálovou) hrou končící pokaždé naplněním toho, co je očekáváno.⁹⁴

Druhým opěrným literárně-teoretickým bodem práce, se pak jeví být fenomenologická tradice zastupovaná polským teoretikem Romanem Ingardenem (1893–1971), resp. recepční estetika Wolfganga Isera (1926–2007). Husserlova fenomenologie upozornila na nejistotu, v níž se ocitlo tvrzení o nezávislé existenci věci a přišla s myšlenkou zaznamenat, „jak se věci bezprostředně jeví našemu vědomí“.⁹⁵ Ono „uzávorkování“ všeho, co je mimo naši bezprostřední zkušenost, zredukování vnějšího světa pouze na obsah našeho vědomí tak, že veškeré skutečnosti jsou vnímány jako čisté „fenomény“ mělo za cíl navrátit se ke konkrétnímu – „poskytnout základnu pro vytvoření skutečně spolehlivého poznání“.⁹⁶ Husserl odmítal pojmové nauky a volal po intuitivním „zření toho, co je dané v bezprostřední zkušenosti (fenoménu)“,⁹⁷ aby se tak po mnohém opakování této činnosti dosáhlo neměnné a všeobecně platné podstaty věci – *eidos*. Ztotožňoval popis podstaty předmětu s popisem jeho významu a dal tak fenomenologické literární vědě „návod“, jak chápat jazyk díla – jako pouhé vyjádření vnitřních významů díla; jinak řečeno, význam ve fenomenologickém pojetí předcházet jazyk. V tomto duchu vytvořil Ingarden koncepci uměleckého literárního díla: uchopil ho jako fenomenologický předmět, „tedy jako výtvar jevící se v badatelově vědomí“.⁹⁸ Mělo vytvářet organický celek, byla mu dána jakási ideální struktura, již čtenář při procesu čtení v čase rozvíjel.

A právě na Ingardenův zájem o proces čtení částečně navázala kostnická škola recepční estetiky, jež vznikla v roce 1966 a vycházela především ze dvou – navenek těžko slučitelných – směrů: ze sémiotiky pražské strukturalistické školy a z Gadamerovy hermeneutiky. Základní premisou jí byla teze o literární vědě jakožto disciplíně s historickými předpoklady,

---

⁹³ Možnosti interpretace jsou přitom sice neomezené, ale ne libovolné. Tamtéž, s. 70: „Můžeme tedy přijmout cosi jako popperovský princip, podle kterého sice neexistují pravidla pro rozhodování, které interpretace jsou ty „nejlepší“, ale existuje pravidlo, jež nám umožňuje poznat, které jsou „špatné“.

⁹⁴ Více o *otevřeném a uzavřeném díle* viz TÝŽ. *The role of the reader*, c. d.

⁹⁵ EAGELTON, Terry. *Úvod do literární teorie*. Přeložil Petr Onufer. Praha: Plus, 2010 [2005]. s. 71.

⁹⁶ Tamtéž, s. 72.

⁹⁷ MITOSEKOVÁ, Zofia. *Teorie literatury*. Brno: Host, 2010. s. 150.

⁹⁸ Tamtéž.

„vnímající literární díla vždy v horizontu současného porozumění („jiného“)“.⁹⁹ Jeden z jejích hlavních představitelů, Wolfgang Iser, nazval proces čtení přímo jakýmsi „probuzením textu k životu“, jeho „aktualizací“.¹⁰⁰ Pro zkoumání role, která je čtenáři v určitém textu vymezena, přitom využil a rozšířil Ingardenem ustavenou kategorii tzv. *míst nedourčenosti*, jež bude v 1. kapitole 4. části mé práce nejprve blíže představena a poté aplikována na materiál Krameriových novin.

V krátkosti nastíněné literární teorie by měly pomoci pojmenovat určité aspekty, s nimiž se historik při zkoumání tiskovin 18. století setkává. Novinové články a další texty totiž i přes svou proklamovanou prostě sdělovací formu vytvářely příběhy, jež sice vycházely z jistého reálného základu, ale jejich kompozice se zakládala na fiktivních zápletkách různého druhu. Prostřednictvím literárních přístupů budou vyprávěcí prvky v textech rozpoznány, analyzovány a interpretovány a funkce tiskovin ve společnosti sklonku 18. století nově promyšlena.

---

⁹⁹ HOLÝ, Jiří. Poznámky ke koncepcím „Kostnické školy“ a českého strukturalismu. In *Čtenář jako výzva*. Sestavili Miloš Sedmidubský, Miroslav Červenka, Ivana Vízdalová. Brno: Host, 2001. s. 274.

¹⁰⁰ Srov. ISER, Wolfgang. Apelová struktura textů. Nedourčenost jako podmínka účinku literární prózy. In *Čtenář jako výzva*. c. d. s. 40n.

3. DISKURSIVNÍ POLE ČESKY PSANÝCH TISKOVIN NA SKLONKU 18. STOLETÍ

Na úvod této části je třeba definovat ono nejasné spojení *diskursivní pole* vyskytující se v názvu této části. Co je jím míněno?

Slovo *diskurs* má v mé práci odkazovat k *parole*. Abych byl konkrétní, objektem mého zkoumání je užívání jazyka v protirevolučních textech. Protože však doba, která dala těmto textům vzniknout, v sobě nese mnohá specifika související jak s technickou (jaké druhy tiskovin se vůbec v tomto historickém momentě tiskly?), tak s epistemologickou (obrozenecká epistémé) výbavou společnosti, není možné, abych takovouto diskursivní analýzu započal, aniž bych texty, které chci zkoumat, nějak nezačlenil do širšího rámce. Tímto rámcem – *diskursivním polem* – se rozumí reprezentativní soubor česky psaných textů, jež se před a během revoluční doby vydávaly bez ohledu na jejich literární či prostě sdělovací zaměření. Jde o to prozkoumat, na jaký typ jazyka a stylu byl český čtenář ve sledované době zvyklý, aby se dala snáze rozklíčovat sémantika protirevolučních tisků, které přitom byly tvořeny s vědomím, že vedle nich existuje fungující diskursivní soustava (ať už zábavná či výchovná próza nebo novinářské zpravodajství) utvářející veřejné mínění.

3.1 Česky psané tiskoviny konce 18. století

3.1.1 *Druhy tiskovin*

Pro začátek je nutné popsat situaci české literární a novinářské tvorby ve druhé polovině 18. století. Díky výzkumu Jiřího Pokorného a Karla Bezděka¹⁰¹ si lze udělat alespoň přibližný obrázek o tom, jaký druh českých tiskovin se v 18. století vycházel a k jakým proměnám v průběhu století došlo.

Nejprve však zmíním širší kontext problematiky – a to sice začleněním fenoménu tištěných knih mezi *komunikační systémy*, tak jak je definoval Jean Lohisse.¹⁰² Vynález knihtisku změnil chápání knihy: zatímco rukopis byl determinován svým pisatelem, takže každé jím napsané slovo bylo svou formou jedinečné, tisk učinil z knih identické výrobky. Tiskařský stroj navíc fragmentarizoval typografické sazby, jakoby sladěn s čím dál více se prosazující individualistickou mentalitou a segmentarizací struktur společnosti. Tiskoviny na

¹⁰¹ Srov. POKORNÝ, J. – BEZDĚK, K. Česká literární kultura. In PETRÁŇ, Josef a kol. *Počátky českého národního obrození*. c. d. s. 240–249.

¹⁰² Srov. LOHISSE, Jean. *Komunikační systémy*. Přeložila Milada Hanáková. Praha: Karolinum, 2003. s. 8: „Systémový přístup umožňuje chápat systém jako soubor vzájemně se ovlivňujících a účelně koordinovaných prvků vstupujících zároveň do vztahů se svým okolím. Popsat *komunikační systém* tedy znamená podrobně vykreslit jeho strukturu a účelové fungování v jeho různých vnitřních i vnějších složkách. Jde tedy o studium vzájemné závislosti a součinnosti mezi jednotlivými částmi a prostředím, do něhož jsou zapojeny.“

jednu stranu favorizovaly ideál individuální společnosti, na druhou ale také učily novému způsobu spojování jedinců – „jednotně“ přiváděly sdružené lidi k tomu, aby se stali jedinci“, jak výstižně vyjádřil McLuhan.¹⁰³ Jazyk, který byl v knihách, novinách či pamfletech distribuován mezi prostý lid, byl jazykem měšťanské vrstvy, jež tímto způsobem, „shora“, rozšiřovala své názory do veřejné sféry. V době českého národního obrození se z takového „názoru“ stalo vědomé úsilí o prosazení české věci; Francouzské revoluce pak byla jen jednou – byť důležitou – událostí, prostřednictvím níž se obrozenci snažili ve veřejném diskursu obhájit své loajální postoje k panovníkovi a zároveň podpořit národní osvětu.

Pokud zaměřím pozornost na česky psanou literární produkci 18. století, lze v ní vysledovat tři vrcholy: prvním jsou 30. až 50. léta, kdy výrazným způsobem nabyl počet vydávaných knih zejména pro širší vrstvy; přestože následující snížení počtu vydávaných jednotek se zdálo být znakem úpadku nastoleného trendu, 70. a 80. léta znovu zvrátila vývojovou tendenci ve prospěch kvantitativního růstu; přelom 18. a 19. století pak znamenal urychlení procesu, tzn. velmi prudké stoupaní počtu vydávaných tiskovin.¹⁰⁴ Tento nárůst – hlavně ve druhé polovině století – šel ruku v ruce s rozmachem venkovských tiskáren, které, podobně jako tiskárny městské, vedle modlitebních a jiných náboženských knížek (o něž zájem upadal) produkovaly kramářské tisky a zejména tzv. *knížky lidového čtení*. Pod tímto názvem se míní předně *zábavná próza*, jež byla původně určena pro vzdělané měšťany, avšak postupem času začala stále více oslovovat i nižší vrstvy obyvatelstva, které se v 18. století – souběžně s úpadkem kvality této literatury – staly jejími hlavními odběrateli. Náměty pro svá fantastická a většinou mravoučná vyprávění čerpala tato próza z tradičních (zejména německých) středověkých příběhů, francouzských dobrodružných románů, italské renesanční novelistiky či přímo z německého měšťanského prostředí. Dále pak *kalendáře* jako publikace praktického rázu, které podávaly více či méně spolehlivé informace o počasí nebo hospodářské rady; mimo to však shrnovaly i významné politické události uplynulého roku a zároveň otiskovaly zábavné či mravoučné fiktivní příběhy.¹⁰⁵ Tyto tiskoviny díky svému tematickému zaměření, které se neomezuje pouze na zpravodajské, nebo naopak literární texty, nýbrž mísí oboje, představují velmi zajímavý materiál ke zkoumání.

„Národní agitace“ počátku obrození se nutně projevila i v obsahu česky psaných *knížek lidového čtení*. Jaroslav Kolár uvádí, že se většina knih lidové četby přetiskovala již od 16. století, přičemž po obsahové stránce nedošlo do poloviny 18. století k výraznějším

¹⁰³ Srov. tamtéž, s. 104, 105.

¹⁰⁴ Více POKORNÝ, J. – BEZDĚK, K. c. d. s. 241, 242.

¹⁰⁵ Více tamtéž, s. 244, 245.

úpravám.¹⁰⁶ Osvícenství ovšem pro tyto fantaskní a „pověrečné“ publikace příliš pochopení nenašlo. Čeští obrozenci navíc kritizovali zábavnou prózu za mravní laxnost a odtrženost od soudobého života. Zároveň si ale uvědomovali, že jediná možnost, jak proniknout k prostým lidem, je vydávat právě takovouto česky psanou a čtenářsky úspěšnou literaturu. Václav Matěj Kramerius proto tyto příběhy nejprve upravil (jejich děj racionalizoval a postavil na psychologizující nebo výchovný základ;¹⁰⁷ navíc je také vlastenecky přibarvil) a teprve poté publikoval. Při úpravách však do příběhů nezakomponoval novou sociální realitu, takže knížky svým obsahem zůstávaly ukotveny v době pobělohorské. Podobně nezasahoval ani do vyznění knížek: čtenář měl mít zdání, že přes všechnu neuvěřitelnost vyprávějí události, které se vskutku staly.¹⁰⁸

Kalendáře – kromě své tradiční funkce praktického rádce v otázkách hospodářství či meteorologie – plnily v Krameriově době specifickou roli udržovatele kontinuity česky psané literatury (v návaznosti na Veleslavínův *Kalendář historický*). Osvícenský racionalismus se v jejich obsahu projevoval zejména ústupem astrologických rubrik, jež byly v 90. letech nahrazeny hospodářskými informacemi a mravoučnými radami. Tato proměna byla zdá se nutná: už v roce 1755 jeden sestavovatel kalendáře zanechal zprávu o tom, že lidé těmto tiskovinám nedůvěřují a běžně říkají „kalendář-lhář“.¹⁰⁹

Vedle literární produkce se ale do veřejné distribuce dostávaly i tiskoviny charakteru prostě sdělovacího, jež se vyjadřovaly i k obecným společenským otázkám. Nejprve se zaměřím na spisy, jejichž účelem bylo podpořit tehdejší společenské zřízení. Při bližším pohledu je třeba poopravit předešlé tvrzení, že jde pouze o tiskoviny čistě informativní: ačkoli se tyto spisy snažily vydávat za „objektivní“ odraz reality, jakýsi pomyslný překlad společenského dění do písemné formy, jejich styl byl vždy přesvědčovací a pokoušel se čtenáře upozornit na pozitiva společenského uspořádání. Člověk by v těchto tiscích marně hledal teoretičtější zaměřené pasáže; vzhledem k tomu, že čtenářem měl být prostý poddaný, nebylo záhodno – byť jen teoreticky – připustit existenci jiného řádu než toho stávajícího a dát tak možnost vzniknout nechtěným interpretacím. Spisy přesvědčovacího a výchovného rázu měly naopak vždy jasně danou formu, která se vyznačovala ustálenými prvky, na něž už čtenáři byli zvyklí odjinud: biblickou frazeologií (za tímto účelem vznikala i kněžská kázání) a literární poetikou. Věrohodnost svých tvrzení tedy autoři spisů dokládali odkazováním k

¹⁰⁶ KOLÁR, Jaroslav. Zábavná četba pro lid pobělohorské doby v obrozenecké literatuře. In *Česká literatura*, 1959, roč. 7, č. 4, s. 415.

¹⁰⁷ Srov. VODÍČKA, Felix. *Počátky krásné prózy novočeské*. Praha: Melantrich, 1948. s. 8, 9.

¹⁰⁸ Srov. POKORNÝ, J. – BEZDĚK, K. c. d. s. 244.

¹⁰⁹ Srov. tamtéž, s. 245.

žalmům nebo k vymyšleným mravoučným příběhům (příkladem budiž např. *Kniha Josefova* z roku 1784).

Brožury pojednávající o společenském zřízení byly na vzestupu zejména v revoluční době, kdy poptávka po nich (také díky státní podpoře) logicky sílila. Pomalu se od *knih lidového čtení* oddělovaly a svým stylem inklinovaly k tiskům pamfletářským. *Pamflet* se obecně vyznačoval satirickým, zpravidla společensky aktuálním zaměřením, a útočil proti určitým jevům, skupinám nebo osobám s cílem odhalit, zesměšnit a překazit jejich záměry. Tendenční styl, užívaný jak ve vyprávění, tak ve filosofujících pasážích pamfletů, měl silně emocionálně působit na široké publikum.¹¹⁰ Doba Francouzské revoluce jakožto exponované a konfliktní události přitahovala pamfletářský způsob psaní, na němž se zakládala jak revoluční, tak protirevoluční propaganda. Jean-Marie Domenach v této souvislosti připomíná, že ve Francii v této době začala propaganda využívat nového zdroje – *politické ideologie*. V českých zemích byla však hranice mezi tím, co je pouhou panovníkovou *propagací* (*la publicité*) a co už *propagandou*, stále velmi nejasná.¹¹¹

Pro zkompletování přehledu dobových tiskovin se je ještě třeba zmínit o česky psaných *novinách* 80. a 90. let. V roce 1782 byly nejprve pod vedením Františka Kozury obnoveny u dědiců Karla Františka Rosenmüllera (který jako vůbec první dostal roku 1718 privilegium vydávat české noviny) *Pražské české noviny*. Ty se přitom po obsahové stránce nijak nelišily od novin německých – byly jejich překladem a přetiskovaly hlavně zprávy ze zahraničí. Koncem roku 1784 odkoupil privilegium pro vydávání českých i německých novin přední pražský a vídeňský knihtiskař a nakladatel Jan Ferdinand rytíř ze Schönfeldu, který od roku 1785 začal vedle německých novin skutečně vydávat také české *Schönfeldské císař. král. poštovské noviny*. Jejich úroveň nebyla nijak vysoká až do okamžiku, kdy byl jejich spisováním a redakcí pověřen – na přímluvu Josefa Dobrovského – Václav Matěj Kramerius. Ten dal novinám ustálenou obsahovou strukturu, a to v podobě rubrik: napříště noviny pokaždé informovaly nejprve o císařských patentech, nařízeních a cirkulářích, poté o rozličných událostech ze světa, dále následovaly hospodářské zprávy a zakončení týdeníku obstarávala kulturní rubrika a různé inzeráty. Podobný systém rubrik Kramerius uchoval i pro své vlastní *Krameriusovy císař. k. pražské poštovské noviny* (od 5. čísla roku 1791, tj. od 29. ledna, nesly název nový – *Krameriusovy císařské král. vlastenecké noviny*), jejichž první číslo spatřilo světlo světa 4. července 1789. Se Schönfeldem se totiž Kramerius na jaře 1789

¹¹⁰ Více VLAŠÍN, Štěpán (red.). *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977. s. 264, 265.

¹¹¹ Srov. DOMENACH, Jean-Marie. *La propagande politique*. Paris: Presses Universitaires de France, 1962 [1950]. s. 15–20.

rozešel ve zlém (redakci po něm převzal Václav Thám, resp. od dubna 1790 Josef Jakub Tandler), a tak od léta existovaly hned dvojce česky psané noviny. Ne na dlouho: vydávání Schönfeldových novin muselo být roku 1792 pro nedostatek odběratelů na několik let zastaveno (obnoveno bylo až roku 1796); v letech, kdy ve Francii padla monarchie, byla ustavena republika a nedlouho poté jakobínský teror, už tedy česky mluvící obyvatelstvo mohlo odebírat opět pouze jediné, zato Krameriem a jeho redakcí velmi pečlivě připravované periodikum.¹¹²

3.1.2 *Autoři a jejich díla*¹¹³

Václav Matěj Kramerius (1753–1808) patřil nejen k průkopníkům českého novinářství, ale byl také k jedním z neaktivnějších tvůrců protirevolučních tiskovin. Kolem jeho *České expedice* – historicky prvního ryze českého nakladatelství a knihkupectví – se navíc soustřeďovala významná skupina českých buditelů, kteří k Francouzské revoluci chovali výrazné antipatie a neváhali tento svůj názor dávat náležitě najevo. Nakolik vycházel přímo z jejich přesvědčení a nakolik byl pouze odrazem vynucené loajality, kterou úřady vyžadovaly, je otázkou: avšak vstřícnost, s níž obrozenci státní zadání plnili, napovídá, že tak nejspíš činili především z vlastních pohnutek.¹¹⁴ Krameriovy tiskoviny se v každém případě vyznačovaly věrností k habsburské monarchii a nezáleželo na tom, zda byl na trůnu zrovna Josef II., Leopold II. nebo František II.

Kramerius, rodák z Klatov, pocházel z chudého maloměstského prostředí. Vysokoškolská studia započal v Praze na právech, ale nedokončil je. Doba studií ho však poznamenala na celý život: v české metropoli se seznámil s profesorem Seibtem a Josefem Dobrovským, jejichž osvěcenská myšlenky na něj výrazně zapůsobily.¹¹⁵ Své povolání nakonec Kramerius našel v novinářské a vydavatelské profesi, kterou vykonával od 80. let až do své smrti. Kromě novin, jež se staly důležitým komunikačním prostředkem mezi osvícenci a českým venkovským obyvatelstvem, produkovala *Česká expedice*, jak již bylo řečeno, také nenáročnou zábavnou a výchovnou literaturu pro širší publikum. Nutno dodat, že se tematická skladba Krameriových tisků orientovala na světská témata, čímž se od celkové skladby

¹¹² Více NOVOTNÝ, J. c. d. s. 42n.; KLIMEŠ, Vladimír. *Počátky českého a slovenského novinářství*. Praha: Orbis, 1955. s. 70–92.

¹¹³ Cílem podkapitoly je krátce představit tiskoviny, jejichž diskurs bude v práci analyzován, a jejich tvůrce. Obsahová stránka spisů není předmětem zájmu. K této problematice srov. KUTNAR, F. *Velká revoluce.... c. d.*; TÝŽ. *Reakce státu.... c. d.*; TÝŽ. *Sociálně myšlenková tvářnost.... c. d.*

¹¹⁴ Srov. HROCH, M. c. d. s. 70.; PETRÁŇ, J. *Kalendář*. c. d. s. 92.

¹¹⁵ Srov. KLIMEŠ, V. c. d. s. 71.

českých tisků své doby značně odlišovala.¹¹⁶ Pro účely mé práce jsou jako pramen zásadní Krameriovy novinářské články. Kromě nich pak nelze opominout ani *Kalendář Tolerancí pro veškeren Národ Český Katolického i Evangelického náboženství*, jenž vycházel od roku 1787 a představoval nejpopulárnější knížku lidového čtení vůbec.¹¹⁷ Dalším textem, který zaslouží pozornost, je císaře adorující *Kniha Josefova* z roku 1784, jež byla Krameriem přeložena z německého jazyka do češtiny. A konečně nejvýznamnější protirevoluční příspěvky, které Kramerius napsal, se týkají poprav Ludvíka XVI. a Marie Antoinetty. Oběma událostem český obrozenec věnoval zvláštní prostor v novinách a navíc popsání oněch událostí spolu se svými komentáři přetiskl i jako samostatné brožury.¹¹⁸

Hlavním zpravodajcem o smrti krále byl ovšem jiný obrozenecký popularizátor – **Jan Rulík** (1744–1812), blízký Krameriovi spolupracovník. Přestože toho o něm dnes mnoho nevíme, o důležitosti jeho tvorby nemůže být pochyb: během necelého dvacetiletí sepsal nebo do češtiny přeložil kolem čtyřiceti knižních titulů, což naznačuje – i přes nevelkou literární úroveň jeho děl –, že jako autor musel být u čtenářů velmi oblíbený.¹¹⁹ Jeho popularizační práce jsou zajímavé zejména kombinováním barokního historismu s moderním vlastenectvím. Ve své striktně katolické koncepci národních dějin měl blízko k Hájkově kronice, ale zároveň rámec barokního historismu překračoval, „když přijal koncepci národa, jež zahrnovala nejen panovníky a stavy, ale celou pospolitost obyvatel, kteří jsou si před zákonem rovni a hovoří týmž jazykem.“¹²⁰ Pro období Francouzské revoluce jsou nejzajímavější původně německé brožury z roku 1793 – *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, Ortel, smrt a kšaft: aneb památka nespravedlnosti a Život Ludvíka XVI., krále francouzského, a co se za panování jeho v zemi francouzské zběhlo*. Kutnar navíc uvádí, že v Národním muzeu se v rukopise nachází (pro nedostatek předplatitelů nevydaný) Rulíkův překlad německého spisu, jehož název je v češtině *Život Marie Antonie, slavné královny francouzské*.¹²¹ K neopomenutelným zdrojům českých zpráv o revoluční Francii a nejen o ní dále patří Rulíkův *Kalendář historický*,¹²² jehož obsah je v porovnání s ostatní tištěnou produkcí často originální

¹¹⁶ Srov. HROCH, M. c. d. s. 71.

¹¹⁷ Srov. PETRÁŇ, J. *Kalendář*. c. d. s. 96, 97.

¹¹⁸ *Přežalostné noviny o nešťastném Ludvíkovi XVI., králi francouzském, a o jeho katovými rukama odpravení*, Praha 1793. (v práci spis nepoužít; jeho dostupnost mi není známa; dle doc. Tinkové by mohl být součástí jednoho z čísel časopisu J. A. Rieggera *Für Böhmen von Böhmen*); *Náležitě vypsaní ukruťné smrti, kterouž Marie Antonia, královna francouzská, podstoupiti musila*, Praha 1793.

¹¹⁹ Srov. HROCH, M. c. d. s. 140.

¹²⁰ Tamtéž, s. 142.

¹²¹ Jeden z exemplářů této brožury by měl být uložen v Národním muzeu (v době vzniku mé práce nešlo ověřit – knihovna NM z důvodů rekonstrukce zavřena). Srov. KUTNAR, F. *Velká revoluce...* c. d. s. 39.

¹²² V práci budu pracovat s prvním částí šestisvazkového díla (vydávaného do roku 1810). Viz RULÍK, Jan. *Kalendář historický, díl první (1780–1797)*. Praha: vytištěný písmem Hrabovských dědiců, za Matěje

a netradiční. Rulík jinak z němčiny přeložil i jedno protirevoluční kázání (*Strom francouzské svobody v řeči kazatelské na evangelium o zrně horčičném*¹²³): je však známo, že existuje i druhá varianta tohoto překladu (*Řeč o stromu francouzské svobody na Evangelium o zrně horčičném*¹²⁴), která se přitom nijak výrazně od Rulíkovy verze neliší. Samo kázání je jinak jedním z nejrepresentativnějších příkladů emocionálně silně zabarveného protirevolučního projevu.

Skutečným autorem zmiňovaného německého kázání by ovšem podle knihopisu mohl být **Aleš Pařízek** (1748–1822).¹²⁵ Tento ředitel německé hlavní školy malostranské a jeden z nejúspěšnějších realizátorů a propagátorů tereziánské školské reformy skutečně mezi autory protirevolučních brožur také náležel. Jeho životní příběh se ale od dvou předcházejících liší: ačkoli se Pařízek v mládí pohyboval v prostředí českých obrozenců, později se z něj stal strohý byrokrat a rozhodný stoupenec germanizačních opatření; od rakouských josefinistů se přitom zase odlišoval svým hlubokým náboženským přesvědčením. Jeho dílo čítá spisy pedagogické, náboženské, původní i přeložené, české i německé. Jeho nejvýznamnějším protirevolučním spisem je bezpochyby brožura *O svobodě a rovnosti městské jaká jest a co z ní pochází mezi Francouzi*,¹²⁶ která se dá označit za nejpropracovanější česky psanou teoretickou práci (určenou spíše pro městské než venkovské prostředí) o Revoluci své doby.¹²⁷

Zatímco Pařízek chtěl svým spisem oslovit hlavně české měšťanstvo, **František Jan Vavák** (1741–1816) své dílo zaměřil na čtenáře z venkovských vrstev. Vavák, sám zámožný sedlák a rychtář v Milčicích na Poděbradsku, patřil mezi přední zástupce selského stavu a „písmáky“ své doby. Byl zastáncem tradičních hodnot, jeho postoje se vyznačovaly značným konzervatismem, zároveň se však v jeho osobě skrýval vlastenecký zápal. Kromě katolické víry náležely do jeho světa ještě konstanty českého vlastenectví a selského stavu, za něž se celý svůj život bil. S obrozenci z *České expedice* se dobře znal; patřil mezi osoby veřejně známé a činné (byl přítomen na obou korunovacích – jak Leopolda II., tak Františka II. – a na druhé z nich dokonce přednesl projev). Zanechal po sobě obsáhlé *Paměti*¹²⁸, které lze jako

---

Šťastného faktora, 1797.

¹²³ RULÍK, Jan. *Strom francouzské svobody v řeči kazatelské na evangelium o zrně horčičném*. Praha, 1793.

¹²⁴ *Řeč o stromu francouzské svobody na Evangelium o zrně horčičném v neděli 25. po svatém Duchu z veřejné kazatelny přednesená a k spasitelnému poučení německých měšťanů na světlo vydaná. Roku 1792. Nyní ale v češtinu uvedena*. České Budějovice: u Jana Zdarši, 1793.

¹²⁵ Srov. digitální knihopis Národní knihovny [online] – odvolání se na JUNGSMANN, Josef. *Historie literatury české*. Praha, 1849. Dostupné z: <http://db.knihopis.org/1.dll?cll~6986> [cit. 2011-01-31].

¹²⁶ PAŘÍZEK, Aleš. *O svobodě a rovnosti městské, jaká jest, a co z ní pochází mezi Francouzi*. Praha: nákladem Kašpara Widtmanna, 1793.

¹²⁷ Více ŠTVERÁK, Vladimír. *Pařízek a Wifling o škole a učitelích*. Praha: Karolinum, 1998. s. 16n.

¹²⁸ VAVÁK, František Jan. *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816, kniha třetí, část I. (1791–1794) a část II. (1795–1797)*. Praha: vydal Jindřich Skopec, 1915–1916.

doplňkový pramen mé práce velmi dobře použit. Jeho zásadním protirevolučním dílem je ale spis *Tma ve dne jako v noci*.¹²⁹ Koncipování této brožury vychází ze stylu katechismů: autor se pasuje do role mentora trpělivě odpovídajícího na otázky nepoučeného sedláka, který požaduje vysvětlení francouzských událostí.

Vrátím se nyní ještě zpět k okruhu českých buditelů kolem *České expedice*, abych zmínil dalšího z nich – **Františka Jana Tomsu** (1753–1814). Tento český spisovatel, překladatel a publicista byl významnou postavou národního obrození: jeho koncepce spisovné češtiny (shrnutá v mluvnici z roku 1782), která stála na přesvědčení, že by se při konstruování jazykových norem mělo přihlížet také k soudobému mluvenému jazyku, neúspěšně soupeřila s historickým konceptem F. M. Pelcla a především s kompromisním návrhem Josefa Dobrovského, jehož přístup kladl přece jen větší důraz na češtinu 16. století než na soudobou mluvu.¹³⁰ Jediná Tomsova práce vztahující se přímo k Revoluci, je překlad dvou německých kázání z roku 1793.¹³¹ Jde o obranu křesťanského náboženství před revolučním neřádem a o představení užitečnosti náboženství pro společnost a stát. Obě kázání byla přednesena v Drážďanech; jedním autorem byl kněz katolický, druhým protestantský. V této souvislosti se sluší podotknout, že publikované kázání bylo oblíbenou protirevoluční tiskovinou po celou dobu 90. let. Kolem roku 1796, kdy se francouzská vojska nebezpečně přibližovala k českým hranicím, lze zaznamenat kázání dalších autorů, jako např. kázání kaplana v Mýtě u Zbiroha **Karla Hartmanna**¹³² nebo jihočeského kaplana, později faráře, **Matouše Veselého**.¹³³ Tomsa je však klíčovou postavou především pro českou časopiseckou tvorbu: za vůbec první česky psaný časopis je považován měsíčník *Učitel lidu*, jenž začal vycházet roku 1786, a Tomsa byl překladatelem článků z němčiny a redaktorem jeho prvního ročníku.¹³⁴ Obdobnou funkci zastával i v dalším periodiku, jež vycházelo roku 1787 a neslo název *Měsíční spis*.¹³⁵ Po obsahové stránce se časopisy nijak výrazně neodlišovaly od jiných osvětových spisů: jejich účelem bylo napomáhat k výchově dětí v souladu se státní doktrínou, přičemž se tak dělo pomocí fiktivních vyprávění.¹³⁶ Tuto funkci měla i Tomsova přeložená knížka z roku 1794 – *Nešťastné příhody k výstraze nezkušené mládeži*.

Posledním autorem, kterého zmíním, bude **Antonín Josef Zíma** (1763–1832), další ze

¹²⁹ VAVÁK, František Jan. *Tma ve dne jako v noci*. Praha: vydává Jan Herrl, 1796 (druhé vydání 1797).

¹³⁰ Více HROCH, M. c. d. s. 66, 67.; POKORNÝ, J. – BEZDĚK, K. c. d. s. 240.

¹³¹ TOMSA, František Jan. *Dvoje kázání o užítku křesťanského náboženství v tovaryšstvu lidském*, Praha, 1793.

¹³² HARTMANN, Karel. *Kázání v čas francouzské vojny*. Praha, 1796.

¹³³ VESELÝ, Matouš. *Čtvero kázání*. České Budějovice, 1797.

¹³⁴ Jde v podstatě o překlad německy vycházejícího obdobného listu *Der Volkslehrer*. Srov. KLIMEŠ, V. c. d. s. 108.

¹³⁵ Německým originál se jmenoval *Monatsschrift*. Za upozornění děkuji doc. Tinkové.

¹³⁶ Více KLIMEŠ, V. c. d. s. 108.

spolupracovníků *České expedice*, národní buditel a příležitostný básník, dramatik, novelista. Zajímavé bude analyzovat zejména jeho moralistické povídky *Karel Devienzo z Londonu a slečna Amálie florentýnská aneb podivné jest člověka štěstí*¹³⁷ a *Ukrutný vražedník Jan Pieriere*.¹³⁸

3.1.3 Zásahy státu

Není možné s plnou jistotou říci, že tiskoviny, které v 80. a 90. letech vycházely, jsou autentické, tj. že je jejich autoři tvořili bez jakéhokoli vnějšího tlaku. Naopak: tištěná produkce byla stále pevně pod kontrolou úřadů, přestože od dob Marie Terezie už ne církevních, ale státních. Období vlády Josefa II. sice v kontextu doby bezpochyby znamenalo dosud nejvýraznější uvolnění cenzurní praxe (zejména po cenzurním patentu z roku 1781), avšak zároveň nelze význam těchto kroků přeceňovat. Josef si byl vědom významu kontroly tiskovin a 11. května 1789, tedy ještě před vypuknutím Revoluce, omezil právo svobody slova uvržením vysokých taxových poplatků na tisk. Jen díky Leopoldovu zásahu si tak čtenáři 28. čísla Krameriových novin mohli v červenci 1790 přečíst o přípravách na slavnost Federace.¹³⁹

V každém případě s příchodem Revoluce začaly mít úřady obavy o to, aby se mezi poddané nešířily informace, které by v nich mohly podnítit revoluční zápal podobný tomu francouzskému. Proto české gubernium situaci nejen bedlivě sledovalo, ale také vydávalo nařízení. Krameriovy noviny, jež se jinak věnovaly především událostem turecké války, přinesly zprávu o dobytí Bastily 1. srpna 1789. Kramerius nahlížel první revoluční události s mírnými sympatiemi jako nutnými reformními kroky, které dovedou zemi ke konstituční monarchii. Hned 15. srpna však přišlo z gubernia nařízení zakazující českým novinám otiskovat jakékoliv další zprávy o francouzských událostech. Noviny se tedy o Francii přestaly zajímat. O to víc prostoru od nynějška věnovaly tzv. „brabantské revoluci“ v nizozemských državách Rakouska, s důvody jejíhož vzniku Kramerius od samého počátku nesouhlasil.

Smrt Josefa II. v únoru 1790 a nástup Leopolda II. velkou změnu cenzurní politiky neznamenaly. Leopold zpočátku – když to ještě mezinárodní situace dovolovala – nijak zásadní nařízení nevydával; sílu pamfletářské produkce totiž využíval ve svůj prospěch, jak

¹³⁷ ZÍMA, Antonín Josef. *Karel Devienzo z Londonu a slečna Amálie florentýnská aneb Podivné jest člověka štěstí*. Praha, 1787.

¹³⁸ ZÍMA, Antonín Josef. *Ukrutný vražedník Jan Pieriere, aneb Jak nešťastné muž býti děvče skrz lásku*. Praha, 1797.

¹³⁹ Srov. BERÁNEK, J. c. d. s. 60n.

vyplývá alespoň z pamfletářských kampaní v uherských zemích.¹⁴⁰ Pro české noviny nicméně platil zákaz otiskovat jakékoliv zprávy o událostech ve Francii až do poloviny roku 1790. K opětovnému uvolnění toku informací došlo až poté, co pominuly obavy z negativní reakce poddaných na odvolání platnosti Josefova berního a urbariálního patentu (v dubnu a květnu 1790). Od konce roku 1790, v souvislosti s ukončením turecké války a přesouváním pozornosti zahraniční politiky rakouského státu více na západ Evropy, se zprávy o Francii objevovaly v českých novinách stále častěji. Kramerius ale už začínal tušit, že se tamější vývoj neubírá směrem, jakým si přál. Tento dojem v něm vyvolávaly především informace o tom, jak francouzské národní shromáždění přistoupilo k náboženským a církevním otázkám. Konfiskace majetku církví, resp. odhlasování *Občanské ústavy duchovenstva* pro něj bylo znamením, že Francouzi zvolili špatnou cestu, jež boří staré pořádky.

Leopold až do posledních měsíců svého života nepřikládal situaci ve Francii takový význam jako blížící se válce s Pruskem. Události typu zadržení francouzské královské rodiny ve Varennes (o němž Krameriovy noviny detailně referovaly¹⁴¹) ho však přece jen donutily rakouskou zahraniční politiku přehodnotit. V této souvislosti přišly v roce 1791 na řadu i první cenzurní zásahy: bylo zakázáno dovážet podezřelé knihy a brožury. V porovnání s nařízeními, které měly následovat za Františkovy vlády, ovšem tato omezení ještě nevykazovala známky mimořádných opatření.¹⁴²

Nečekaná smrt císaře Leopolda 1. března 1792 přišla jen několik týdnů před francouzským vyhlášením války „králi českému a uherskému“ (20. dubna 1792). Nový císař František II. však na nic nečekal a ještě v březnu dal vydat hned několik nařízení: zahraniční noviny byly přísně cenzurovány (11. března) a zakázáno bylo i jakékoliv přetiskování jejich článků (tento zákaz úřady záhy zmírnily: přetiskovat se mohlo, ale pouze pod přísným dohledem cenzorů); na domácí noviny zase dohlížela předběžná cenzura, což znamenalo, že každý text musel vždy před vytištěním projít homogenizací podle vládních potřeb (konkrétně na pražské noviny dohlížel prezidiální sekretář českého zemského gubernia Johann Debrois¹⁴³). Cenzura se neomezila pouze na noviny a ke kontrolám a úpravám docházelo i před vydáním nových knih, brožur a letáků. Dekretem z 9. února 1793 pak byl zakázán tisk,

¹⁴⁰ Na což poukázal J. Beránek. Srov. tamtéž, s. 30n.

¹⁴¹ Srov. *Krameriusovy císařské král. vlastenecké noviny*, 16. 7. 1791, č. 29, s. 229–232. *Krameriusovy císařské král. vlastenecké noviny*, 23. 7. 1791, č. 30, s. 237, 238.

¹⁴² Srov. KUTNAR, F. *Reakce státu...* c. d. s. 324.

¹⁴³ Srov. PETRÁŇ, J.: *Kalendář*. c. d. s. 99.

Cenzura už ale nezadržovala všechny zprávy o revolučních událostech: Krameriovy noviny naopak o pádu monarchie nebo popravách krále a královny podrobně referovaly; činily tak samozřejmě proto, aby na těchto negativních příkladech ukázaly špatnost revolučního jednání.

přetisk a dovoz publikací, které příznivě pojednávaly o Francouzské revoluci nebo byly nepřátelské Rakousku či monarchistickému zřízení. Zakázány byly také knihy francouzských (i některých německých) osvícenců. Předpisy knižní cenzury se staly jednou z nejnáročnějších státních agend a byly často vylepšovány; k jejich celkovému sjednocení a synchronizaci došlo dvorským dekretem z 22. února 1795, resp. českým guberniálním nařízením z 15. května téhož roku.¹⁴⁴

Zabránit revolučním myšlenkám proniknout na území monarchie a nepřipustit tím rozšíření „revoluční nákazy“ bylo sice důležité, nicméně tato destruktivní strategie by sama o sobě nestačila. Bylo potřeba ujmout se také aktivní role mluvčího a nabídnout obyvatelstvu alternativu k francouzské revoluční změně. Vzhledem k tomu, že tuhá cenzura propouštěla pouze informace, které dění ve Francii prezentovaly jako naprostý chaos, měla propaganda za úkol zdůrazňovat pořádek a klid, které v rakouské monarchii díky císaři vládou. Počátky státní protirevoluční činnosti lze sledovat již od roku 1792, ale jasně a zřetelně byl tento postoj zmíněn až v návaznosti na popravu Ludvíka XVI. v patentu z 9. února 1793. Novináři a učenci v něm byli vyzváni k líčení zhoubných následků Francouzské revoluce populární formou. Není tedy divu, že v letech 1793–1794 protirevoluční propaganda zaznamenala největší rozkvět.¹⁴⁵ V praxi to znamenalo, že vláda protirevoluční brožury rozesílala na zemské úřady a ty je pak měly rozdávat civilnímu obyvatelstvu a vojákům.¹⁴⁶ Z tiskovin, jež jsem v minulé kapitole zmiňoval, patřily k tomuto druhu literatury např. Tomsovy a Rulíkovy překlady kázání nebo spis Aleše Pařízka *O svobodě a rovnosti městské*. Ten však představuje zvláštní případ: byl sice cenzurou nejprve povolen, ale vzápětí ještě roku 1793 zakázán, protože se úřady obávaly, že by si nevzdělané vrstvy českého obyvatelstva mohly teoreticky zaměřenou brožuru vykládat jinak, než jak autor zamýšlel.¹⁴⁷

Za nejúčinnější nástroj propagandy byla ovšem považována válka. Krameriovy noviny přinášely od počátku francouzsko-rakouského konfliktu nepřetržité zpravodajství z bojišť. Referovaly převážně o úspěších rakouské armády, a když se jich po bitvě u Valmy (20. 9. 1792) začalo nedostávat, pokoušely se alespoň vítězství francouzských vojsk bagatelizovat. Když v roce 1796 Francouzi pod Jourdanovým vedením pronikli až do jižního Německa a ohrožovali české země, rozhodla se rakouská vláda obrátit na poddané. Patentem z 11. srpna je císař vyzval, aby bránili svou vlast, tzn. aby se dobrovolně hlásili do vojska a vytvořili

¹⁴⁴ Faktické informace čerpány z: KUTNAR, F. *Reakce státu....* c. d. s. 326n.; STOKLÁSKOVÁ, Z. „Francouzský švindl svobody“. c. d. s. 73.

¹⁴⁵ Srov. KUTNAR, F. *Reakce státu....* c. d. s. 521.

¹⁴⁶ Srov. MEJDŘICKÁ, K. *Čechy....* c. d. s. 163.

¹⁴⁷ Více KUTNAR, F. *Reakce státu....* c. d. s. 537, 538.

domobranu. Zdá se, že tato výzva nebyla poddanými nijak zvlášť opětována, a proto došlo 21. srpna k vydání dalšího císařského patentu, zřizujícího v Čechách milici; hned vzápětí, 26. srpna, navíc gubernium na panovníkův příkaz nařídilo ustavit i myslivecký sbor. České země ale nakonec francouzské armády neohrozily. Arcivévoda Karel totiž nejprve na podzim 1796 donutil Jourdanovo vojsko k ústupu a Napoleonovo italské tažení na jaře 1797, které z jihu úspěšně postupovalo dědičnými rakouskými zeměmi, bylo zase ukončeno mírem v Campo Formiu.¹⁴⁸

K době přímého ohrožení českých zemí francouzskou armádou se vztahuje druhá skupina protirevolučních tisků. Tentokrát sice nebyl vydán žádný patent vyzývající učence k zapojení do propagandy, avšak nábor dobrovolníků představoval sám o sobě impuls pro tvorbu dalších protirevolučních brožur, kázání nebo krátkých apelů. Do této doby tak spadá jak Vavákův spis *Tma ve dne jako v noci* (ač ho autor sepsal již v roce 1794), tak Hartmannovo a Veselého kázání nebo Rulíkovo *Volání k mým spoluměšťanům v Čechách*,¹⁴⁹ o němž jsem se doposud nezmiňoval. Propagátorem pak samozřejmě zůstal i Kramerius, jenž ve svých novinách v září 1796 otiskl svolání Františka II. k českým poddaným a v následujícím roce detailně sledoval mírová jednání v Campo Formiu.

3.2 Jazyk – nástroj disciplinace

Je na čase přejít k textům samým: v této kapitole bych rád popsal *interní* vztahy textů, k čemuž mi poslouží Faircloughem definované aspekty *diskursivního řádu*.

3.2.1 Četbou k poslušnosti

Michel Foucault popsal změnu technik moci, jež se odehrála v 18. století, takto: „Lidské tělo vstupuje do mašinerie moci, která jej prohledává, rozmontovává na části a znovu skládá. Tak se rodí ‚politická anatomie‘, která je právě tak ‚mechanikou moci‘; ta definuje, jak lze působit na tělo druhých nikoli pouze proto, aby dělali to, co se od nich žádá, ale proto, aby jednali tak, jak se po nich chce, spolu s technikami, jimiž se určuje rychlost a účinnost. Disciplína tak vyrábí podřízená a vycvičená těla, těla ‚poslušná‘“.¹⁵⁰ Moc již není viditelnou represivní složkou společnosti, nýbrž jí člověk podléhá skrze sebe sama, aniž si to přitom uvědomuje; osvícenství společnost třídí na kategorie, zařazuje individua do státem připravených kontrolovatelných jednotek; pro nedeformovaný úsudek není místa, za jediného

¹⁴⁸ Více MEJDŘICKÁ, K. *Čechy...* c. d. s. 94n.

¹⁴⁹ *Volání k mým spoluměšťanům v Čechách*. Praha, 1796.

¹⁵⁰ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin, 2000. s. 202.

garanta správného smýšlení je považován rozum. Odraz této „disciplinace“, v jejímž důsledku se člověk naslouchající osvícenským ideálům ukázněně sám, zdánlivě bez vnějších, natož fyzických zásahů státní moci, se vyjevuje také v jazyce tiskovin. Kromě právních zakotvení¹⁵¹ je totiž systém norem – sloužící k „narovnání“ společnosti podle jednotných pravidel a k osekání těch výčnělků, které se do pomyslné šablony „nevejdou“ – zakódován i ve větné skladbě nebo ve výběru slov výchovných osvícenských knížek lidového čtení. Nicméně zatímco v zákonech je norma existujícím faktem, mravoučné texty odkazují k ideálním vzorům chování, jež žádnou zavedenou normu nepředstavují. Aspekt přání, nehotového, stále se formujícího je tedy pro tento druh literatury zásadní.¹⁵²

Onen abstraktní ideál, k němuž by čtenář výchovných textů měl svým chováním směřovat, nahrazuje boží řád, který do té doby diskursu knížek lidového čtení vévodil. Neznamená to ale, že by se modlitební knížky, natož kázání přestaly v 80. letech vydávat. Zájem o náboženskou literaturu sice během druhé poloviny století upadal, avšak stále stačil na to, aby alespoň 40 % všech v Čechách vytištěných knih mělo náboženskou tematiku.¹⁵³ V některých případech (zejména u autorů jako Pařízek a Tomsa) se přitom výchovné knížky na Boha coby garanta společenského řádu stále explicitně odkazují; zároveň se však boží zaštitění zdá být čím dál tím více formální záležitostí (v souladu s deistickým učením) a hlavní slovo přebírá jazyk rozumu; na úkor božího zákona také roste „přirozená“ povinnost člověka vůči státu a vlasti. K chápání Boha ve vztahu k *přirozenému právu* se vrátím v další podkapitole, nyní ale zaměřím pozornost na přesvědčovací techniky, kterými se obrozenci snažili své čtenáře ukázněvat.

Rozlišit se dají v podstatě tři druhy: za prvé pozitivní příklady vzorného chování, které byly spojovány se zaslouženou odměnou v podobě šťastného života; za druhé příklady nešťastného chování, jež upozorňovaly na negativní dopady pro každého, kdo si myslel, že ke štěstí dospěje, aniž bude žít podle stanovených norem. Třetí druh textů – příběhy knížek lidového čtení, v nichž poslušný a kladný hrdina štěstí zaručeno neměl, ba at' naopak dělal cokoli, nezadržitelně krácel vstříc svému tragickému osudu – ovšem do tohoto jasného systému vnášel neklid. Proto také osvícenci lidovou četbu za hodnotnou literaturu neuznávali.

---

¹⁵¹ Problematikou osvícenské změny právních předpisů (konkrétně kriminální politikou, resp. profesionalizací porodnictví v Evropě), její motivací, faktickou soudní aplikací i následnými socio-kulturními reprezentacemi se zabývá Daniela TINKOVÁ. Viz *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha: Argo, 2004.; *Tělo, věda, stát*. Praha: Argo, 2010.

¹⁵² Na tuto myšlenku mě přivedl článek Janů RANDÁKA a SOCHY. Srov. „... važ si času, chyt' se práce, zahálky se střež co zrádce“. Lidové prostředí jako objekt osvícenské disciplinace. In LORMAN, J. – TINKOVÁ, D. (eds.). *Post tenebram spero lucem*. Praha: Casablanca, 2009. s. 77–84.

¹⁵³ Srov. POKORNÝ, J. c. d. s. 241, 242.

První dva druhy textů se často vzájemně prolínají; je tomu tak zejména v Tomsou redigovaných periodikách *Učitel lidu* a *Měsíční spis*, kde lze narazit jak na příkladné, tak na zavrženíhodné příběhy. Pro oba případy je typické, že se jejich forma vyznačuje množstvím hodnotících soudů; texty jsou jimi přímo přeplněny. Postavy, o nichž se referuje, se v průběhu příběhu nevyvíjejí, jsou totiž „hotové“ již na jeho začátku, kdy jim je přidělena kladná či záporná role, která je pak provází až do konce vyprávění. V textech prvního druhu jsou tedy vlastnosti hrdinů vykreslovány jako *ctnostné*, tzn. že sledované postavy vykazují loajálnost ke státní autoritě, smysl pro povinnost a jejich život je veden řádným způsobem. Tyto osoby se těší všeobecnému uznání a v návaznosti na to se i jejich budoucnost jeví jako šťastná. V následujících dvou příkladech je tudíž možné sledovat to, co by Fairclough nazval *dikursem*, tzn. reprezentaci světa ze specifické, v tomto případě měšťansko-osvícenské perspektivy:

*Vilím a Johanka dostali jednou v pěkný čas odpoledne dovolení, aby sami v zahradě hrát mohli. – (Oni si ten den ráno skrze své velmi dobré chování to dovolení vymohli.) Tu spolu tak pěkně a radostně hráli, jak dobré děti obyčejně hrávají. ...*¹⁵⁴

*Dobeš byl nejlepší a nejpořádnější sedlák v celém sousedstvu. [...] ... začal v svém domě všecko pořádně držet. Jeho čeledínům byla jejich určená práce vykázána, a večer musil každý, když on někde sám přítomen bejt nemohl, oučet z ní vydat. Tak to s pacholky a děvkami vedl; chlívy musily vyčištěné, stodoly, stáje a senníky pořádné a čisté bejt, i hnůj musil pořádně skláden bejt. Každý tejdén se všecko nádobí vyčistilo, a jak kdo do domu vešel; tak všecko čisté nalezl. Skrze to taky čeledínové čistotě zvykli. [...] Každou noc musila jedna z jeho dcer na děvečky pozor dávat, souli všecky doma a rozpustilosti se nedrželi, a on sám to při pacholcích a synech konal.*¹⁵⁵

Dalším průvodním znakem mravoučných textů je idealizace selského života; popis přírodních krás – až rousseauovsky důkladný – měl sedláky odvést od každodenních starostí a nabízel jim radostný pohled na svět. V jazyku se tato tendence projevuje velkou frekvencí adjektiv, jejichž významy evokují kladné konotace: vše je *pěkné*, *dobré*, *příjemné* i v situacích, kdy se tyto informace zdají být nepodstatné. Jde tu opět o reprezentaci světa, která spíše než ke skutečnosti odkazuje ke chtěnému ideálu. Jako příklad jsem vybral úryvek z

¹⁵⁴ TOMSA, František Jan. *Měsíční spis*. Praha: v impresi císař. král. normální školy, 1787. s. 372, 373 (zvýrazněno autorem).

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 568, 570, 571 (zvýrazněno autorem).

příběhu „Rozmlouvání mezi Učitelem lidu a sedlským chlapíkem Kunrádem“ z *Učitele lidu*, jelikož zde autor pro popis přírodních krás umně využívá i zdobnělin:

... Tu před několika dny taky tak jdu v své haleně přes pole, bylo to časně ráno, skřivani tak pěkně v povětří zpívali, a slunce tak pěkně nahoře na vrchy svítilo, já pořád dál šel, a kouřil sem fajfku tabáku, ze své pěkné fajfky, kterou sem sám na vořechovou barvu okouřil; když tak jdu, a jak náleží veselé myslím sem, že dobrotivý Bůh ještě dycky slunce na dobré i na zlé každodenně vycházet nechá, a že skřivani tam nahoře ze vsí své síly svého stvořitele chválejí; i slyším nějakého sedláka, nedaleko odemne, tam na poli ranní píseň zpívat: to se mi dycky líbí, když tak něco slyším. [...]

Učitel Lidu. Totě chvalitebné, že vy tak při práci na Boha myslíte, a ranní píseň mu zpíváte.

Kunrád. I! dyť pak je tak pěkný čas, a ptáci tak vesele zpívají, tu musí člověk taky vesel bejt.

Učitel Lidu. To máte dobře. Poslouchejte! to je obzvláštní věc při nás lidech; podívejte se! jak všechno okolo nás pěkné je; tam tak krásně slunce svítí, povětří je tak jasné, a v lese je tak příjemně tma, žeby tam člověk hned vlezl; když si to všechno tak rozvážíme, jak nám to dobrotivý Bůh všechno tak darmo dává, jak každé trávní stybílko růst nechá, každému červíčku jeho potravu daruje, že žádné hovádko hlad trpět nenechá, a jak nás lidi všechny živí, když my se jen taky přičiníme; opravdu! když si to tak všechno rozvážíme, tak musíme Boha, jak náleží milovat, a předce tomu všemu sme tak zvyklí, že sotva na to pomyslíme, tím míň na to pozor dáme, neb něco si z toho děláme. ... ¹⁵⁶

V protikladu k tomuto ideálnímu náčrtu skutečnosti stojí naopak případ *nerozumného, rozpustilého* člověka, který žádnou povinnost nedodržuje. Za svou lehkovážnost je ovšem také na konci příběhu ztrestán. Příkladem budiž případ neřestného Mikeše, který v jednom z vyprávění Tomsova *Měsíčního spisu* zaplatí za svou nevázanost životem. I zde platí, že záporné vlastnosti jsou Mikešovi přiřazeny hned na začátku a předznamenávají tak další průběh děje.

Mikeš byl takový člověk, který se jen o svou rozkoš staral, a na to ani nepomyslel, aby jiným radost způsobil. Ačkoli dost peněz měl, žeby byl mohl ženu a děti živit, tak se předce

¹⁵⁶ *Učitel lidu*, Praha: v impresi císaře krále. normální školy, 1786. s. 28–30 (zvýrazněno autorem).

neženil, poněvadž si myslil, žeby pak nemohl tak svobodně živ bejt, jakby chtěl.

*Přichytil se všelikých rozpustilostí, a jeho jediná starost byla, aby si všechno způsobil coby mu rozkoš přinášelo. ...*¹⁵⁷

Do takto přesně dané struktury vzdělávacích textů, vycházející svým odměňováním poslušných a trestáním „hříšných“ lidí z křesťanské tradice, ale vnášely neklid tzv. *nešťastné příběhy lásky*. Na racionální koncept se totiž v tomto druhu literatury nedalo spoléhat. Největší problém pro osvícence představovalo zpochybňování kauzální závislosti událostí, které ve vzdělávací literatuře fungovalo jaksi samozřejmě; přestože hrdinové-milenci většinou nebyli nezpochybnitelnými prototypy příkladných postav, čtenář k nim musel cítit určité sympatie, protože svou podstatou nebyli *zlí*, pouze *nešťastní*. Jejich tragický osud byl jakýmsi otiskem předosvícenské doby, neomezující se pouze na rozumové vysvětlování skutečnosti. Proto také autoři obrozenci, kteří tyto knihy překládali a vydávali, měli často potřebu v předmluvách nebo závěrech obsah příběhu okomentovat a čtenářům vysvětlit, co je z něho vhodné si zapamatovat a co ne. Tomsa tak v *Učíteli lidu* ukončuje příběh o nešťastné lásce Raymunda a Rozyny slovy, která zkouší *a posteriori* vnést do textu trochu více *ratia* než emočního vypětí:

*Raymund tedy velmi zle udělal, že se sám usmrtil, ale tím vším jeho otec vinen byl. Když se vidí, že to jinak bejt nemůže, a zrostlé děti žádné rady od vás nechtějí přijímat, máte je otcovsky napomenout; nechtějí, tak je nechte; zrostlé děti nemáme víc nutit, ty mají samy rozum, a musejí si samy radit, nechtějí poslechnout, ať trpějí, když se jim zle vede.*¹⁵⁸

3.2.2 *Styl autora, reprezentace autority*

Každý text odráží formou i obsahem dobu svého vzniku a nejinak tomu je i v případě česky psaných tiskovin konce 18. století. České knížky výchovného charakteru měly čtenáře nejenom vzdělat, ale také nabádat k poslušnosti. Aby měl text patřičný vliv, musel jeho autor u čtenáře vzbudit důvěru a získat autoritu. V této podkapitole budu sledovat autorský *styl* v kontextu reprezentace obecného patriarchálního modelu společnosti.

Na začátek uvádím příklady, v nichž se autoři textů snaží prezentovat jakožto vzdělané a důvěryhodné figury, které je záhodno poslouchat. Pominu-li odkazy k Bohu a náboženství, jímž se buď explicitně či implicitně zaštiťují, stylizují se tvůrci často do postavy

¹⁵⁷ TOMSA, F. J. *Měsíční spis*. c. d. s. 625, 626 (zvýrazněno autorem).

¹⁵⁸ *Učitel lidu*. c. d. s. 97 (zvýrazněno autorem).

vševědoucího učitele, jenž svému žáku (dítěti či sedláku) vysvětluje, na jakém principu funguje společnost. Dvojice učitel – žák se v ideálním případě překrývala s přirozeným rodinným schématem otec – dítě. Pařízek v roce 1789 přeložil výchovnou brožuru, jež přímo s otcem jakožto učitelem a dítětem coby žákem pracovala. Adverbia *přívětivě* a *otcovsky* jsou zde použita na stejné významové rovině a zdůrazňují tím kladné konotace spojené s otcovskou autoritou, resp. s autoritou učitelovou. Toto přirovnání navíc otevřeně přiznává autorovu snahu připodobnit se k otci:

K potěšení oumyslu toho vzata jsou od skladatele na pomoc přátelská rozmlouvání mezi otcem a dítětem proto, [...] aby se za znamení bylo, jak snázně se učitel k dítěti nachýliti, a jak přívětivě, i otcovsky s nim jednati má, když jej v náboženství vyučuje. Ještit' to vůbec za pravdu uznáno, že každé katechizování, neb vyučování ve víře, by se náležitě, a prospěšně konalo, v rozmlouvání přátelském pozůstávati má. Kdož nevidí, že jedenkaždý učitel otci se připodobniti, učence pak svého za dítě vlastní, neb aspoň za přítele milého pokládati musí, kdykoli o to péči má, aby jemu články víry co nejlépe vpravil?¹⁵⁹

Citace byla vybrána z úvodu, v němž chtěl překladatel zasadit tiskovinu do českého kontextu; šlo o jakýsi text o textu (*metatext*), který měl představit motivace vedoucí k vydání knížky a vysvětlit potenciálním čtenářům-učitelům, proč má předkládaný text formu rozhovoru mezi otcem a dítětem. Další úryvek, tentokrát z *Učitele lidu*, je už jiného charakteru: nejde o *metatext*, nýbrž o vyprávění samo, v němž se autor stylizuje do role učitele. Jedná se opět o úvodní část brožury, ve které tvůrce cítí potřebu obhájit svou pozici autority. Je zajímavé sledovat, jaké atributy si sám v tomto kontextu přisvojuje: nejen že se v textu opět vyskytuje přemíra významově kladných adjektiv (*dobrý, poctivý, šťastný*) a adverbii (*dobře, přívětivě, laskavě*), která mají naznačit tvůrcovu mravní celistvost, ale při sebeoznačení za bratra všech lidí bez rozdílu autor používá také funkční metaforu, jež má přispět k jeho zobrazení coby příkladného jedince:

Vidíte! to sem vám jen chtěl říct, že sem dobrého srdce člověk, a knížete i žebráka miluji, jakoby můj vlastní bratr byl, tak vás všechny miluji. [...]

Vidíte! já vám tedy všem ze srdce sem dobrý, a kdybych vás všechny nábožné a bohaté udělat, a k tomu ještě do nebe donest mohl, takbych to, Bůh ví! s radostí udělal. [...]

---

¹⁵⁹ PAŘÍZEK, Aleš. *Rozmlouvání mezi Otcem a Dítětem*. Praha, 1789. s. 6, 7 (zvýrazněno autorem).

... a nechceteli mi věřit, co vám povídám, tak to zkuste, a tu pokaždé uhlídáte, že Učitel lidu dobré má, a potom ho teprv budete rádi mít, dyť pak vy své duchovní rádi máte, když hodní a bohabojní lidé sou, a s vámi přívětivě zacházejí, a laskavě s vámi mluvějí. To je arci všech duchovních povinnost, ale co je platno, oni sou tak dobře lidé, jako vy.

Vidíte! s takovou řečí začínám, v které sem vám pověděl, že dobrý, poctivý muž sem, a že s vámi jak náleží dobře myslím, a vás rád všechny šťastné chci učinit ...¹⁶⁰

Přirovnání k bratrovi všech lidí samozřejmě má také silné biblické konotace. Biblické odkazy jsou ostatně přítomny v každém ze sledovaných tisků úměrně jejich námětu. Tato problematika ovšem spadá do oblasti intertextuální analýzy, jíž se na tomto místě zabývat nebudu. Prozatím je podstatné, že úkolem autora bylo kromě sebezprezentace i představení společenského řádu a jejích autorit. Stejně jako byl otec hlavou rodiny (a v manželském svazku muž hlavou ženinou¹⁶¹), tak stál v čele společnosti panovník, bez něhož – podle oficiální argumentace – fungování světa nebylo možné. Král, resp. císař byl zosobněním společenského řádu. Doba osvícenství přitom pro teoretické zakotvení panovnické moci znamenala významnou změnu: řečeno slovy Jiřího Hrbka, panovnická legitimizace se tehdy ocitla „v napětí mezi Bohem a přirozeným právem“.¹⁶²

Přestože se již od 12. století pomalu mění středověká představa královské moci, protože ta je ve stále větší míře ovládána racionálními právními pravidly, k plné sakralizaci státu došlo teprve až s novověkými teoretiky (Grotiem, Hobbesem, Pufendorfem) zavádějícími pojem *přirozeného práva* jako odraz nikoli Božího zjevení, ale lidského rozumu a odůvodňujícími státní legitimitu *společenskou smlouvou*.¹⁶³ Neznamenal to ovšem, že by habsburští panovníci – zakládající svou moc tradičně na katolické víře – rezignovali v druhé polovině 18. století na legitimizování své vlády pomocí Božího vyvolení; pod vlivem jansenismu pouze svou religiozitu zvnitřnili (zejména pak Josef II.). V porovnání s renesancí či barokem tak převrátili intimní a veřejnou sféru své reprezentace: namísto okázalosti barokních korunovacích a jiných náboženských ceremoniálů se soustředili na představení svého usilování o veřejný blahobyť.¹⁶⁴ V osobě Josefa II. se vládce také „aktivizoval“, když přejal koncept Boha

¹⁶⁰ *Učitel lidu*. c. d. s. 6–8 (zvýrazněno autorem).

¹⁶¹ O rozdělení funkcí manželů v domácnosti pojednává např. brožura *Bič na zlé ženy*. Praha, 1787.

¹⁶² HRBEK, Jiří. Mezi Bohem a přirozeným právem. Příspěvek k legitimizaci osvěcenského panovníka v politické teorii 18. století. In LORMAN, J. – TINKOVÁ, D. (eds.). c. d. s. 32.

¹⁶³ Srov. LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. s. 318.

¹⁶⁴ Na rozdíl od francouzského Ludvíka XVI. se Josefovi II. podařilo reflektovat vyprázdňenost ceremoniálů a rituálů jakou byly císařské korunovace. Srov. HRBEK, J. c. d. s. 34. O desakralizaci francouzského krále více CHARTIER, R. c. d. s. 161–193.

přirozeného náboženství, který je aktivním tvůrcem přírody, již utváří za pomoci technologických postupů sumarizovaných v Encyklopedii. Panovníkovi se stal předobrazem takovyto neměnný, avšak stále měnící, tvořivý Bůh.¹⁶⁵

Nový vladařův statut „prvního služebníka státu“ starajícího se o „obecné dobré“ byl zaznamenán i v písemné produkci.¹⁶⁶ Snad nejprříkladnějším česky psaným spisem utvářejícím pozitivní obraz Josefa II. se stala *Kniha Josefova* z roku 1784. Tato z německého jazyka přeložená publikace vydaná Krameriem byla na způsob Bible rozdělena do kapitol a veršů. Na rozdíl od tradičních náboženských traktátů však Kramerius v komentáři, jímž přeloženou knihu uváděl, nijak neskrýval snahu napravit katolickou církev, osvítit rozum lidí a bojovat proti předsudkům, bludům a pověrám ve jménu pravdy a náboženské tolerance.¹⁶⁷ Také z toho důvodu je velmi překvapivá míra iracionální abstrakce, jíž je kniha prostoupena. V následujících řádcích bych rád upozornil na kontrast mezi označením panovníka za *moudrého*, tzn. za garanta oné *spravedlnosti* založené na *rozumu*, jež krotí „nerozumné“ vášně, a metaforickým způsobem, jakým je o tomto faktu čtenář přesvědčován. *Rozumný* vladař tu totiž není zobrazen jako „filosof na trůně“, nýbrž v metaforách *světla*, které zahání *tmu*. Ostatně samo osvícenství nese „světlo“ již ve svém názvu.

... 2. *On [Josef II.] byl moudrý, spravedlivý a milostivý panovník, syn po matce své. Bůh byl s ním a on ku konci přivedl, co ona započala, a učinil ještě víc.*

[...]

8. *Jako slunce na den vychází, a jako přichystaný muž k své denní práci, tak Josef dovedl na království, a světlo v zemích jeho vždy jasněji svítilo.*

9. *Všecky krajiny z toho dobročinného světla, i všichni sousedé okolních krajin Josefových radovali se; a mnozí z nich záviděli těm, kteříž pod berlou jeho byli.*

10. *Nebo pověst o něm pronikla zemí od půlnoci až k poledni, a rozšířena jest v krajinách*

¹⁶⁵ Více HRBEK, J. c. d. s. 37n.

¹⁶⁶ KRAMERIUS, Václav Matěj. *Kniha Josefova*. Praha, 1900 [1784]. s. 6: „On [Josef II.] nebyl ten, o němž napsáno jest: kníže, jenž rád slýchá lživé řeči, má samé bezbožné za služebníky. Nýbrž o kterémž psáno stojí: spravedlivý král napomáhá zemi své, a opět: moudrý král jest za pevný hrad lidu svému. (...) Oči jeho červené bývaly od nevyspání, a slýchal kohouty kokrhati přes celé noci; on bdíval, aby lid jeho pokojně, bez probuzení a bezpečně spáti mohl; každý pod keřem jeho a jabloní jeho bez strachu sobě odpočinul.“

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 3, 4: „Příčina, pro kterouž tato knížka vůbec se vydává, není než jediná milost k pravdě, na zákoně jak přirozeném, tak i psaném a nám vydaném upevněné, kteréž se mnozí z katolických kněží až dosavad ne méně než jako za dnů hrubé temnosti a nevypravené neumělosti na odpor staví, a jí místa v osvíceném tomto století, jen aby, pokud ještě stačí, lid v pověrách pozdrželi, nijakž dáti nechtí. (...) ...k vyvrácení totiž z myslí prostého lidu předsudků, pověr a bludů přikročili, k poosvícení též myslí lidské, a k obrození se všeho toho, což v náboženství našem Římském katolickém nevyhnutelně napraveno býti musí (...) přítomnou *Josefovou* knihu (...) v přirozeném jazyku našem na světlo dávám.“

k východu i k západu, a k podobným činům mnohým knížatům za podnět sloužila.

11. A to světlo krajin jeho přešlo i do jiných zemí, a osvítilo také cizí krajiny, v nichž tma panovala.

12. Mlha sic při jitru vystupovala z bahen, kteráž v zemi byla, a pára noční se okázala.

13. Ale všecko pro blesk toho mocného světla náhle zmizelo a bahna na větším místě docela vyschla.

14. Země očištěna byla, a zeměplaz vyhuben jest na ní od pronikajících paprsků.

15. To světlo do lesů se vtlačilo, a z nich tmu zapudilo. Ta tma, jindy sic velmi mocná, bystrému zraku jeho poddala se a ustoupila. Nic se na odpor nestavělo. ...¹⁶⁸

Knihy Josefova byla psána se záměrem „osvětlit“ nově definované základy panovnické moci. Namísto právnických definic, které by byly v návaznosti na „racionalizaci“ monarchistické ideologie přirozeným odrazem tohoto procesu i ve strukturování argumentace, však pro vyjádření užila formu jakéhosi nového panovnického mýtu. A není to naposledy, co osvícenské myšlenky musí z ryze pragmatických důvodů v propagandistické produkci ustoupit imaginativním příběhům působícím na citovou složku jedince.

3.2.3 Žánry tiskovin

Aby byla deskriptivní část analýzy „nerevolučních“ textů úplná, je nutné se zaměřit kromě již stručně představených diskursivních reprezentací a autorských stylů také na *žánry* a jejich vliv na tvorbu textů. Český psaný texty konce 18. století lze zařadit do Faircloughem definovaných *prežánrů* (*pre-genres*), které označují obecné „slohové postupy“ typu *dialogu* (*dialogue*), *vyprávění* (*narrative*) nebo *argumentace* (*argument*). Pozornost budu v souvislosti s obrozeneckou produkcí výchovného typu věnovat zejména prvním dvěma podkategoriím a k *argumentaci* se vrátím v následující části spolu s protirevolučními tiskovinami.

Skupina kolem *Krameria* se zaměřovala zejména na světská témata, jejichž prostřednictvím chtěla osvětově působit na česky mluvící vesničany a zapojit je tak, byť většinou pouze formálně, do obrozeneckého projektu. Tyto snahy se promítly do české literární i publicistické předrevoluční produkce, která kromě stále kvalitnějších novin nabízela také první měsíčníky a výchovné příručky. Většina textů se přitom vyznačovala silnou narativitou a sklonem k příběhovosti, přičemž autoři čistě výchovných příruček se navíc uchýlovali k formě *dialogu* v jakési návaznosti na úspěšné křesťanské katechismy. Cílem bylo

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 4, 5 (zvýrazněno autorem).

navodit situaci tak, aby se čtenář do textu cítil zapojený. Existovala dvojitá možnost, jak toto učinit: buď ho ztotožnit s rolí pasivního posluchače a většinou i tazatele, nebo s rolí aktivního mentora, zpravidla tázaného. Záleželo na tom, komu byl text určen: pokud měl být recipientem „objekt osvícenské disciplinace“, např. vesničan, ztotožnění proběhlo přes postavu pasivního posluchače;¹⁶⁹ jestliže měl však dialogický text sloužit jako pomůcka pro vykonavatele oné „disciplinace“, např. učitele, čtenář se vtělil do postavy aktivního mentora.¹⁷⁰

Dialogická forma pozitivně působila na pasivního recipienta textu z toho důvodu, že navozovala zdání komunikační výměny mezi ním a učencem, tzn. mluvčím jakési vyšší (státní) moci, která se stará o „obecné blaho“. Aktivní čtenář vyvolání tohoto zdání komunikace zase vnímal jako doporučení, jak nejlépe „objektu disciplinace“ předávat zavedené společenské normy. Ve skutečnosti ale v textu vlastně k žádné komunikační výměně mezi postavami nedocházelo a dialogická forma měla čistě praktickou funkci: zaujmout čtenáře. To, že *dialog* v tomto případě v podstatě žádným *dialogem* nebyl a text naopak vykazoval znaky *monologu*, dokládá spojka „-li“, která v nevídané míře prostupuje text spisku *Rozmlouvání mezi Otcem a Dítětem*. Ve větách funguje jako průvodní znak tázání; zároveň však poukazuje na řečnickost otázek, které uvozuje: její producent – *otec* – neočekává odpovědi; předání slova dítěti pro něj pouze otevírá prostor pro možnost přednést vědění, které ze své pozice autority prezentuje jako jediné správné.

Otec. Jeli příjemno mrzutým, a nepokojným v myslí své býti ? Dítě. Nikoli. Já rád vesel jsem. O. Když tedy lidé někteří se nad tím mrzejí a rmoutějí, že se jiným dobře daří, zdaž to patrně bláznovství není ? D. Ba právě. O. Neslušili více, by se z toho veselili, vidouce štěstí svého bližního ? D. Shlušit' ovšem. D. A což to ošklivé jest jiné proto nenáviděti, že jim Bůh více nežli nám udělil. Rádlíbys s lidmi takovými zacházel, kteříby tě pro jakýs tvůj předek, pro větší vážnost aneb lepší oděv v nenávisti měli ? D. Těchby já se právě vystříhal. O. Ejhle tedy, mé Dítě! jak ohavná a ošklivá závist jest. Lidé závistiví vždy v myslí své nepokojní, u jiných pak lidi v znamenité ošklivosti jsou. A porozvaž sobě toliko, jak nesmyslně lidé ti jednají: zdalipak jim to co platno jest, že jiným štěstí jejich závidí ? získajíli sobě proto jiní lidé méně, neb trpěli tím nedostatek jakýs, že oni jim to nepřejí ? D. Ba nikoli. ...¹⁷¹

¹⁶⁹ Např. postava Kunráda z *Učitele lidu*. Srov. c. d. s. 28n.

¹⁷⁰ Např. postava otce v *Rozmlouvání mezi Otcem a Dítětem*. Srov. PAŘÍZEK, Aleš. c. d.

¹⁷¹ Tamtéž s. 93, 94 (zvýrazněno autorem).

Výchovné texty inklinovaly také k žánru *vyprávění*. Příběh byl totiž druhem písemného sdělení, jenž u čtenářů dosahoval značné obliby. Pro studium *narace* je zapotřebí pracovat s teorií, která nabízí nástroje pro interpretaci. Fairclough se v této souvislosti obrátil k naratologickým zkoumáním, které mají blízko např. k Gérardu Genettovi. Odkazuje se však ke knize *Narratology* Mieke Balové,¹⁷² jež – ovlivněna ruským formalismem – rozlišuje tři složky narativního korpusu: za prvé tzv. *narativní text* (*narrative text*), jímž aktér zprostředkovává adresátovi příběh skrze specifické médium (jazyk, obrazy, zvuk...); za druhé *syžet* (*story*), jenž je obsahem takového textu a dává určitou formu *fabuli* (*fabula*) – třetí a poslední kategorii, která je vlastní náplní příběhu, jakousi sérií logicky a chronologicky souvisejících událostí .

Vzhledem k tomu, že jsem se v mé práci rozhodl pouze pro jedno z „vyprávěcích“ médií a to jazyk, vědomě pomímám jeho srovnávání s jinými, např. obrazovými formami zprostředkování příběhu. Jinak řečeno, problematiku spojenou s *narativním textem* jako kategorií se v mém výzkumu zabývat nebudu, ale zaměřím se zejména na *fabuli* a *syžet*.

Knížky lidového čtení, tzv. triviální literatura, stavěly na vyprávění smyšlených příběhů. Z předkrameriovské produkce jsem jako příklad osvícenského vyprávění se šťastným koncem vybral Zimova *Karla Devienza z Londonu a slečnu Amálii florentýnskou*.¹⁷³ Jedná se o příběh sirotka, který přes veškeré životní překážky dosáhl vytouženého štěstí. Jeho dobrodružná a jen těžko uvěřitelná cesta k vysněnému cíli je líčena v barvitých kulisách anglického a italského měšťanského prostředí. Události příběhu na sebe navazují v chronologickém sledu: čtenář je nejprve svědkem zlomu v Karlově životě, když si ho za svého vezmou počestný kupec Devienzo a panna Lencia, a následného hrdinova radostného dětství; u svého strýce ve Florencii, kam byl ve dvaceti letech poslán na zkušenou, však Karel potká Amálii; oba se do sebe zamilují, ale předtím než je jejich láska naplněna, musejí podstoupit nebezpečnou pouť do Anglie.

Po vyřízení všech svých potřebných věcí sedl na koráb s svou nejmilejší Amálií Karel a ještě půl dne neplavili, již se slunce ztratilo a skrze mračno a hrozně strašlivé hromobití počala strachem blednouti Amálie. Vida Karel, že se na všech oudech třese, obveseloval ji, jak mohl. Na jeho řeč ukojila se přestrašená slečna i počala veselejší v mysli býti, vtom

¹⁷² Srov. BALOVÁ, Mieke. *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2009 [1985].

¹⁷³ ZÍMA, Antonín Josef. *Karel Devienzo....* c. d. In KRAMERIUS, Václav Matěj a jiní. *Zazděná slečna a jiné příhody pro vyrazení*. Praha: Československý spisovatel, 1980. s. 199–220.

hrozný křik se stal od plavců, že se moře již zdvihá; tu docela hořekovala Amália a Karla srdce také bodalo, v takové roztržitosti a hrůze všech plavajících hrom do korábu udeřil a stan, kdež Karel Amálii, v svém náručí omdlévající zdržoval, mezi vlny srazil, ostatní pak díly té lodě bouřlivé moře ztroskotalo a zboží i lid zatopilo; jedině ti dva sebe milující život zachovali...

[...]

Karel spatřiv svou slečnu, jak užaslý nevěděl, na koho má dříve mluvit, přece ale osměliv se vstoupil před své rodiče a své příhody vypravoval; všickni s spoluotrpností mluvícího poslouchali. Když pak po vypravování své Amálie se otázal, jakým štěstím by ji zde nacházel, pravila matka, nebo slečně Amálii pro radost mluvit lze nebylo: „Milý synu, Amália přišla skrz naše vlastní lidi lodnímu správci přjmím Beluozo náhodou do rukou, kterýž ji nám daroval, my pak, komu by náležela, nevěděli.“ Načež vykřikl Karel: „Ó štěstí neslýchané!“¹⁷⁴

Osvícenská doba si však žádala ne pouze bavit, ale především vychovávat. Vyprávění tak na rozdíl od knížek lidového čtení nabývá v edukativních spisech jiného rázu: *fabule* se stává realistickou, autorova imaginace je potlačována tak, aby se popisovaná situace mohla vydávat za pravdivou, tj. byla pravděpodobnou (což lze označit za typický znak klasicistní literatury); vypravěč se také na rozdíl od zábavných příběhů stylizuje do role jednoho z aktérů vyprávěné události¹⁷⁵ (často je tak činěno již zmiňovaným předstíráním *dialogické* formy); a konečně vyprávění příběhu ve výchovném spisu nebývá necháno bez objasnění: mnohdy tak čtenář sleduje příběh, který má dvě roviny – vyprávěcí a vysvětlovací. Jako příklad lze uvést úryvek z Tomsových *Nešťastných příhod k výstraze nezkušené mládeži*:

Sotva sme sto kroků okolo rohu poslední zahrady obešli, hned sme ohavný křik od koček, štěkot od psů a hluk od chlapců slyšeli. Chvátili sme tam, abychom viděli, co se tam děje, a napadli sme vlekouce se 5 nebo 6 pacholíků při skutku, z kterého jejich srdce malé cti dojdou. [...]

Ti zlí pacholíci, když sme tam přišli, psa na kočku štváli; dva jí rukama pevně drželi: než to rozlícené zvíře se jim vydřelo, na tvář jednomu z nich vskočilo, a líce mu pazoury rozškrábalo; druzí je chtěli bitím zahnat; než kočka vidouc psa pod sebou, a bitím druhých ještě víc rozlícena souc, pazoury se ho ještě víc držela, a hrozně ho poškrábala. Hned sem vešel psa odehnat, a pak teprv rozlícené zvíře s pacholíka skočilo, a uteklo. [...]

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 216, 217, 220.

¹⁷⁵ V Genettově pojmosloví jde o vypravěče homodiegetického. Srov. EAGELTON, T. c. d. s. 128.

... Pak sem sám o tom začal, řka: „I jakť se vám ta ukrutná hra těch mladých lidí líbila?“

Karel. Mně se dokonce nelíbila.

Frydrych. Ani mně. Totě přehavná radost; a kdybych třeba koček vystát nemohl; předcebych jich tak netrápil a nemučil.

Já. A jak takové děti kočkám činí, tak také činí jiným hovadům, a takby se y k lidem chovali, kdyby nad nimi celou moc měli: neb srdce, které hned zmládí po ukrutnostech dychtí, a rádo je páše, potom ještě horší bude ...¹⁷⁶

Na rozdíl od příběhu o Karlovi a Amálii zde dochází k prolínání časových úrovní: vedlejší věta vázající se ke *skutku*, s nímž se přitom čtenář ještě neměl možnost seznámit, dopředu určuje budoucí intenci textu. Stejně tak adjektivum *zlí* diskredituje pacholíky ještě předtím, než jsou jejich činy známy. Text tedy počítá s určitým „stavem normálnosti“, díky němuž se dá chování jedince ohodnotit buď kladným (v případě dodržení stanoveného řádu), nebo záporným (v případě vybočení z „normálu“) znaménkem. Jakou roli hraje narativita při konstruování skutečnosti, budu dále zkoumat ve 4. oddílu na zprávách Krameriových novin o Revoluci.

3.3 Odraz osvícensko-absolutistického diskursu v protirevolučních brožurách

Do tohoto prostředí naučné a zábavné literatury začíná s revolučními událostmi stále více pronikat naléhavý tón tiskovin, varující před francouzským nebezpečím. Propaganda měla vysvětlit škodlivost Revoluce a činila tak odkazováním k zakládajícímu textu společenství – Bibli.

3.3.1 Svoboda a rovnost – hesla protirevoluce

V následující podkapitole budu sledovat zacházení česky psaných protirevolučních textů s pojmy, které se v nepřátelské Francii velmi rychle staly symboly Revoluce. *Svoboda a rovnost* ovšem v prostředí rakouské monarchie asociovaly přirozeně jiné představy než v prostředí francouzském. Veškerý smysl těchto slov byl pevně ukotven v biblickém metanarativu boje dobra se zlem: dochází zde k jevu, který by Fairclough a další představitelé CDA nazvali *interdiskursivitou*. Zatímco v naučných textech se rozlišuje mezi mravným a nemravným chováním či učením, v protirevolučních brožurách se tato dichotomie projevuje v rozlišení

¹⁷⁶ TOMSA, František Jan. *Nešťastné příhody k výstraže nezkušené mládeži*. Praha, 1794. s. 67–69 (zvýrazněno autorem).

mravné a nemravné (tj. „falešné“) svobody, resp. rovnosti. *Diskurs* je jednotný, texty na sebe vzájemně odkazují a proplétají se; jestliže je král hlavou společnosti, tak pomyslnou normu formující protirevoluční texty představuje Bible. Uvádím jeden příklad apolitického a jeden protirevolučního textu za všechny: rozlišení ctnostné a nešlechtné složky celku prostupuje mj. předmluvou Zímova „morálu“ *Ukrutný vražedník Jan Pieriere*:

Toho mi potřebí není mnohými stvrzovati slovy, že mravné učení jest ta jediná cesta, kterouž k napravení i činů i srdcí našich nejsnáze přijíti můžeme. Zkušenost nám v tom za svědka jest. Národ čím více se mravným obírá učením, tím mírnější jeho bývají činové, tím obměkčenější srdce k povolnosti, a sama ctnost u něho nejvyšší místo zastupuje.

K té ctnosti, ona ta pravá dokonalost člověka jest, nelzeť jináč, aspoň ne tak hned a tak snadně přijíti, leč dříve spisů některých, k tomu hrubě napomáhajících, porozvineme. Poněvadž nicméně moji milí Krajané takových spisů a knih, v nichžby ctnost opravdovou, a podle ní činy dobré, a pak nešlechtnost, a podle ní činy zlé náležitě rozeznati mohli, až potud žádných nemají...¹⁷⁷

Stejný *diskurs*, v němž se předmětem rozlišení na dobré a zlé tentokrát stává pojem svobody, lze nalézt i v protirevolučních brožurách. Příkladem budiž krátký úryvek Pařízkova spisu:

[...] Jestliť totižto svoboda jedna, kterouž Bůh národy a obce nadal, by tudy lidé v tovaryšstva městská shromážděné blahoslavené učinil. Dle té svobody dovoleno zajisté jest jednomu každému měšťanu, vše to činiti, coby pravé, a jak jemu tak jiným oudům též obce užitečné bylo. [...] Jest pak také svoboda jiná, kterouž sobě lidé nerozumní vymyslili, by tudy vášním svým hovějíce, všecko, coby se jim líbilo, činiti, tím pak též na krajany své neštěstí uvaliti mohli.¹⁷⁸

Nyní již k samotné náplni slov *svoboda* a *rovnost*. Propaganda tyto pojmy necenzurovala; naopak se jim snažila dát pozitivní význam, jenž se však od francouzských principů občanské svobody a rovnosti diametrálně odlišoval. Jak vyplývá z citované pasáže Pařízkovy brožury, ona správná svoboda je delegována od Boha a vyznačuje se příslušností k určité společenské skupině, do níž se jednotlivec narodí. Každý má právo „svobodně“ dělat to, co je správné a

¹⁷⁷ ZÍMA, A. J. *Ukrutný vražedník*.... c. d. s. 3 (zvýrazněno autorem).

¹⁷⁸ PAŘÍZEK, Aleš. *O svobodě a rovnosti městské*.... c. d. s. 8n (zvýrazněno autorem).

užitečné pro ostatní; do jisté míry je tak kladen důraz na rozumovou složku lidské přirozenosti, jež má uvnitř individua vládnout nad vášněmi a afekty a dospět tak k *ctnostnému* jednání. Na dodržování takovéto *svobody*, která spíše než práva vymezuje zejména povinnosti člověka, dohlíží stát nebo obec. Zato ona „zlá“ a „pudová“ svoboda, vzývaná ve Francii, chce být neomezenou a odmítá poslušnost panovníkovi, resp. státu i vrchnosti; vrhá tak společnost do chaosu a neštěstí. Tyto dvě svobody – správnou rakouskou a špatnou francouzskou – rozlišují v souvislosti s Revolucí všichni přední autoři protirevoluční propagandy: Pařízek, Vavák, Rulík i málo známí kazatelé Hartmann nebo Veselý. Onen správný koncept „svobodného řádu“ má své kořeny v „řádu Božím“, jenž byl formou naučných spisů šířen mezi české obyvatelstvo už dávno před vypuknutím Revoluce. Cituji např. část spisu *Bič na zlé ženy* z roku 1787:

I což jsi ty pak člověče, že se chceš vytahovati z toho řádu, v kterémž tě Bůh postavil ? A protož ty ženo, jestliže nechceš v poslušnosti státi manželu svému, a ty muži nenávidíš, a nemiluješ manželky své, pro některé nelibé příčinky: Popatř toliko na slunce, a zdravě odmysli na to, nemáli ono stokráte a větších příčin, pro něžby svého běhu přestalo, nežli ty, kdyby mělo aneb chtělo činiti podlé našeho zasloužení. (...)

A protož věř to konečně když z takového řádu svého vykračuješ, že ty ženo nehřešíš toliko proti jedinému, totižto manželovi svému, ani ty muži proti jediné toliko manželce své, ale že nectíš, a potupuješ samého Boha Stvořitele svého, strhuješ se ho, nevěrou svou k hněvu ho pohybuješ, a nad ním zrazuješ, ba jeho věčné a nespýtatedlné moudrosti se rouháš, jí jako zlořečíš, a jeho ušlechtilý a důstojný řád roztrhuješ a boříš, a pokudž jest na tobě, svým takovým příkladem, všechny tvory na Nebi i na zemi na nejvejš tupíš, a v posměchu máš.¹⁷⁹

Rovnost se v protirevolučních textech dočkala podobného znázornění: opět je třeba pozorně rozlišovat, o jakou rovnost se jedná. Pokud vyjdu z Pařízka, jakožto předního českého popularizátora státní politické teorie,¹⁸⁰ *městská* (tj. *občanská*) *rovnost* je chápána jako princip, který prostupuje celou společností. Všichni lidé jsou si před Bohem rovni, tzn. rodí se se stejnou tělesnou schránkou a jejich pozemský život je bezpodmínečně zakončen

¹⁷⁹ *Bič na zlé ženy*. c. d. s. 11n (zvýrazněno autorem).

¹⁸⁰ Přestože byla jeho česky psaná brožura nakonec cenzurou zakázána, nebylo to z důvodů neslučitelnosti předloženého konceptu společnosti s představou státní. Po obsahové stránce naopak Pařízkův spis patří k jedné z nejlépe koncipovaných prací; výhrady cenzury se vztahovaly zejména ke složitosti textu, které se cenzoři obávali v souvislosti s „nevzdělaným“ českým čtenářstvem. Více KUTNAR, F. *Reakce státu...* c. d. s. 537, 538.

smrtí. *Rovnost* se také projevuje ve statutu podřízení všech lidí panovníkovi a zákonům. Každý ovšem náleží k určité společenské vrstvě a podle toho mu je přidělena jistá společenská funkce, kterou musí během svého života plnit. Sociální postavení tak člověku vymezuje prostor, v němž se může pohybovat, přičemž všechny stavy jsou stejně potřebné – jeden bez druhého se neobejde.¹⁸¹ Teoreticky tak neměl mezi stavy existovat rozdíl, prakticky se však společnost vyznačovala výraznou hierarchizací. Právě na neprůchodnost mezi různými společenskými stavy mířila ve Francii hlavní revoluční zloba, zatímco koncept Pařížkovy, resp. osvícensko-absolutistické *rovnosti* se o ni nijak nezajímá; není totiž součástí *diskursu* vytvářejícího reprezentaci skutečnosti, která byla bez zakonzervované stratifikace nejen nemyslitelná, ale i nemožná. Obec, zastupující v Pařížkově textu celou společnost, je přirovnávána k lidskému tělu¹⁸²: každý člověk v tomto pomyslném těle zastává funkci určitého „údu“; panovník je přirozeně hlavou, která tělo řídí, zatímco na zbytek společnosti zbývají „údy“ méně „prestížní“. Společně tak tvoří organismus, jenž funguje právě z toho důvodu, že všichni plní svou úlohu; jeden bez druhého totiž nic neznamenaají, smysl jejich životu dává pouze zařazení do celku.¹⁸³ Tento společenský princip byl základním stavebním kamenem každé protirevoluční argumentace. Bylo přítom na co navazovat: přirovnání společnosti k jednomu tělu s mnoha údy je formulace sv. Pavla z 12. verše Prvního listu Korintským, v němž apoštol zdůrazňuje, že všichni lidé jsou tělem Kristovým, přičemž každý jednotlivec jedním z jeho údů.¹⁸⁴ Pařížek sv. Pavla několikrát ve svém spisu cituje. V době předrevoluční přítom existovala i jiná, racionální argumentace tehdejšího společenského uspořádání, která svou legitimitu na biblickém textu nezakládala. V *Měsíčním spisu* lze např. narazit na tuto krátkou příhodu nazvanou „Samotná jedle“:

Na daleké rovině krásná jedle o samotě vyrostla. Pocestný okolo šel, viděl ten výborný zrůst toho stromu, a myslil si: jak pěkné je, tak o samotě stát! Ta jedle se tu ještě jednou zdá

¹⁸¹ Od dob josefinismu se velkému rozkvětu těšily tzv. „chvály selství“. Ty – v duchu fyziokratismu – zdůrazňovaly ještě jeden aspekt společenské rovnosti: všechny stavy jsou sice stejně důležité, ale nejmšťastnější a nejpříjemnější život zaručuje stav selský.

¹⁸² Srov. PAŘÍZEK, Aleš. *O svobodě a rovnosti městské*... c. d. s. 16: „Nepochybněť že ona [obec] mravným způsobem tak spořádaná býti má, jako tělo lidské, v kterémž oudové všelící, od přirozenosti vespolek zavázáni, k rovnému cíli, a blaženosti téhož těla směřují.“

¹⁸³ Srov. tamtéž, s. 17: „A zdali možné jest, by jedenkaždý oud těla to činil, i týmž způsobem celému tělu sloužil, jako druhý? Mouhouliž tedy všickni ti oudové tak rovni mezi sebou býti, žeby žádného rozdílu mezi nimi nebylo? – Neb: Jestliže všecko tělo okem jest, dí Apoštol, kdež bude sluch? Jestli všecko sluchem, kde bude povonění? (...) Kdyby všickni byli jeden oud, kdeby bylo tělo? (...) Bůh tedy tak způsobil tělo – aby oudové jedni o druhé vespolek pečovali.“

¹⁸⁴ Srov. 1. Korintským 12, 12–31. Citace z Bible pochází z ekumenického překladu. Srov. *Bible*. Praha: Biblické dílo ekumenické rady církví v ČSR, 1979. Při citování se řídím tradičními pravidly: po jménu knihy odkazují na číslo kapitoly a verše/-ů.

*tak velká bejt, než jedle rovně tak veliké, které v hustém lese od menších na poli zakryté, a od větších zastíněné, při sobě stojejí! Spěšně se bouřka strhla. Strašlivý v lese třeskot byl, ale ještě strašlivěji ta samotná jedle na rovině praskala, když ji vítr zvrátil. Hm! pravil pocestný, když se ohlídl. Je předce lepší v lese, než tak o samotě stát. Proti vůli a vědomí vždy tam jeden strom druhý ochraňuje.*¹⁸⁵

Pokud tedy člověk správně užívá rozum, musí dojít k závěru, že se mu více vyplatí žít ve společnosti než vést život mimo ni, přestože tak přichází o některé výhody. Nebude sice tak urostlou „jedlí“, zato se mu však dostane ochrany „lesa“. Jestliže se tomuto schématu v předrevolučních tiskovinách dostávalo alegorických forem „Samotné jedli“ podobných, v časech Revoluce bylo třeba opřít argumentaci o nezpochybnitelnou a společensky sdílenou autoritu, a tou zůstávalo, především na venkově, náboženství. Proto také řada protirevolučních brožur vznikla přepsáním kazatelských řečí, v nichž se revoluční individualismus staví do kontrastu ke křesťanskému konformismu. Např. v Tomsou přeloženém kázání z roku 1793 je odkaz k sv. Pavlovi více než zřetelný:

*Každý pravý křesťan cítí, že jest krajan; dobrěť sobě jest svědom, že k obci náleží, a že mu mnoho na tom záleží, jak se obci vede, které čest a prospěch za svůj pokládat má. V obci, milí posluchači, kde každý jen na sebe myslí, každý jen svého prospěchu hledí, že ani na vlast a její prospěch nedbá, v takové obci jest všecko rozptýleno, nikdež není pravého spojení vši síly k společnému působení, nikdež stejné horlivosti; jest podobná tělu, jehož oudové zchromli, a dokonce necítí, že k sobě náleží. Máliž městské tovaryšstvo zdravým a silným tělem být: i musíť sobě každý případnosti svých krajanů, jako svých případností všímat; musíť každý za to mít, když se komu co přihodí, jakoby se to jemu stalo; musíť, když se obce co dotkne, hned všechny její částky proniknout; musíť to každého ponuknout, že krajan jest, a každý musí podle toho smejšlet a konat. ...*¹⁸⁶

Do silně náboženstvím prostoupeného textu je ovšem umně připojen i „vlastenecký“ rozměr. Jedná se o ono obracení se k *vlasti* a ke *krajanům*. V tomto kontextu se nejedná o vlastenectví ve smyslu kladného vztahu k jedné ze zemi monarchie. Už fakt, že Tomsou přeložené kázání bylo prosloveno v Drážďanech německým evangelickým farářem, napovídá, že *vlast*, resp. *krajan* nepředstavovali konkrétní etnikum, nýbrž jakousi abstraktní entitu, k níž

¹⁸⁵ TOMSA, F. J. *Měsíční spis*. c. d. s. 192.

¹⁸⁶ TÝŽ. *Dvoje kázání*.... c. d. s. 60, 61.

se dalo odkazovat jak v říšském Sasku, tak v českých zemích spadajících pod rakouskou monarchii, a jejím spojovacím článkem byla postava císaře. V této souvislosti je nutné připomenout vztah pojmu *vlast* a *národ*: v Krameriově okruhu *národ* představoval etnickou, jazykovou skupinu a v tomto duchu ho používá i rychtář Vavák. Míra abstrakce tohoto pojmu však byla ještě větší než v případě *vlasti*, kterou šlo přece jen zarámovat do určitých geografických hranic. Rulík a další autoři se proto ve svých dílech snažili „snížit stupeň abstrakce“ „krevním“ výkladem národa.¹⁸⁷

3.3.2 *Podoby Francouze-revolucionáře*

Přesuňme nyní pozornost na jiný výrazný aspekt protirevolučních tiskovin, a to na zobrazování postavy Francouze. Při jejím sledování je zapotřebí za prvé reflektovat představu Francouze před Revolucí a během ní, s čímž úzce souvisí zkoumání „označovaného“ slova *jakubín* a za druhé se soustředit na interdiskursivní charakter předrevolučních a protirevolučních textů, resp. poukázat na dichotomii my – oni.

U prvního bodu je nejprve nutné odlišit francouzské obyvatelstvo jako takové od specifického statutu revolucionářů. Francouzi do časů Revoluce plnili v textech standardní roli jednoho z mnoha evropských národů. Mnohé zábavné prózy byly přejímány ze zahraničí, a často se tak odehrávaly v reáliích různých evropských zemí. Nebylo výjimkou, že postavy příběhů pocházely z ciziny tak jako např. francouzský kominík v Zimově *Ukrutném vražedníkovi*. Národnostní původ hrdinů či autora příběhu nebyl u knížek lidového čtení a naučné literatury příliš důležitý: žánr a postavy těchto děl byly natolik typizované, že ať se děj odehrával kdekoli, byl snadno přenosný do čtenářova prostředí a jeho hrdinové představitelní. Také zahraniční zpravodajství v Schönfeldských a Krameriových novinách má formu kusých zpráv podobného charakteru (pohyb vojsk, politická jednání, narození potomků nebo úmrtí panovníka apod.), které nehledí na specifika té které země, a vytváří tak dojem, že všechny evropské státy fungují na stejném principu jako habsburská monarchie. Spolu s Francouzskou revolucí dochází ovšem k narušení tohoto způsobu referování: Francouz je totiž kvůli událostem, které se v jeho zemi dějí, vyřazen z křesťanského společenství a začíná být nahlížen zvláštní, tj. negativní optikou.

Neznamenalo to však, že by v protirevolučních tiskovinách byla odsouvána do pozadí slavná minulost francouzského národa. Tento aspekt naopak sloužil jako účinný prostředek k zdůraznění neutěšeného stavu, v němž se ocitla revoluční Francie. Vavák takto např. ve svém

¹⁸⁷ Více HROCH, M. c. d. s. 239n.

spisu *Tma ve dne jako v noci* poukazoval na slávu francouzského království v kontrastu k revolučním bouřím;¹⁸⁸ oslava idylického minulého v konfrontaci s hrozivým přítomným šla ruku v ruce s rychtářovým historizujícím pojetím češství, které se též zakládalo na věhlasu dávných dob.

Kladný prvek minulostní povahy zasáhl v protirevolučních textech i do rozlišování francouzského obyvatelstva, jež nebylo stigmatizováno jako celek bez výjimek. Skupina obyvatelstva sice byla označena za nenapravitelně zkaženou, nicméně jak Pařížek, tak Vavák či Rulík zároveň upozorňovali i na „ctnostnou“ část Francouzů (královská rodina, šlechtici odešlí do exilu), reprezentující onu slavnou minulost; této části tedy bylo v protirevolučním diskursu vyhrazeno místo mimo „neřestnou“ skupinu. Ztělesnění snad všech negativ Revoluce si pak v sobě nesla postava *jakubína*, která v textech často vystupovala jak jako univerzální revolucionář bez ohledu na svou skutečnou politickou příslušnost, tak jako příslušník konkrétní politické skupiny. Pokud se v textech hovořilo o nějaké zavrženíhodné události (např. popravě krále, vraždění lidí za Teroru), zodpovědnost za ni nesli právě *jakubíni*. Právě oni reprezentovali skupinu „buřičů“, která – budu-li parafrázovat – do „nešťastné“ francouzské země zavlekla „falešnou“ svobodu a tím slavný katolický národ přivedla na scestí: tento motiv, jenž v sobě nese myšlenku spiknutí malé skupiny „mudráků“ proti většinové populaci, se objevuje téměř ve všech zkoumaných protirevolučních tiskovinách.¹⁸⁹ Jan Rulík přitom ve svém *Historickém kalendáři* nebo *Životě Ludvíka XVI.* dal těmto „mudrákům“ i konkrétní tváře: za hlavní předáky Revoluce považoval Mirabeaua, Filipa Egalité, Dantona, Robespiera či generály La Fayette a Dumorieze, a ty také v malých medailoncích představil.¹⁹⁰

Co se druhého bodu týče, je na místě upozornit na již zmiňovaný biblický metanarativ boje dobra se zlem, který v protirevolučních tiskovinách našel nové uplatnění. Tato dichotomie nejenže napomáhala při formování významů *svobody* a *rovnosti*, ale také rozdělovala společnost na dvě neslučitelné skupiny nás ctnostných a jich (Francouzů) hříšných. Nejprve se zaměřím na formu, jakou byla dvojice my – oni zprostředkovávána: předrevoluční texty využívaly při popisu zavrženíhodného chování efektu kvantifikace

¹⁸⁸ Srov. VAVÁK, F. J. *Tma ve dne...* c. d. s. 6n.

¹⁸⁹ Velmi zajímavých malthusiánských forem nabral tento motiv v Krameriově článku z 2. března 1793: srov. KRAMERIUS, Václav Matěj. Opravdové příčiny, za kterýmiž se Francouzové zdvihají a bouří. In *Krameriusovy cis. král. vlastenecké noviny*, 2. 3. 1793, č. 9, s. 80–85. Malthus přitom své hlavní dílo *Esej o principu populace* vydal anonymně až v roce 1798.

¹⁹⁰ Srov. RULÍK, Jan. *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, Ortel, smrt a kšaft: aneb památka nespravedlnosti*. Praha: u knihohandlíře Jozefa Valenty, 1793. TÝŽ: *Kalendář historický, díl první (1780–1797)*. c. d.

předmětu, podmětu nebo přívlastku. Představa o míře špatnosti jednání se zdála být měřitelná počtem slov záporného významu, z nichž byla vystavěna jakási pomyslná „hradba zla“. Tento úkaz lze dobře sledovat např. ve spisu *Bič na zlé ženy* z roku 1787, který měl za úkol naučit manžele správnému soužití. V citované pasáži se hovoří o mužích, již se v manželství neřídí božím řádem.

... *Kterak ty slunce můžeš těm zlořečeným na zemi, svého světla příti, k jejich hanebným zlostem a nešlechtnostem? kterak ty země můžeš nevděčnému člověku svého ovoce a požívení dodávati? kterak ty koni můžeš na sobě nésti a trpěti takové hrozné zlolejce, mnohé z Pánů a z Rytířstva? takové dráče, zloděje, loupežníky, partykáře, a lichevníky z řádu městského? takové halanty schytralé, a zatvrdilé knoty, a penězolibce mezi sedláky? takové Kušíány a Cizoložníky, takové ožralce, břichopásky, hráče, a štveráky, ze všelikého řádu? ...*¹⁹¹

Efekt kvantifikace našel uplatnění i v diskursu protirevolučních tiskovin. František Jan Vavák v brožurě *Tma ve dne jako v noci* v souvislosti s popisováním ustavení revolučního tribunálu staví také „hradbu zla“, aby proti ní byla vzápětí postavena i „strana dobra“ v podobě obdobné hradby slov pouze s opačným, tzn. kladným nábojem. Mezi *Bičem na zlé ženy* a Vavákovým textem je znát interdiskursivní souvislost, jež se zakládá na stejných křesťanských hodnotách.¹⁹²

... *Žalobníkem byl každá tá největší nevyvedená šelma, dráč, lupič, taškář, zloděj a mordýř, karbaník, ožravec, kurevník, svatokrádce, rouhač Bohu, všeho lidství prázdny dost mizerný chasník, pacholek, podruh a otrok, jakž takových v každém velkém městě nemalý počet se najde.*

*Obviněnými byli poctivý, šlechtní, vážní, moudří, zasloužilí, učení a možní měšťané, ouředníci, páni, bohatý kupci a handlíři, a všichni milující pokoj, a bojící se Boha, a ctící Krále...*¹⁹³

¹⁹¹ *Bič na zlé ženy*. c. d. s. 18, 19 (zvýrazněno autorem).

¹⁹² V Bibli se velmi podobným diskursem prezentuje *Kniha Sírachovcova*, jež se dá označit za jednu z tzv. „mudroslovných knih“ – spisů zaměřených se na výukovou funkci a snažících se být pro čtenáře jakýmsi morálním návodem. *Kniha Sírachovcova* přitom spadá mezi tzv. deuterokanonické spisy, které jsou součástí biblického kánonu (uznávaného katolickou církví), nikoli však kánonu palestinského (uznávaného židy a protestanty). Více o „mudroslovných knihách“ viz MAREČEK, Petr. *Etika Starého zákona* [online]. [cit. 2011-03-19]. Dostupné z: http://www.bible-cz.org/bibl_lit/415b.html.

¹⁹³ VAVÁK, F. J. *Tma ve dne*.... c. d. s. 31, 32 (zvýrazněno autorem).

Boj dobra se zlem ve formě dvou skupin slov se ve Vavákově podání promítl i do hodnocení „nakažlivosti“ revolučních myšlenek v českých podmínkách:

Mimo těch víte jak mnoho a ustavičně v naší zemi chodí takové množství kramářů, písničkářů, taškářů, karbaníků, tkaničkářů, flaškařů, krosnářů, uherských olejkářů, skleničkářů, rybníkářů, katů, biřiců, i cikánů a židů, ti po všech městách a vesnicích vědí, kdo jaký jest, a kdo a kde co má, – o by jen jednou těch lidí v zemi nebylo! ti všecy a všudy pro své žrání a zvejsnění by vyhradili a oznámili, z těchby byli páni a representant (představení) ouředníci, poručníci a snad i ortelníci (...) – všichni pak dobří, poctiví, zasloužilí a nábožní lidé, páni měšťané, sedláci, ba právě my sedláci dokonce, bylibychom ty nejbídnější, nejopovrženější, a k smrti nejbližší. ...¹⁹⁴

Téma Francouzské revoluce tedy do diskursu českých tiskovin nepřineslo výraznou změnu; naopak se dá v této souvislosti hovořit spíše o návratu k biblickému vyprávění barokního typu, jež v době josefinismu přece jen zůstávalo ve stínu zábavně-naučných publikací. Kromě zkoumání větných konstrukcí bych se na závěr této podkapitoly měl ještě zastavit u otázky po (ne)originalitě figury „nešťastného francouzského národa“ v širším kontextu předrevoluční produkce. Mám za to, že se do obrazu francouzských „buřičů“ výrazně promítlá tradice barokního vlastenectví, v níž byla česká země vykreslena jako země boží a jacíkoli nepřátelé byli ztotožňováni s cizími kacířskými národy; v tomto vidění světa měli být pod vlivem ciziny i všichni nevěrní vlastenci.¹⁹⁵ Kategorie kacířů byla tedy v době Revoluce „vyhrazena“ pro Francouze, resp. *jakubíny*, kteří se od obrozenců katolického vyznání dočkali dokonce srovnání s Luciferem, Dáblem, Satanem nebo Antikristem.¹⁹⁶ Pokud vezmu konkrétní příklad rychtáře Vaváka, v jeho textech dochází často k prolnutí postavy ilumináta, resp. revolucionáře s postavou nekatolíka či bezvěrce. V propagandistických textech patřilo označení revolucionářů za nevěrce k hlavním sdělením, přičemž přirozeně nejvíce byl tento aspekt zdůrazňován v kázáních, která v tomto kontextu často připomínala osud izraelského a judského království.¹⁹⁷ Na doklad svého tvrzení jsem vybral ukázkou z

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 77 (zvýrazněno autorem).

¹⁹⁵ KUTNAR, F. *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*.... c. d. s. 22n.

¹⁹⁶ Srov. RULÍK, J. *Strom francouzské svobody*.... c. d. s. 7n., 23.; VAVÁK, F. J. *Tma ve dne*.... s. 13, 42.

¹⁹⁷ Srov. TOMSA, F. J. *Dvoje kázání*.... c. d. s. 38: „Běda nám, milí posluchači, kdyby nás kdy taková bezbožnost napadla, žebychom těmi pohrdali, kteří svých nevinných rukou k Bohu pozdvihují, aby se královstvím dobře vedlo; i brzyt'bychom zkusili, že Bůh všecko neštěstí na naše hříchy uvalí, kterékdy na nevěrné království Izraelské a Jůdské uložil.“

Hartmannovy kazatelské řeči:

*... tak mezi jinšími, kteří pro nepravost svou potřeni byli, ohlídněte se jen na francouzský lid. – Oni, obyvatelové tak šťastné zemi, rozkaceni nesmyslnou svobodou, podpálení neukrotitelnými náruživostmi zavrhli Boha, ctnost a nesmrtnost zapřeli, protože bez strachu a studu s neslýchanou ukrutností jak proti sobě, tak proti všemu starému ustanovení a pořádku se pozdvihli. Nic není – neboť Bůh jest mezi nimi vysmán a potupen – nic není, cožby je od nepravosti, od ukrutného neskroceného života odtrhnouti, a nezřízené jejich žádosti zameziti mohlo.*¹⁹⁸

Na druhou stranu se je však třeba ještě vrátit do dob předrevolučních a zmínit případ *Knihy Josefovy*. Ta oslavuje josefínskou politiku tolerance a z tohoto důvodu obsahuje i kritiku španělské koloniální politiky:

... 3. Vy pak nemáte žádného tvora, jenž lidský obličej má, okovy a pouty svíratí, ani na nohou, ani ducha jeho. Rozum a zákon jeho bude vůli jeho řídití a je li buřič a nespravedlivý, hoden jest soudu; nemáť pak zákon býti za břemeno moudrému člověku; takový zákon jest zákon Boží, jenž jest jho sladké a Josefova nařízení, otce vlasti, kteráž k malému dobrému sloužejí.

*4. Okovové rozumu jsou, jako každé jiné otroctví, hanba a bezpráví učiněné lidem, a hle! Národ, kterýž jimi svírán bývá, jest hloupý, pověrečný, nesmyslný a ukrutný i takoví jsou Španělové.*¹⁹⁹

Nelze popřít, že jazykové prostředky, konkrétně řetězení podmětů a přívlastků, které jsou v citované pasáži použity, evokují řeč protirevolučních tiskovin. Vede mě to k myšlence, jíž bych chtěl tuto podkapitulu uzavřít: postava revolucionáře nepřinesla do diskursu tiskovin sice nic nového, avšak její zásluhou se nově ustavil již existující model dobrého a zlého světa. Francouzský „buřič“ neboli *jakubín* v něm napříště zastával figuru veškerého zla, na níž do té doby v diskursu nepanovala úplná shoda. Náboženské texty totiž stále zdůrazňovaly rozlišení na křesťany a bezvěrce, zatímco v textech typu *Knihy Josefovy* se už rýsovalo rozdělení v rovině občanskoprávní. Smrt Josefa II. a začátek Revoluce a později i války ovšem přinesly naprosté vítězství náboženského proudu, který do postavy revolucionáře dokázal dokonale

¹⁹⁸ HARTMANN, K. c. d. s. 21, 22.

¹⁹⁹ KRAMERIUS, V. M. *Kniha Josefova*. c. d. s. 19 (zvýrazněno autorem).

vtělit svou představu nepřítele víry.

3.3.3 *Potlačit rozum, zasáhnout city*

Je čas shrnout dosavadní poznatky a poukázat na účinky, které do diskursu českých tiskovin vnesla Francouzská revoluce. Protirevoluční propagandistická tematika výrazným způsobem zasáhla do dosavadní obrozenecké produkce. Pokud se Kramerius, Tomsa nebo Zíma před Revolucí snažili o osvětu české populace prostřednictvím zábavně-naučných knížek, v nichž se dbalo o zdůraznění rozumu a kritického myšlení v symbióze (tu více, tu méně přiznané) s deistickým chápáním boží existence, revoluční a válečná doba dala vyniknout zejména vlastencům jako Rulík nebo Vavák – představitelům tradiční barokní zbožnosti, popř. historismu –, kteří v protirevoluční argumentaci dbali především na zdůraznění křesťanského vyznání. Na příkladu užití metaforiky světla a tmy v Krameriově překladu *Knihy Josefovy* a Vavákově spisku *Tma ve dne jako v noci* nyní ukáží, jak se biblická symbolika může v různých kontextech dočkat odlišného vyznění.

V úvodu *Knihy Josefovy* lze narazit na popsání kladů Josefovy politiky formou abstraktních entit předjosefínského tmy a josefínského světla.²⁰⁰ Tato dvojice slov má v sobě silný interpretační potenciál: už od stvoření světa²⁰¹ v sobě světlo nese kladné a tma záporné významy. Autor *Knihy Josefovy* psal dílo s intencí skrýt za biblickou frazeologii deistické a racionální chápání křesťanské nauky. Svou formou (jak žánrovou, tak stylistickou) byla kniha podobná bibli, čímž čtenáře nabádala, aby ji četl jako posvátný text; svým obsahem však do dobového diskursu vnášela velmi pragmatické myšlenky, které se měly stát součástí křesťanské víry. Metafora světla tak sice odkazovala k bibli, nicméně nikoli v barokním smyslu biblického osvětlení Duchem svatým, nýbrž ve významu osvětlení lidským rozumem.²⁰²

Ve Vavákově případě lze naopak sledovat pojetí „světla“ a „tmy“ jakožto symbolů nikoli rozumového, ale čistě náboženského jednání. Spis *Tma ve dne jako v noci* přitom kromě svého uvození citáty z Bible nevykazuje zpočátku příliš mnoho náboženských znaků; k vkládání biblických veršů do textu dochází až v závěrečných pasážích, kdy je pojednáváno o válečném nebezpečí a Vavák chce odkazem k boží spravedlnosti povzbudit české, tj. ctnostné obyvatelstvo. Za pravé „světlo“ považuje milčický rychtář světlo víry, zatímco ztotožnění

²⁰⁰ Zmiňovaná pasáž je citována ve 2. kapitole, na s. 53, 54.

²⁰¹ Srov. První Mojžíšova (Genesis) 1, 3–5.: „I řekl Bůh: ‚Buď světlo!‘ A bylo světlo. Viděl, že světlo je dobré, a oddělil světlo od tmy. Světlo nazval Bůh dnem a tmu nazval nocí. Byl večer a bylo jitro, den první.“

²⁰² Srov. KRAMERIUS, V. M. *Knihy Josefova*. c. d. s. 5, 6: „Chvalte synáčekové moji! Boha krále všech králů; on ducha svého vylil na Josefa. A srdce jeho posilnilo se a hlava jeho pod korunou ze zlata a drahého kamení naplněna jest moudrostí, rozumem a prozřetelností soudců i králů.“

„světla“ s rozumem zavrhuje a ironizuje způsobem sobě vlastním:

... *Národ, který se zdál vyjasňovati rozumem svým celý svět, již nyní všech jasností toho rozumu pozbyl, a jest v něho ve všem lidském běhu, Tma ve dne – jako v noci.* ...²⁰³

... *Co ví, všechny jejich [Francouzů] armády, ve vlastní zemi ustavičně zůstávají musejí, nemůžou nikam vyniknouti, a tak sami sebe z žírají, – a protož takto praví panovník Hospodin, běda městu tomu vražednému, hrnci v němž zůstává připálenina jeho, z něhož pravím připálenina jeho nevychází po kusých – po kusých vytahuj z něho. Nebo krev, kterouž vylilo, jest vprostřed něho: podle cest tvých budou tě souditi, praví panovník Hospodin. Ezechiel 24. v. 6. 7. 14.*

Hle po kusých – a po kusých se z toho připáleného hrnce vytahuje: po kusých ten vyjasněný francouzský rozum se tratí, a do temnosti odchází: (nemůžeš zajisté tu i tam světlo býti) tu 10, tu 20, tu 30, tu 40 nejrozumnějších a nejvyjasněnějších Pánů Representantů francouzských buď on jakéhokoliv rodu a mocnosti, na gilotýnu odchází, a ten tak vyjasněný rozum i s hlavou tam nechává.

*Divná věc, že tak nejjasnějšího rozumu slunce má smrknutí – arest, západ – kata, noc – gilotýnu...*²⁰⁴

Dalším zajímavým tématem k diskusi je rozpor mezi obrozeneckým „osvětovým posláním“, tzn. „bojem proti bludům“, a nekritickou emotivní formou protirevolučních tiskovin. Důvody, proč např. Kramerius při líčení revolučních událostí, a především poprav francouzských královských manželů vkládal do textů tolik emocí a nesnažil se o rozumové vysvětlení, se zdají být dvojího druhu: za prvé byl český buditel jakožto přesvědčený monarchista událostmi ve Francii natolik rozrušen, že se jeho pohnutí promítlo i do textů. Druhým důvodem pak byl fakt, že styl propagandistických tisků útok na lidské city přímo vyžadoval: v lidech se měla vyvolat obava a strach o budoucnost, aby se císař posléze mohl pasovat do role zachránce.

V této souvislosti je třeba blíže prozkoumat *žánr* (popř. *styl*), který byl protirevolučním tiskovinám vlastní. Otázka zní, zda je zde možné hovořit o *argumentaci*. Jestliže vycházím z definice Ondřeje Kleina, resp. *nové rétoriky*, jež tvrdí, že k argumentaci dochází „pouze při

²⁰³ VAVÁK, F. J. *Tma ve dne*.... c. d. s. 2 (zvýrazněno autorem).

²⁰⁴ Tamtéž, s. 94, 95 (zvýrazněno autorem).

sporné jistotě²⁰⁵ nelze protirevoluční texty za argumentační označit. Nijak totiž nepolemizovaly s daným a „jistým“ řádem věcí, naopak začlenily francouzské události do svého diskursu a ztotožnily je se špatnou stranou bipolárního světa. Konstatování nelidského revolučního jednání nevytvářelo prostor pro argumentaci – zároveň s vyličením už totiž těmto skutkům automaticky přiřazovalo negativní konotace a často je navíc doprovázelo apelování na city obyvatelstva. Není tak překvapením, že se oblíbeným typem tiskovin stalo kázání, které dokázalo na emoce posluchačů/čtenářů velmi dobře působit a vytvářet paralely mezi skutečnými a biblickými událostmi a situacemi. Souviselo to s tím, že kazatelské řeči byly nejprve proneseny na mši a až poté přeneseny do písemné formy; šlo tak o texty s výraznými prvky orality. Propaganda tento efekt přesně vyhledávala: protirevoluční texty se vyznačovaly neustálým kontaktem s adresátem-čtenářem, obracely se na něj, snažily se ho jakoby zapojit do utváření obrazu o Revoluci. Častá jsou zvolání „mí spoluměšťané“, „milí vlastenci“, „mí nejmilejší“ apod., která se užívala zejména při rekrutování dobrovolníků.²⁰⁶ Velmi úzký kontakt se čtenářem si dokázal ve *Tmě ve dne jako v noci*²⁰⁷ vytvořit Vavák: použil oblíbený katechistický model tázajícího a odpovídajícího a stejně jako v případě předrevolučních naučných tiskovin vytvořil dojem dialogičnosti, jež přitom rysy skutečného dialogu – a tím i širší interpretativnost textu – postrádala. Pařízek, jehož česká verze propagandistické brožury byla cenzurou nakonec zakázána, naopak nejspíše zčásti doplatil na nedostatečné apelování na čtenáře. Spisek *O svobodě a rovnosti městské*²⁰⁸ byl určen především městskému publiku a jeho obsah se daleko více zakládal na rozumovém vysvětlení než emotivních apelech. Proto zde také nebyl zcela vytvořen kontakt mezi adresátem textu a jeho autorem, což mohlo ztížit jeho snadné „strávení“ publikem. Jako ukázky dvou výše nastíněných typů textů jsem vybral úryvky z kázání přeloženého Rulíkem, *Strom francouzské svobody*, a ze zmíněné Pařízkovy brožury:

... *O! výbornost novopečeného, a filozofického učení! z té příčiny jeden mocný a silný takový duch vůbec se prohlásil, ano i dvorní velikým mocnárům neostýchal se říci: ještě za deset let a potom jsme všichni svobodní. Ale jak svobodní? V čem má pozustávat ta vyhlášená svoboda? Vzácní posluchači, celý trnu, když na to pomyslím. Ovšemť míti budete vladaři, ne ale dobročinitci knížata, nýbrž tyranský filozofy, a filozofický tyranové budou nad*

²⁰⁵ Srov. KLEIN, Ondřej. *Argumentace v komunikaci*, Praha: FF UK, 2007. s. 15.

²⁰⁶ Srov. např. *Volání k mým spoluměšťanům v Čechách*. c. d.

²⁰⁷ Srov. VAVÁK, F. J. *Tma ve dne*.... c. d.

²⁰⁸ Srov. PAŘÍZEK, A. *O svobodě a rovnosti městské*.... c. d.

vámi panovati...²⁰⁹

Zdaž tedy my, jenž pod správou jednoho nejvyššího vladaře, a ostatních od něho řádně zřízených vrchních stojíme, pokudž stav svůj přítomný k stavu nešťastných těchto svobodníků přirovnati chceme, důležité příčiny nemáme, Pánu Bohu děkovati, že tak bídni a politování hodní nejsme, jako oni? A zdali jen na okamžení pochybovati, aneb rozmejšleti se můžeme, kteráby svoboda a rovnost městská nám prospěšnější býti mohla; francouzskáli, čili ta, kteréž skutečně v vlasti naší užíváme? [...] Zajisté ta správa monarchická že jednak pravé a k jedinému dobrému našemu směřující svobody a rovnosti městské nikoli neruší, jednak ale vlast naší v mnohem lepším pořádku zachovává, nežli plachá svévolnost, kdež každému člověku všechno činiti dovoleno jest, již to žádného dalšího důkazu nepotřebuje.²¹⁰

Jestliže při popisování obecných příčin a souvislostí francouzského dění protirevoluční propaganda apelovala na city, při líčení konkrétních revolučních událostí – a to zejména poprav Ludvíka XVI. a Marie Antoinetty – zase zdatně využívala žánru *vyprávění*. Jedním z posledních úkolů práce proto bude prozkoumat, jakým způsobem se příběhy o francouzských událostech v českém prostředí utvářely.

---

²⁰⁹ RULÍK, J. *Strom francouzské svobody...* c. d. s. 18, 19.

²¹⁰ PAŘÍZEK, Aleš. *O svobodě a rovnosti městské...* c. d. s. 69, 70.

4. PŘÍBĚHY NĚKOLIKA REVOLUČNÍCH UDÁLOSTÍ

V závěrečné části práce zaměřím pozornost na to, jaké obrazy konkrétních revolučních událostí byly českými tiskovinami šířeny. Zatímco doposud jsem se zabýval především vztahem mezi zábavně-naučnými obrozeneckými knížkami a tiskovinami s protirevoluční tematikou a důraz při tom kladl na sledování kontinuit a diskontinuit jedné ideologie v čase, nyní přejdu ke srovnání synchronnímu. První kapitola se bude týkat role novin ve formování protirevolučního diskursu a nad jejich propagandistickými technikami. Druhá pak srovnání české protirevoluční texty s jejich francouzskými (proti)revolučními protějšky. Na tomto materiálu budu moci jak poukázat na odlišné reprezentování revoluční reality, tak provést detailní kritickou analýzu diskursu, a to konkrétně na textech vztahujících se k popravám Ludvíka XVI. a Marie Antoinetty.

4.1 Kramerius informuje

Krameriovy noviny patřily v době Revoluce mezi nejdůležitější zdroje informací pro česky mluvící populaci. I když o pádu Bastily informovaly už 1. srpna 1789, další zpravodajství z Francie bylo kvůli cenzurním zásahům pozastaveno a poté znovuobnoveno téměř až za rok.²¹¹ Od té doby však nabývalo stále více na důležitosti, což vyvrcholilo se začátkem francouzsko-rakouské války, kdy se v Krameriových novinách francouzské události staly tématem číslo jedna. V návaznosti na to zaznamenal stejný nárůst zájmu o zprávy z Francie i každoroční Krameriov *Kalendář tolerancí*, jenž ve svém zpravodajském bloku shrnoval (resp. přejímal z novin) nejzajímavější události předešlého roku.

4.1.1 *Mezi skutečností a fikcí*

Novinové zpravodajství bylo specifickým druhem informování o Revoluci. Krameriovy noviny vycházely pravidelně každý týden a přinášely (zpočátku spolu s novinami Schönfeldovými) ze všech česky psaných tiskovin nejdetailejší informace o dění v zahraničí. Jejich specifičnost spočívala v aktuálnosti a pravidelnosti informování, stejně jako v jedinečnosti formy.

Zastavme se nejprve u společenské funkce tisku. Začátek vydávání českých novin v 80.

---

²¹¹ Kramerius v 28. čísle z roku 1790 píše v souvislosti s chystanými oslavami svátku Federace: „Mnohé důležité příčiny zdržely nás, že sme francouzských příběhů za dlouhý čas mlčením pominuli, a snad nezdáloby se nám potud jediného slova o nich podotknouti, kdyby ty hrozné, škodné a záhubné zemi roztržitosti, kteréž tam vznikly, nyní pomalu k utišení svému byly nepřišly. Po takovém tedy utišení volno nám bude vždy někdy cosi důležitějšího o tomto království psáti...“ Srov. *Krameriusovy čís. král. pražské poštovské noviny*, 10. 7. 1790, č. 28, s. 221.

letech 18. století byl známkou určitého pohybu ve společnosti. Podle Benedicta Andersona noviny představovaly nesmírně důležitý prvek při vytváření nového sociálního rámce, který se zakládal nikoli na realitě, ale na sdílených představách o skutečnosti. Tisk byl právě tím článkem, jenž dokázal nově se konstituující společenství sjednotit. Pravidelné vydávání z něj dělalo „jedno(tý)denní bestseller“: obecně platí, že noviny zastarávají už den, v případě Krameriových týden po svém vytištění, a dochází tak „v téměř naprosto stejnou dobu [...] ke konzumaci (k ‚vytváření představy‘) novin jakožto fikce“.²¹² Tento „masový obřad“ je dle Andersona ukázkovým dokladem nového vnímání času – slovy Waltera Benjamina „homogenního, prázdného času“ –, jenž se na rozdíl od středověké simultánnosti nevyznačuje „prefigurací a naplněním, nýbrž časovou nahodilostí a měří se hodinami a kalendářem.“²¹³

Jinými slovy, pro tištěné zpravodajství nebylo až tak důležité, o čem referuje a zda se jím vytvořený obraz o události blíží realitě, nýbrž šlo především o to, aby měli čtenáři (hlásící se k téže jazykové skupině) téma ke sdílení; při čtení novin se každý jednotlivec cítil být článkem národního společenství z toho důvodu, že si byl v představách vědom masy lidí, která spolu s ním tytéž novinové články v tentýž čas četla.²¹⁴ Tento druh interpretace by se po mém soudu mohl použít např. při tázání po smyslu Krameriovy rubriky „válečné zprávy“. Rubrice byly většinou vyhrazeny první dvě třetiny čísla včetně titulní strany, přičemž šlo o detailní popisy pohybů vojsk, šarvátek či bitev nebo diplomatických jednání. Ať se jednalo o válku tureckou, nebo francouzskou, toto zpravodajství vždy zaplňovalo největší díl novin, přestože se z dnešního pohledu nezdá příliš čtenářsky atraktivní.

Pád Bastily se v podstatě časově překrýval s vydáním prvního čísla Krameriových novin a situace ve Francii se také brzy stala hlavním tématem zahraničního zpravodajství tohoto periodika. Je tedy na místě otázka, jak se o revolučních událostech v novinách pojednávalo. Tato problematika úzce souvisí s tázáním obecnějšího charakteru: jak byly události, tzn. určité „skutečné“ jevy, v novinách zachycovány? Opět si vypůjčím jednu z Andersonových tezí, jež velmi dobře popisuje důležitý aspekt novinového zpravodajství – jeho fiktivnost. Některé spolu vzájemně logicky nepropojené události z různých koutů Evropy jsou na novinové stránce umístěny vedle sebe pouze z toho důvodu, že se shodují v čase; jejich jediným spojovacím článkem je datum vydání.²¹⁵ Takto se vedle sebe může ocitnout např. zpráva o „roztržitostech“ při přísahání francouzských kněží na občanskou ústavu duchovenstva spolu s

---

²¹² ANDERSON, Benedict. *Představy společenství*. Přeložil Petr Fantys. Praha: Karolinum, 2008 (anglický originál 1983). s. 50.

²¹³ Tamtéž, s. 40.

²¹⁴ Srov. tamtéž, s. 50, 51.

²¹⁵ Srov. tamtéž, s. 48.

informací o skončení stavovského sněmu v Praze.²¹⁶ Na téže straně je přitom možné zaznamenat i toto sdělení:

*Toho týhodne byli sem do Prahy přivezení onínno dva bratři z Ludic v Čechách rození, kteříž roku 1784 skrz dělání falešných bankocedulí po vystalém trestu do Mungače v Uhřích k věčnému vězení odsouzeni byli. Oni jsou v myslí potrhli, a pro ulehčení jich trestu místo sobě v domu bláznů vykázané mají.*²¹⁷

O pár stran dál pak lze narazit také na takovéto oznámení:

*Dne 24 ledna odešel z Prahy od svých rodičů 15tiletý pacholík, student, Emanuel Čenský. Má tvář kulatou, hladkou, a na hořejším pysku škrábnutí, pomodralé oči, rusý do copu vázané vlasy, nosí zelený soukený kabát s knoflíky žlutými, požloutlou kamizolu, bílé kožené spodky, bílé punčochy, a střevíce s žlutými přeskami, rozpráví česky a německy. Kdyby kdo toho pacholíka postihl, necht' jej zadrží, a o něm hned zprávu dá do České Expedici k zlatému půlkolu do Prahy.*²¹⁸

(Analogicky by bylo možné charakterizovat i jiný typ tiskovin, než jaký představovaly noviny: kalendáře v tomto směru nabízejí přinejmenším srovnatelnou míru kompoziční volnosti, jež v jistém ohledu nedbá ani oné časové jednotnosti, jelikož se zde prolínají události loňského roku s kalendářem na rok příští nebo skutečné události s fabulovanými příběhy.)

Fiktivnost se však v Krameriových novinách nepromítala pouze v kompoziční rovině. Propagandistická intence textů se v některých případech projevila i v samých obrazných konstrukcích událostí, které sám Kramerius nazývá „příběhy“. Tento aspekt lze nejlépe sledovat u zpráv pojednávajících o výjimečných událostech, jež mají potenciál být (různě) vyprávěny. Např. poprava krále v sobě tuto příběhovost obsahovala: ve francouzských republikánských tiscích symbolizovala posvěcení nově ustavené Republiky, zatímco v tiskovinách vycházejících v habsburské monarchii kristovský příběh vykoupení. Narativitu v sobě měla i poprava Marie Antoinetty, přestože byla trochu jiné povahy: ve Francii i v habsburské monarchii šlo především o jakési přirozené dovršení (tragického) příběhu královské rodiny; na jedné straně se však oslavovala záhuba symbolu zvrhlosti, na druhé se

²¹⁶ Srov. *Krameriusovy čís. král. pražské poštovské noviny*, 12. 2. 1791, č. 7, s. 56.

²¹⁷ Tamtéž.

²¹⁸ Tamtéž, závěsek.

truchlilo nad smrtí královny. Interpretování týchž událostí diametrálně odlišnými způsoby dokládá, že v novinách byla (a je) každá událost vytvářena různými narativními zápletkami, které jí dávají tu či onu formu. Fakticita události přitom zůstává táž; něco je ovšem v závislosti na autorově záměru buď potlačeno, nebo naopak zdůrazněno, a to vložением do jiných souvislostí. Děj se v tomto případě nezprostředkovává chronologicky – v časových, na sebe navazujících sekvencích –, nýbrž skrze syžetovou narativní strukturu, jež je s to událost rekonstruovat v určitém názorovém rámci. Jako příklad tohoto strukturování zpravodajského textu uvádím jeden z příspěvků Krameriových novin z 15. září 1792 o popravě Arnauda de Laporta:

... Dne 24 [srpna] odpoledne v 1 hodinu na smrt byl odsouzen Pan Laport královský Kasír, a v večer v 6 hodin při zběhu velikého množství lidí s'at. Jeho smrt jest paměti hodna, a dokazuje se, že nevinně umřel. Když po přečteném orteli nazpátek do vězení přiveden byl, obědval v něm velmi pokojně. Okolo 6 hodin vedli jej na plac před královským hradem, tak řečený Karusel; na cestě choval se k dobrému příkladu, velmi pokojně, a nebylo na něm znáti, že se smrti hrozí. Když přišel na popravné místo, za okamžení bylo na něm znáti, že jest zarmoucen; však v tu chvíli zase mysli nabyt, sám vstoupil na lešení, a podstoupil smrt v tichosti a s jakousi vážností. Při této popravě snad ani jediného člověka nebylo, aby se v srdce nepohnul. Když přišla zpráva o smrti jeho před jejich Milosti Krále a Královnu, velice se zarmoutili, i královská Pryncka Alžběta. Což o tomto nešťastném říci se může, a z čehož jej obviňují, jest to, že dne 9ho srpna ráno na královském hradě dal poručení, aby se pro Pana Bachmana a pro některé Švejcarské oficíry pokoje vyprázdnili, kdyby toho zapotřebí bylo; že u večer mezi Švejcary veliké množství dek pro postel rozdati poručil; posléz, že sice domácí válku předzvídal, však že přitom žádného srozumění neměl, a nikterak v tom zapleten nebyl. Když na něho ortel smrti vyřkli, takto k přístojícímu lidu promluvil: „Měšťané! umírám nevinně, ač se zdá, že jsou kteřísi důvodové proti mně. O by možné bylo, aby má krev, kterouž vylévám Francouzskému království zase pokoj zjednala! O by tento můj ortel poslední byl, kterýž toto právo na mne nespravedlivě vyřklo!“²¹⁹

Časové roviny se v tomto konkrétním případě prolínají s nesmírnou intenzitou: nejprve je zmíněna informace o tom, že byl Laporte 24. srpna „nevinně“ popraven, načež jsou čtenáři převyprávěny poslední chvíle jeho života včetně samého aktu poprav; tato časová sekvence

²¹⁹ *Krameriusovy cis. král. vlastenecké noviny*, 15. 9. 1792, č. 37, s. 310, 311.

se uzavírá v momentě, kdy se o Laportově smrti krátce po události dozvídá královský pár, jenž je zprávou velmi zasažen; až následující pasáž odkryje ono dosud nevyslovené sdělení, které je klíčové pro celý text, a to *důvod* Laportovy popravky: jeho loajálnost ke králi ve dnech, kdy pařížský lid zaútočil na Tuileries. Pro příběh totiž není nejdůležitější postavou pan Laporte, který by se při lineárním vyprávění jeho nejexponovanější figurou zajisté stal, nýbrž král. Kdyby byl příběh vyprávěn chronologicky, zápletkou by byl útok lidu na Tuileries jakožto událost, která zapříčinila tragické pokračování děje a posléze i smrt hlavního hrdiny. Jelikož však tou hlavní zprávou, již se Krameriovy noviny snažily svým čtenářům sdělit, nebyla smrt pana Laporta, muselo se použít jiného narativního konfigurování. Jinými slovy, příběh nespěl k popravě, jež byla známa už od první věty článku,²²⁰ nýbrž k odkrytí Laportovy loajálnosti ke králi. A ta se projevila v okamžiku, kdy na pomyslnou scénu vstoupil Ludvík s Marií Antoinettou, a celé vyprávění se tak mohlo posunout ke kýženému vyvrcholení.

S problematikou fiktivnosti předkládaných novinových zpráv úzce souvisí i jistá barokní typizace, již je možné vysledovat v textech o popravách krále a královny. Zdeněk Kalista se o baroku svého času vyjádřil takto: „Pro barok takovým základním činitelem, utvářejícím jeho charakter, je jakási jeho dvojlomnost: postihnout za viditelným světem, přístupným smyslům, *druhý svět*, jiný život, jinou prostorovost, jinou atmosféru.“²²¹ Barokní doba rekatolizace byla producentem nových světců a jejich zázraků; jak píše Vít Vlnas, „spojení s ostatkem, fyzický kontakt s němými svědky zázraků, se stává bytostnou potřebou věřícího. (...) V jedinečném organismu poutních míst padají hranice mezi fikcí a skutečností, mezi přirozeným a zázračným. Abstraktní pojmy náboženské víry se zhmotňují do řetězce konkrétních představ.“²²² U této „dvojlomnosti“ barokního světa, jež dokáže skloubit skutečnost a fikci v jeden celek, je třeba se zastavit. Výborným příkladem barokního zacházení s historickou látkou je Balbínův *Život svatého Jana Nepomuckého*, který byl českým jezuitou sice vydáván za vědecké dílo, to však bylo i na poměry 17. století troufalé, protože jeho literárnost a fiktivnost nešlo skrýt.²²³ Dokladem je např. těžko uvěřitelná pasáž, která následuje poté, co Jan odmítne Václavovi IV. vyzradit zpovědní tajemství jeho manželky: „V brzkém potom čase zjitřil se neduh královský: poslal byl kuchař královský na tabuli nedobře upečeného kapouna, tím oučinkem tak se rozlítíl Václav, že na všelikou vlídnost zapomena, poručil téhož kuchaře

²²⁰ Diskurs protirevoluce počítal s jasným rozlišením mezi neřestnými událostmi ve Francii a ctnostným děním v habsburské monarchii. Poprava nevinného člověka tudíž dokonale zapadala do tohoto vidění světa.

²²¹ KALISTA, Zdeněk. *Tvář baroka*. Praha: SPN, 1990. s. 13.

²²² VLNAS, Vít. *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha: Mladá fronta, 1993. s. 80.

²²³ Srov. tamtéž, s. 96.

k rožnu přivázati, a u ohně péci.“²²⁴ Vít Vlnas tuto část legendy interpretuje jako paralelu k mučednické smrti svatého Vavřince na rozžhaveném roštu.²²⁵ A Balbín do legendy zapracovával i další příběhy, které se životem a smrtí skutečného Johánka z Pomuku nespojují.

Tato vsuvka byla důležitá proto, že legendistická tradice barokního písemnictví se v období protirevoluční agitace ukázala jako velmi užitečná. Příběh Ludvíka XVI. totiž představoval obrovskou možnost vytvořit kult nového mučedníka. Propaganda také neváhala a Ludvíkův osud náležitě vykreslila. Detailně se tomuto tématu budu věnovat ve druhé kapitole, avšak na jeden aspekt bych rád upozornil již nyní. Základní texty o Ludvíkově popravě byly přeloženy a upraveny Janem Rulíkem (*Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského ortel, smrt a kšaft; Život Ludvíka XVI., krále francouzského*) a V. M. Krameriem (6. číslo Krameriových novin z 9. února 1793; *Kalendář tolerancí* na rok 1794). Vyprávění o posledních dnech Ludvíkova života je co do stylu i obsahu u obou autorů takřka totožné. Zajímavý je ale odstavec, který Kramerius přidal na konec novinového příspěvku a posléze i do svého kalendáře:

K ustrnutí ještě příběh pověděti musím: Když Ludvík dne 21 ledna ráno z vězení tak řečeného Templu k smrti vezen byl, královský Princ, jeho osmiletý synáček, skrze všechny strážce svobodně prošel, až pak na posledním schodu od vojáka zadržán byl. Kam chcete? ptal se ho voják; – ven chci, odpověděl Princ. – Jděte nahoru zpátkem, nesmím vás pustiti. Když to nevinné dítě pořád s pláčem prosilo, aby jej pustil, řekl voják: Ale kam medle chcete? Princ dal se ještě do většího pláče, a k ustrnutí toho barbarského vojáka řekl: „Ach půjdu do všech ulic celé Paříži, a budu u veškerého lidu o milost za mého otce prositi.“²²⁶

U Rulíka, jenž měl přítom ve svých brožurách více místa pro popis podrobností, žádnou zmínku podobného charakteru nenalezneme. Zdá se, že se původ Krameriovy pasáže nalézají v royalistickém týdeníku *Semaines parisiennes*, který byl vydán u příležitosti královy smrti; pasáž zde však na rozdíl od verze českého novináře příběh neuzavírala, nýbrž představovala jednu z mnoha úvodních scén loučení krále s rodinou.²²⁷ Kramerius zakomponováním tohoto

²²⁴ BALBÍN, Bohuslav. *Život svatého Jana Nepomuckého*. Praha: vydal Ladislav Kuncíř, 1940 (sepsáno v letech 1670–1671). s. 21.

²²⁵ Srov. VLNAS, V. c. d. s. 88.

²²⁶ KRAMERIUS, V. M. *Kalendář Tolerancí pro veškeren Národ Český Katolického i Evangelického náboženství. Na Rok obyčejný 1794*. Praha, 1793. s. 38. Též *Krameriusovy čís. král. vlastenecké noviny*, 9. 2. 1793, č. 6, s. 49, 50.

²²⁷ Srov. *Semaines parisiennes*. In *Captivité et Derniers Moments de Louis XVI. Récits originaux & Documents*

dílčího příběhu na samý konec textu výrazně ovlivnil jeho vyznění: dodal tím předkládanému sdělení na patetičnosti, protože bylo umocněno postavou dítěte-následníka trůnu, resp. jeho neštěstím. Tím, že byla tato epizoda umístěna na úplný závěr, zastala funkci, kterou v křesťanském narativu plní scéna oplakávání; obraz Ludvíka-spasitele tak byl dokonán.

4.1.2 *Uzavřenost textů*

Pro další analyzování novin je příhodné zaměřit se také na syntagmatickou rovinu jejich textů. Ve 2. kapitole 2. oddílu práce bylo vysvětleno, jak Fairclough pracuje s pojmem předpokládání: staví ho do kontrastu k intertextualitě, a na (ne)dialogičnosti těchto dvou kategorií dokazuje (ne)přítomnost ideologie v textu. Pokud zmíněné rozlišení aplikuji na novinové zprávy věnované revolučním událostem ve Francii, dojdou nejprve k zjištění, že běží o texty spadající pod první z nastíněných kategorií. Kramerius i svého času Schönfeld získávali informace o zahraničních událostech z rakouských (Vídeňských) či německých (především Frankfurtských a Kolínských) novin a občas zdroj dokonce přímo uváděli.²²⁸ Důležité je ovšem především to, jakým způsobem tak činili: přestože se odkazovali k zahraničnímu tisku jakožto garantovi pravdivosti zprávy, nikdy z textu nebylo zřejmé, co je pouhým překladem cizojazyčné předlohy a co naopak vlastním výtvozem českých žurnalistů. Pro toto rozlišení totiž nebyl důvod: události ve Francii měly natolik jednoznačnou negativní sémantiku, že napříč Evropou existoval konsensus o jejich špatnosti. Čtenář byl utvrzován v představě, že jiný způsob přemýšlení o událostech ve Francii, než jaký nabízel tisk, není možný.

Novinové texty pojednávající o dění ve Francii charakterizovala absence dialogičnosti, která by mohla vyvolat polemiky ohledně interpretace událostí a ohrozit tak propagandou chtěné vyznění textu. Vyznačovaly se naopak snadnou čitelností a srozumitelností, k čemuž náležitě přispívala také implicitní složka textu, ono nevyřčené – klíčový prvek kategorie *předpokládání*, jež výrazně napomáhalo utváření jediné možné interpretace. Poukázat na tento jev jsem se rozhodl na příkladu jednoho z typických „vyobrazení o stavu ve francouzské zemi“ otisknutém v Schönfeldských novinách na konci roku 1790:

---

officiels. Tome I. Récueillis et publiés par LE MARQUIS DE BEAUCOURT. Paris: Alphonse Picard, 1892. s. 369, 370: „... et au milieu de cette scène déchirante, le jeune Dauphin, âgé maintenant de huit ans, trouva moyen de s'échapper et pénétrer sans être remarqué jusqu'à la première cour, à la porte de laquelle il fut arrêté. Il cria, gémit, supplia qu'on voulût bien le laisser passer. Un des gardes, touché de sa beauté et attendri par ses larmes, lui demanda où il voulait aller. „Je veux,“ répondit ce descendant infortuné de tant de rois, „je veux aller prier le peuple de ne pas faire mourir papa. Bon Dieu, ne m'empêchez pas de parler au peuple ;“ en disant cela il s'efforçait, avec ses faibles bras, de se débarrasser des obstacles qu'on lui imposait.“

²²⁸ Namátkou srov. např. *Krameriusovy čís. král. vlastenecké noviny*, 5. 2. 1791, č. 6, s. 47.; *Krameriusovy čís. král. vlastenecké noviny*, 23. 4. 1791, č. 17, s. 135.

Z Paříže od 20ho září krásné došlo vyobrazení o nynějším stavu celé francouzské zemi, které zní takto: Bůh opatrňuj jednu každou zem od nesvornosti a pozdvižení, které tolik rozptílení a zlého za sebou táhne. Zde a v celém tom království není skoro nic jiného vidět, jako zmatek, bídu a nouzi. Obecní obchod jest udušen, vejdělky a živnosti zmizely, a žebráctví se rozmáhá. Hotoví peníze zřídka jsou k vidění. Zemské dluhy se ne jen neuplacují, ale vždy pořad přidělávají, poněvadž studně příjmu navějším díle vyváženy jsou. Sprostý lid nemůže své daně skládati, a vydrancované panstvo není nápodobně v stavu něco zaplatiti. Vlastenské shromáždění vydává neustále nařízení, kterých sobě ale žádný nic nevšímá, a je neplní. Aspoň polovička celého národu jest nespokojená, poněvadž ti zlatý časy přijíti nechtí, které sobě každý začatečně sliboval. Přideli k tomu nová příležitost k nespokojenosti, tak rozežene pařížský obecní lid, jenž mezi všemi nejvrtkavější jest, vlastenské shromáždění od sebe, a pak dobrou noc francouzský národe, tvá svoboda se mezkový chomout obrátí.²²⁹

V textu lze souladu s Faircloughovým názvoslovím upozornit na tři různé aspekty *předpokládání*. Za prvé se jedná o složku hodnotovou: autor se hned v úvodu obrací na Boha, aby u něj vyprosil ochránění zemí před osudem, který postihl Francouze. Implicitně se tak hlásí k názoru, že dění ve Francii je špatné a následné jeho líčení má být chápáno v kontrastu k řádnému a jedině správnému stavu jinde v Evropě. Za druhé se dá poukázat na existenciální *předpokládání*, jimiž jsou v tomto případě bída, chaos, nespokojenost, tzn. negativní vlastnosti „francouzské svobody“. Zároveň je však nutné říci, že z textu vyplývá také existence legálních státních institucí, byť nerespektovaných („Vlastenské shromáždění vydává neustále nařízení, kterých sobě ale žádný nic nevšímá, a je neplní.“)²³⁰ Potenciální *předpokládání* pak lze vyjádřit jako nevyslovený závěr, jenž z popisu „stavu francouzské země“ vyplývá: jedinou možnou záchranou Francie je návrat k starým pořádkům.

Novinový text tedy se svou předlohou nevede dialog, nýbrž ji pouze přejímá. Zatímco v *dialogu* by nevyřčené části sloužily k otevření textu vůči interpretacím, *předpokládání* naopak jeho interpretační možnosti uzavírá: nevyřčené složky textu zde totiž pouze odrážejí řečené, aniž s ním nějak polemizují. Tuto myšlenku lze zajímavě doplnit o poznatky Waltera J. Onga. Ten totiž ve své knize *Technologizace slova* hovoří o tzv. *pocitu uzavření*, jež tisk obecně

²²⁹ *Schönfeldské císař. král. pražské noviny*, 16. 10. 1790, č. 42, s. 337.

²³⁰ V tomto případě je kritická společenská situace vysvětlována *nedodržením* státních nařízení, zatímco s radikalizací Revoluce budou Krameriovy noviny vinu svalovat na jakobínské „buřiče“ a v návaznosti na to i na státní zřízení samé. Vyhlášení Republiky se však zatajuje.

vzbuzuje. Budu-li parafrázovat jeho teze, tento pocit pramení už ze samé formy novinových článků, která se vyznačuje konečností a úplností; jinými slovy, „tisk se [...] s ničím jiným než s definitivností nespokojí“, je netolerantní „ke všemu, co je fyzicky neúplné.“²³¹ Po vytištění novin už do textu na rozdíl od psaných textů nelze nijak zasahovat.²³² Příchod periodického tisku také znamenal změnu ve vyprávění: spolu s ním se začíná objevovat sevřenost děje, která se posléze promítne i do literatury (např. romány Jane Austenové, žánr detektivky).²³³ V této souvislosti není na škodu upozornit na katechistický žánr naučných tiskovin, kterým jsem se podrobněji věnoval ve 3. oddílu, jelikož těmto spisům jakožto zapamatovatelným a kategorickým tvrzením, které „vyčerpávajícím způsobem sděluji, jak se věci mají“,²³⁴ napomohl ke vzniku právě periodický tisk.

Vypůjčím-li si pojmový aparát Umberta Eca, mohu novinové zprávy o Revoluci nazvat *uzavřenými texty* ještě z trochu jiného pohledu.²³⁵ Kramerius, podobně jako jiní vydavatelé, ve svých novinách v podstatě vyprávěl *seriály*, které jsou typickými příklady textové uzavřenosti. Vyznačují se totiž opakovatelností svých narativních schémat, pohlížením na nestejně věci obdobnými způsoby. Eco seriálu přiřazuje několik charakteristik: předně se jedná o jisté ustálené situace s omezeným počtem „fixních hlavních postav, kolem kterých se pohybují postavy sekundární, jež se mění.“²³⁶ Dále příběh skrze sekundární postavy navozuje dojem novosti, přitom však zůstává ve stále stejném narativním schématu. V neposlední řadě pak seriály ve čtenářích (či divácích) pěstují přesvědčení o schopnosti předvídat: čtenář v nich nachází to, co očekával, aniž si uvědomí, že jeho schopnost je z velké části dána samozřejmostí narativní struktury.²³⁷

Pokud tento model vyzkouším na Krameriových „zpravodajských“ textech, oprávněnost jeho použití lze doložit v kontextu vyprávění příběhu o Francouzské revoluci, zejména pak na událostech, které se odehrály před Thermidorem. Obecně se dá říci, že hlavní postavou příběhu byl král, a to i přesto, že svou roli fyzicky „dohrál“ už v lednu 1793 na náměstí Revoluce. Pozdější události se totiž i nadále spojují s jeho postavou: poprava Marie Antoinetty je popravou choti „nešťastného krále“, poprava girondinů je zase trestem za jejich hlasování pro královu smrt apod. Je však pravda, že dokud byl Ludvík naživu, plnil roli

²³¹ ONG, Walter J. *Technologizace slova*. Praha: Karolinum, 2006 (anglický originál 2002). s. 150, 151.

²³² Srov. tamtéž, s. 151: „Naproti tomu rukopisy svými glosami (...) udržovaly dialog se světem, který se rozprostíral za jejich hranicemi.“

²³³ „Sevřeností děje“ se míní vlastnost textu, jež čtenáři kromě jediné (autorem) chtěné interpretace nenabízí mnoho jiných alternativ, jak děj vykládat. Eco by tento jev nazval textovou *uzavřeností*.

²³⁴ ONG, W. s. 152.

²³⁵ Ongovi je přitom Ecova perspektiva velmi blízká.

²³⁶ ECO, U. *Meze interpretace*. c. d. s. 96.

²³⁷ Více tamtéž, s. 96n.

kladné postavy; ta se však po jeho smrti z příběhu vytratila a větší pozornost na sebe strhla negativní figura Robespiera. Sekundárních postav se v revolučním seriálu vystřídalo mnoho; velmi důležitou úlohu hrál např. poštmistr Drouet, jenž se „zasloužil“ o zadržení prchající královské rodiny ve Varennes: jeho epizodní role byla natolik významná, že se v dalších „pokračováních“ objevil znovu, konkrétně jako válečný zajatec vězněný v Lucemburku.²³⁸ Další příklad by mohla představovat i nešťastná kněžna de Lamballe, královnina důvěrná přítelkyně, která byla během zářijových masakrů fanatickým davem zavražděna, její tělo zohaveno a hlava nabodnuta na kopí a donesena pod královnina okna. Jako poslední sekundární postavu připomenu velitele Národní gardy Santerra, jenž za Teroru, podobně jako Drouet ve varenneském příběhu, plnil při popravách roli jakéhosi zosobněného revolučního zla.

Novost příběhů byla zaručována aktuálností novinových zpráv, ale čtenáři mohli zároveň docela snadno předvídat, jaký konec bude další pokračování revolučního seriálu mít; především v době Teroru příběhy jinak než krveprolitím nekončily. Poslední seriálový aspekt revolučního zpravodajství lze vidět v tzv. *spirále*. Postavy zde, slovy Umberta Eca, opakují svá „standardní představení“.²³⁹ To, co čtenáře zajímá, není rozvinutí jejich psychologie či etických stanovisek (ty jsou totiž dostatečně známy – Ludvík představuje ctnost, Robespierre neřest), nýbrž jejich nové dobrodružství s uhodnutelným koncem. A právě v tomto spočívala (a spočívá) síla novinového média: čtenář k novému zpravodajství přistupoval jako k dalšímu z dílů seriálu, aniž si uvědomoval, že se za příběhem skrývá dominantní diskurs.

4.1.3 *Nekonečný seriál*

V jistém směru se ale koncept seriálu s Krameriovým vyprávěním o Francouzské revoluci úplně neshoduje. Součástí seriálu má totiž podle Eca být tzv. struktura retrospektivity.²⁴⁰ Zatímco typická seriálová postava před sebou nemá skoro žádnou budoucnost a pro náměty nových dílů se je třeba vrátit do tajemné hrdinovy minulosti (příkladem budiž např. Superman), novinové zpravodajství vztah k budoucnosti má a retrospektivní techniky mu slouží k trochu jiným účelům. Krameriovy noviny se sice vracely k událostem a postavám, o nichž pojednávaly už dříve (klasickými příklady jsou např. král a královna a jejich popravy), avšak nečinily tak proto, aby z toho čerpaly náměty pro nové příběhy. Základní příběh byl

²³⁸ Srov. *Krameriusovy císař. král. vlastenecké noviny*, 16. 7. 1791, č. 29, s. 229.; *Krameriusovy císař. král. vlastenecké noviny*, 19. 10. 1793, č. 42, 402. Vězněn byl posléze i v Brně na Špilberku; za upozornění děkuji doc. Tinkové.

²³⁹ Srov. ECO, U. *Meze interpretace*. c. d. s. 97.

²⁴⁰ Srov. tamtéž, s. 96, 97.

totiž stále stejný – ať už šlo o zadržení královské rodiny ve Varennes, pád monarchie, nebo popravu panovníka; novost spočívala pouze v doplnění určitých nových informací, které dokreslovaly známý děj. Velmi podstatnou se potom jeví také otázka času: ona *uzavřenost* novinových textů, na kterou jsem se snažil poukázat v minulé podkapitole, totiž mohla být alespoň částečně zmírněna efektem střihu, jenž kompaktní příběh rozděloval do několika navazujících sekvencí publikovaných zvláště v jednotlivých novinových číslech; časová prodleva mezi dvěma vydáními tak vytvořila prostor, který čtenáře přímo vybízel k tomu, aby ho vyplnil svou vlastní interpretací. O tom už ale víc v následujících odstavcích.

V r. 1931 přišel literární vědec Roman Ingarden ve své knize *Umělecké dílo literární* s kategorií tzv. *míst nedourčenosti*; soudil, že literární dílo umožňuje různé druhy čtení, že „je jistým schematickým předmětem, který musí být konkretizován“.²⁴¹ *Místa nedourčenosti* vymezují míru čtenářovy interpretační volnosti: dílo totiž sice připouští různá čtení, avšak pouze některá jsou ta „správná“. Ingarden tedy předpokládal jakousi neměnnou objektivní strukturu uměleckého díla, která umožňovala vyplnit *místa nedourčenosti* „správným“ způsobem. V 70. letech tuto kategorii detailněji rozpracoval a významově posunul německý literární vědec a představitel tzv. kostnické školy *recepční estetiky* Wolfgang Iser. *Místa nedourčenosti* chápal liberálněji – umožňují podle něho adaptabilitu textu velmi individuálním čtenářským dispozicím.²⁴² Slovy Terryho Eagletona Iser čtenáři zaručuje „větší míru partnerství s textem: různí čtenáři si prý mohou různé dílo aktualizovat různým způsobem“.²⁴³ Iserova *místa nedourčenosti* tak mají mnoho společného s Ecovou *otevřeností textu*, ve smyslu otevřenosti interpretaci. Přitom důležitou kategorií, kterou pro tento účel vytvořil, aby podtrhl aktualizaci významu *míst nedourčenosti*, jsou tzv. *prázdna místa*. Literární předměty mají vznikat tím, že text rozvine rozmanitou plejádu Ingardenových *schematických aspektů*; každý aspekt přitom přináší zpravidla pouze jeden rys literárního předmětu, což znamená, že je předmět sice jistým způsobem určen, ale přitom se zároveň vytváří potřeba dalšího nového určování. *Schematické aspekty* na sebe bezprostředně narážejí a v textu se tento náraz projevuje formou střihu, jakými *prázdnymi místy*, jež vznikají v prostoru mezi dvěma za sebou seřazenými aspekty. Tato *prázdna místa* přitom otevírají interpretační prostor a dovolují čtenáři spolurealizovat a konstituovat smysl dění.²⁴⁴

Iser přiděluje status *literární* těm textům, které „nemají žádný přesný předmětný

²⁴¹ MITOSEKOVÁ, Z. c. d. s. 168.

²⁴² Srov. ISER, W. c. d. s. 43n.

²⁴³ EAGLETON, T. c. d. s. 99.

²⁴⁴ Srov. ISER, W. c. d. s. 45n.

ekvivalent v „životní realitě“, a nejsou tedy schopny produkovat normy, nýbrž fikci jakožto formu bez reality.²⁴⁵ V tomto smyslu tak novinové články literárními texty nejsou, jelikož vyprávějí o předmětu – Francouzské revoluci –, jenž existuje mimo ně. Z určitého úhlu pohledu však věc tak jednoznačná není: předmět Revoluce totiž nemůže být v novinách nikdy popsán v úplnosti – neví se totiž, jaké bude jeho další pokračování. Dochází tak k situacím, kdy je určitá revoluční událost vyprávěna jako seriál v několika po sobě jdoucích novinových číslech; Krameriovo zpravodajství tak do jisté míry funguje na podobném principu jako v 19. století romány na pokračování, které pracují s technikou stříhu. Ono přerušování dějové linie a protahování napětí, jež vyžadovalo řešení, přispělo ke zdůraznění *prázdného místa* a vedlo čtenáře k většímu zapojení do realizace dění.²⁴⁶

Ačkoli tento aspekt novinového žánru mohl nepochybně přispět k určitým interpretačním posunům novinového textu, v žádném případě nelze Krameriovy noviny spojovat s textovou otevřeností. Stříhy přece jen nebyly prováděny na místech, jež by nadbytečně zvyšovala napětí; neoddělovaly od sebe většinou dva různé *schematické aspekty*, nýbrž základní prvky jednoho *aspektu* od prvků podrobných. Tak např. při zadržení královské rodiny ve Varennes či svržení monarchie 10. srpna 1792 a následných záříjových masakrech byly zásadní informace o událostech prezentovány najednou a stříhy přicházely v okamžiku, kdy už případné dotváření události nemohlo modelového čtenáře vést k představám situací, které by se s protirevolučním diskursem neslučovaly. Náznaky otevírání textu pomocí stříhů se objevovaly v situacích, které nemohly ovlivnit základní kostru příběhu: varenneské zadržení je od začátku představováno jako nepovedený útěk královské rodiny ze země, 10. srpen a záříjové masakry zase jako neslýchaná „vztekllost francouzského národa“, která přivedla „jakubínský spolek“ k moci.

Pokusím se nyní zpravodajství o obou událostech rozebrat podrobněji s důrazem na mantinely, jež ohraničují prostor, ve kterém se čtenářova interpretace má možnost pohybovat. První číslo novin informující o Varennes nechávalo na čtenáři, aby se zapojil do promýšlení událostí, které po zadržení následovaly. Čtenáři sice nebylo umožněno přemýšlet o králově útěku jinak než jako o jednání vynuceném okolnostmi a o jeho zadržení jako o něčem, co se nemělo stát, avšak byl mu zato vytvořen prostor pro dotvoření konce příběhu; text přitom implicitně napovídal, že revolucionáři na královskou rodinu chtějí uvalit trest.²⁴⁷ Jaký? To už

²⁴⁵ Tamtéž, s. 42.

²⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 48.

²⁴⁷ Srov. *Krameriovy čís. král. vlastenecké noviny*, 16. 7. 1791, č. 29, s. 230, příp. 229: „Zemské shromáždění (...) nejopováhlivější dekréty vyhotovilo; toho dne, když královská familie do Paříže přijela, také ustanovilo: aby 1) především Králi stráž dána byla (...); 2) tak též aby Daufinovi (...) obzvláštní stráž dána (...); 3) aby

nechával na čtenářově úsudku. V následujícím čísle pak Kramerius do hry zčásti zapojil i Ecem definovanou retrospektivní strukturu, onu součást seriálového uzavření, která však v tomto případě nesloužila k vyprávění nového příběhu, ale převyprávění toho starého – vareneského. Novým vypravěčem byl jeden z organizátorů útěku – markýz Bouillé; Krameriovy noviny totiž v několika po sobě jdoucích číslech přetiskovaly jeho list Národním shromáždění, v němž vysvětloval podrobnosti zmařené akce. V první části se čtenář dozvěděl o tom, že Ludvík ze země i přes Bouillého naléhání utíkat nechtěl; po této informaci byl příběh přerušen s tím, že pokračování bude následovat v dalším čísle.²⁴⁸ Vzniklo tak typické seriálové schéma: o týden později bylo totiž v pokračování listu vysvětleno, že král nakonec s útekem přece jen souhlasil: čtenářova očekávání – co se týče konce příběhu – tak byla naplněna.²⁴⁹

V případě pádu monarchie a zářijových masakrů se Kramerius několikrát vracel k událostem 10. srpna a dával čtenáři prostor pro domýšlení dalšího osudu krále a královny a jejich blízkých. Zmasakrování tisíců nevinných kněží a dalších „nejakubínů“ nebo zatčení a popravení sekundárních postav typu Arnauda de Laporta a kněžny de Lamballe dokreslovaly hlavní příběh, jímž byl útok na královský majestát.²⁵⁰ Je nicméně třeba zmínit, že Kramerius o těchto událostech referoval také s výhledem do budoucna: vzhledem k tomu, že rakouská monarchie vedla od dubna 1792 s Francií válku, zapojily se noviny do válečné kampaně a explicitně se začaly vyjadřovat i k událostem, které se ještě nestaly, aby tak vytvářely pozitivní představu o válečnému vývoji.²⁵¹ Události srpna a září 1792 tedy měly představovat skutky, jež budou brzy rakouskou a dalšími armádami potrestány. Novinové texty měly tendenci vytvářet reprezentace nejen současného, ale také budoucího světa z toho důvodu, že existovala obava o čtenářskou interpretaci událostí, které se sice nestaly, avšak v představách o budoucnosti se mezi obyvateli vyskytovat mohly. Ať byl text interpretačně sebeuzavřenější, před nežádoucími představami o budoucnosti ho nemohla úplně ochránit ani nejpřísnější

---

všickni, kdož královskou famílii provázeli, byli schytáni, vyslechnuti, a Král i Královna o to požádáni, jaký jejich oumysl byl, tak aby podlé toho zemské shromáždění ještě jiné dekréty zhotoviti mohli; 4) také i Královně zatím stráž dána bude...“

²⁴⁸ Srov. *Krameriusovy císař. král. vlastenecké noviny*, 23. 7. 1791, č. 30, s. 238: „Dále následovati bude.“

²⁴⁹ Srov. *Krameriusovy císař. král. vlastenecké noviny*, 30. 7. 1791, č. 31, s. 247.

²⁵⁰ Srov. *Krameriusovy císař. král. vlastenecké noviny*, 1. 9. 1792, č. 35.; 8. 9. 1792, č. 36.; 22. 9. 1792, č. 37.; 29. 9. 1792, č. 38.; 6. 10. 1792, č. 39.

²⁵¹ Srov. *Krameriusovy císař. král. vlastenecké noviny*, 22. 9. 1792, č. 38, s. 319: „Srdce v těle člověku bolí, když vidí, že život nevinného lidu v rukou ukrutných tyranů jest, kteříž se více žádných nešlechetností a nejohavnějších skutků nehrozí. Než dobré můžeme býti naděje, že se v krátkém času všecko na jinou stranu obrátí. Snad vztekli tyranové po málo dnech sami na sebe pomstu uvalejí, a budou obětí své vzteklosti. Že se jim pomstou hrozí na všech stranách, dobře víme, a to pomstou spravedlivou, kteráž nevinnému lidu k velikému prospěchu sloužiti bude...“

cenzura. Navíc také nesmírně záleželo na dobovém kontextu, v němž byl text čten, jelikož vývoj událostí mohl během několika málo týdnů po vydání naprosto změnit politickou i společenskou situaci a text se mohl stát nefunkčním.

Tuto kapitolu uzavřu myšlenkou, jež mě napadla v souvislosti s částečným přirovnáním novinových zpráv k románu na pokračování: oba útvary měly společné to, že postupně vydávané části jejich „románů“ nakonec také vyšly v jedné publikaci pohromadě. Zatímco ale Dickensovy romány měly začátek a konec, příběhy Krameriových novin – jak již bylo s Ongem řečeno výše – nezačínaly ani nekončily a jejich zahrnutí do širšího celku se řídilo pouze dobou jejich vzniku. Každý rok byly podle data řazeny do *Kalendáře tolerancí*, jehož hlavním úkolem sice bylo dát čtenářům časový harmonogram pro nový rok, avšak zároveň (a především) shrnoval příběhy roku minulého. Jako by tak poukazoval na kontinuitu mezi minulostí a budoucností; jako by čtenářům připomínal, že každá představa o budoucnosti se musí opírat o (správné) poznání věcí minulých.

4.2 Symbolická řeč gilotiny

Pro česky psané tiskoviny (a nejen pro ně) se nejvýznamnějším momentem Francouzské revoluce stala nepochybně králova poprava. Obava, aby tato událost nevyvolala mezi obyvatelstvem neklid, se – alespoň podle zprávy, kterou si v únoru a březnu 1793 dalo vypracovat české gubernium – nenaplnila a reakce českých poddaných na tento čin se zdála být až na některé výjimky záporná.²⁵² Možná tomu tak bylo také díky tiskovinám, jež o tragické události informovaly. Panovníkova násilná smrt – nesoucí v sobě zrod nového mučedníka – byla pro propagandu velikou příležitostí, jak u populace vyvolat odpor k Revoluci. Pozornost tedy byla zaměřena na vytváření mučednické legendy, ba přímo kristovského příběhu. Zachycení a kompozice Ludvíkových posledních okamžiků proto v mnohém připomínaly známé novozákonní repliky.

V poslední kapitole práce hodlám poukázat na způsob, jakým je tento diskurs vytvářen. Budu tudíž vycházet z pojmového aparátu Ruth Wodakové, především pak její kategorie *zdůraznění (intensification)* a *upozadění (mitigation)*. Jako kontrastní plocha mi poslouží diskurs francouzských republikánských a royalistických tiskovin popisujících rovněž Ludvíkovy poslední okamžiky. Republikánské tisky vytvářejí ve srovnání s Rulíkovými a Krameriovými texty zcela jiný příběh, a v tomto směru by tedy analýza měla poukázat na konstruovanost textů a jejich závislost na té či oné ideologii. Royalistické tiskoviny zase

---

²⁵² Srov. ROUBÍK, František. c. d. s. 176–181.

odkrývají, jak byl protirevoluční diskurs královny popravy konstruován v samé Francii a v komparaci s Krameriovou a Rulíkovou verzí pomohou lépe vymezit protirevoluční diskurs český .

4.2.1 *Obraz panovníka mučedníka*

Dříve než se pustím do rozboru diskursu onoho osudného dne, je záhodno zamyslet se nad tím, jak byl Ludvík XVI. jakožto král v českém prostředí vůbec prezentován. Jestliže jsem v předchozím oddíle na příkladu korunovace částečně upozorňoval na odlišnosti mezi laicizovanou josefínskou reprezentací panovnické moci a stále velmi tradiční obřadností starorežimní francouzské monarchie, konstatoval jsem tuto skutečnost z pozice člověka, jenž na popisovanou dobu pohlíží z odstupu dvou staletí a je tedy schopen tuto rozdílnost rozeznat. V diskursu protirevolučních tiskovin však bylo neúčinnější taktikou na rozdíly mezi styly vládnutí panovníků, resp. reprezentování jejich moci neupozorňovat a jednoduše ztotožnit charakter francouzského krále s charakterem habsburského monarchy. Zdá se, že hned z několika důvodů se obraz Ludvíka XVI. jakožto vládce v českých protirevolučních tiskovinách vytváří velmi podobným způsobem, jako tomu bylo u císaře Josefa II.: pominu-li to, že Ludvíkovou manželkou byla Josefova (a Leopoldova) sestra Marie Antoinetta, a že tedy mezi oběma vládci panovalo i příbuzenské pouto, byla jistě hlavním důvodem přetrvávající popularita Josefova kultu osvíceného reformátora u obyvatelstva, který zde mohl posloužit – tentokrát už v Ludvíkových službách – k zdůraznění panovnickovy dobroty²⁵³ a nespravedlnosti jeho následného odsouzení a popravení. Tato „dobrota“ se v textech projevovala tak, že oba panovníci byli prezentováni jako ručitelé blaha lidu, jako „první služebníci státu“, kteří dnem i nocí pracují na tom, aby se všichni měli dobře, a jako správní otcové, již osobně chodí mezi prostý lid.²⁵⁴

Pokud naopak zaměřím pozornost na nové chápání královské autority ve Francii, je zapotřebí připomenout, že zde spolu s Revolucí došlo také k zásadní proměně diskursu, kterou

²⁵³ Srov. RULÍK, J. *Život Ludvíka XVI. a co se za panování v zemi Francouzské zběhlo*. Praha: vytištěný v Dom. Bernarda Rokosa, 1793. s. 8: „Ludvík tedy začal panovati, s ním také na král. trůn dosedla spravedlnost, dobrota a láska.“

²⁵⁴ Srov. KRAMERIUS, V. M. *Knihy Josefova*. c. d. s. 6: „Spravedlnost při něm na trůnu sedala a zprovázela jej, když lid svůj navštěvoval, a svítila po všech zemích jeho, a naplnila všechny soudce. Žádný se neopovážil ji tupiti, a on toho dovedl, že se nedala penězi porušiti. Toť potěšilo srdce vdov a sirotků, a oni jej ctili jako svého otce; On právě byl otcem. (...) Oči jeho červené bývaly od nevyspání, a slýchal kohouty kokrhati přes celé noci; on bděl, aby lid jeho pokojně, bez probuzení a bezpečně spáti mohl; každý pod keřem jeho a jabloní jeho bez strachu sobě odpočinul.“; RULÍK, J.: *Život...*, c. d., s. 10, 11: „Jedenkráte zimního času roku 1775 král. princové a páni vysokého rodu panského hlučnou drželi sanici. Co neučinil král? právě toho času, když se ta vybidnutá sanice po Paříži projížděla, odešel do vzdálených ulic, navštěvoval chudé a nuzné, a svou štědrá rukou poulechčil jejich bídě a nouzi...“

ve své knize originálně zpracovala Lynn Huntová. Autorita panovníka otce byla svržena a přesunuta nikoli na nějakou novou charismatickou osobnost (tou se stal až Napoleon), ale do slov. Revoluční jazyk se stal nástrojem politické a sociální změny, byl něčím posvátným, což mu ale nebránilo, aby se nepřestal proměňovat. Neexistovala žádná revoluční bible, žádný kánon, jenž by potvrzoval a posvěcoval revoluční praxi. Proto „Francouzská revoluce musela poskytnout hermeneutiku sama sobě; z politické praxe a politického diskursu vyvstávaly zásady či kánony, jimiž pak byla praxe poměřována.“²⁵⁵ Francouzi byli nuceni rozejít se se svou minulostí a obracet se k jakési „mytické přítomnosti“²⁵⁶ – posvátné chvíli nového konsensu, jenž byl ustavován během rituálních přísah věrnosti. Jelikož byla tradice obecného zákona přerušena, bylo třeba, „aby se neustále ozýval hlas národa. Mluvení a pojmenovávání tak získalo na významu – stalo se zdrojem významu“.²⁵⁷

Nepředvídatelnost budoucnosti vyvolané Revolucí se tedy překonávala jazykem, který v sobě nesl neustálou možnost proměny. Habsburská monarchie zato svou autoritu stále uchovávala v tradici, resp. panovníkovi a bibli a tento důraz na minulost se projevoval i v okamžiku, kdy byl císařem osvícenec Josef II. Když v roce 1790 zemřel, Schönfeldovy noviny otiskly jeho kšaft.²⁵⁸ Tato závěť se chtěla, podobně jako *Knihy Josefova*, svou formou přihlásit ke křesťanské tradici,²⁵⁹ vyjadřovala se však především k věcem praktického rázu – pozůstalosti. Jejím prostřednictvím byla nicméně Josefova císařská moc veřejně předána do rukou bratra Petra Leopolda a tradiční akt tak v textu kšaftu získával nové posvěcení. Není náhodou, že se k tomuto přímému rozloučení s lidem odhodlal právě Josef II.: kšaft byl poslední částí, která scházela jeho celoživotně vytvářenému kultu „selského císaře“, jenž má k smrti stejně daleko jako ostatní.²⁶⁰ O necelé tři roky později vychází v Krameriových novinách a posléze i v Rulíkově spisu kšaft Ludvíka XVI.²⁶¹ Šlo o text přejetý z royalistických tiskovin, jenž se po králově popravě velmi rychle rozšířil po celé Evropě.²⁶² S Josefovou závětí nemá skoro nic společného: jedná se totiž o duchovní vyznání, které je daleko více

²⁵⁵ HUNTOVÁ, L. *Francouzská revoluce*. c. d. s. 46.

²⁵⁶ Termín HUNTOVÉ: srov. tamtéž, s. 47.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 64.

²⁵⁸ Srov. *Schönfeldské císařské noviny*, 27. 3. 1790, č. 13, s. 99–101.

²⁵⁹ V barokní době vycházely náboženské kšafy. Srov. např. *Kšaft aneb poslední vůle nejláhodnější Panny a Matky Boží Panny Marie*, u Joachima Kamenického, Praha 1723.

²⁶⁰ Srov. *Schönfeldské císařské noviny*, 27. 3. 1790, č. 13, s. 101: „Za šestnácté: nařizují, aby tato poslední vůle též hned po mé smrti všude oznámena byla, a každého prosím, kterému bych proti mé vůli snad nějakou nespravedlnost byl učinil, aby mi to z křesťanské i lidské lásky odpustil, a sobě povážil, že mocnář na trůnu, též lidské křehkosti, jako žebrák pod slaměnou střechou, poddaný jest.“

²⁶¹ Srov. *Krameriusovy císařské noviny*, 16. 2. 1793, č. 7, s. 56–58. RULÍK, J. *Ludvík XVI. toho jména krále francouzského, ortel, smrt a kšaft...* c. d. s. 25–32.

²⁶² Pro jeden z francouzských originálů kšaftu srov. např. DE LIMON: *La Vie et Le Martyre de Louis Seize, Roi de France et de Navarre, immolé le 21 janvier 1793*, Bruxelles: L'Imprimerie Royale, 1793.

prostoupeno niternou vírou. Pomocí typických figur, jako např. zdůrazněním smíření s osudem, přesvědčením o vlastní nevinnosti nebo odpuštěním nepřátelům přijímal Ludvík úlohu mučedníka a tento jeho obraz byl také převzat propagandou po celé monarchistické Evropě. Okolnosti panovníkovy smrti k této interpretaci přímo vybízely.

Francouzský král byl již od středověku částečně ztotožňován s Ježíšem, přestože jakákoli úplná shoda mezi králem a Bohem, resp. Božím synem se nepřipouštěla. „Mohl však usilovat o to, aby se v co největší míře přiblížil Ježíšovi, Bohu-člověku. Usiloval o to, aby se s ním ztotožnil přinejmenším v mystické rovině, napodobováním jeho života.“²⁶³ Ludvíku XVI. se podařilo dosáhnout nepochybně nejlepšího napodobení: celý jeho proces, odsouzení i poprava se na kristovský příběh mohly odvolávat v mnoha rovinách a monarchistická propaganda – včetně té české – tento aspekt přirozeně začlenila do své výbavy. Než se pustím do porovnání monarchistického příběhu s republikánskou verzí, zastavím se u bodů, v nichž se texty popisující Ludvíkovu „křížovou cestu“ s Novým zákonem nejvíce stýkají. Částečně přitom využiji poznatků francouzského religionisty Jeana-Paula Rouxe²⁶⁴ a představené paralely doložím na Rulíkově spisu *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, ortel, smrt a kšaft*.

První podobnost mezi Ježíšovým a Ludvíkovým osudem se váže ke způsobu jejich odsouzení: oba procesy byly pouhou fraškou. Zatímco ale Ježíše takzvaně odsoudili „pro spásu světa“, Ludvíka „pro spásu vlasti“.²⁶⁵ Oba byli také zrazeni blízkými osobami: Ježíš apoštolem Jidášem, Ludvík svým vlastním bratrancem vévodou Orleánským – Filipem Egalité; králova smrt totiž byla odhlasována rozdílem pouhého jediného hlasu a to právě to právě hlasu bratrance.²⁶⁶ Další paralelu lze vidět v trýznivé samotě obou postav nesoucích tíhu lidských hříchů na svých bedrech: Ludvík je mezi chladnými zdi Templu izolován od svých blízkých, všemi opuštěn, podobně jako Kristus v Getsemanských zahradách na hoře Olivetské, když učedníci usínají v momentě jeho největší úzkosti a pochybností.²⁶⁷ Ježíš se přitom s apoštoly rozloučil během poslední večeře, zatímco Ludvíkovi byla dána možnost

²⁶³ ROUX, Jean-Paul. *Král. Mýty a symboly*. Praha: Argo, 2009. s. 237.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 239.

²⁶⁵ Srov. RULÍK, J. *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, ortel, smrt a kšaft...* c. d. s. 17: „Ať moudrý pováží, zdali toto vyrčení pro dobrého Ludvíka spravedlivé jest: a jak jináče býti mohlo, kdežto se ví, že největší díl shromáždění ouhlavní nepřítel byl krále: strach a bezbožnost měla na tomto určení stejný podíl. A jak medle od takového bázlivého, pohružkami stíženého a krvožiznivého shromáždění spravedlivý ortel doufati se mohl.“

²⁶⁶ RULÍK, J. *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, ortel, smrt a kšaft...* c. d. s. 5: „Bylo tu ovšem zapotřebí toho dobrého krále ve všech provinciích francouzské zemi zlehčovati, u lidí osočiti, by na ten způsob celý národ svedený proti králi se bouřil: to pak byla jediná práce a vynasazení krásného Orleanse krevního přítele Ludvíka, jehož Orleans největší pronásledovník byl.“

²⁶⁷ Srov. ROUX, J.-P. c. d. s. 239: „Ježíš bdí sám v Getsemanské zahradě, stejně jako král izolovaný od rodiny v žaláři Templu. A Francie spí stejně jako Ježíšovi učedníci.“

vidět se naposledy s rodinou v odpoledních hodinách dne, který předcházela ranní popravě.²⁶⁸

Sama Ludvíkova „křížová cesta“ na popraviště má také několik zastavení, která lze vykládat jako narážku na Nový zákon. V Lukášově evangeliu je Ježíš po cestě na Golgotu oplakáván ženami (27. verš 23. kapitoly); při Ludvíkově smutečním průvodu jsou projevy zármutku zaznamenány rovněž, i když jejich autoři nejsou specifikováni.²⁶⁹ Pokud pak byl Kristus po Pilátově rozsudku ponižován a vysmíván vojáky, kteří z něj po zbičování strhli šaty a nasadili mu trnovou korunu, Ludvík podobné ponížení zažil v okamžiku, kdy mu kat na popravišti stříhal vlasy:²⁷⁰ kontext byl však už jiný – zatímco Kristovým proviněním mělo být vydávání se za krále (proto mu také byly dány královské atributy – trnová koruna, rákos namísto žezla apod.), Ludvíkova vina naopak spočívala ve ztělesnění královské instituce a stříhání vlasů v sobě neslo sdělení o rovnosti všech občanů před zákonem-gilotinou.

4.2.2 *V zajetí zápletek*

Mezi Ježíšovým a Ludvíkovým příběhem však existují i další možnosti paralel, jichž přitom Rulík ani Kramerius nevyužili. Tento fakt lze konstatovat po zhlédnutí francouzských (royalistických i republikánských) tiskovin, které byly po Ludvíkově popravě vytištěny: v průběhu poprav se zde nabízejí ještě alespoň dva momenty, jež stojí za to blíže prozkoumat. Na rozdílnosti jejich interpretací je možné doložit, mj. pomocí Wodakovou definovaných kategorií *zdůraznění* a *upozadění*, ideologické zatížení příběhu Ludvíkovy poprav. Jeho zápletky, které chápu v Ricoerově smyslu jako „syntézy heterogenního“,²⁷¹ jsou konstruovány podle toho, v jakém narativu je vyprávěn, tzn. z jaké perspektivy je na posvátný charakter události nahlíženo a zda má příběh mezi čtenáři vyvolat pocit štěstí či hněv.

První příležitostí k srovnání je motiv odpuštění, jedno ze základních poselství křesťanského učení.²⁷² V royalistickém podání Ludvíkova příběhu, jak upozorňuje Roux, se

²⁶⁸ Srov. RULÍK, J. *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, ortel, smrt a kšaft...* c. d. s. 18, 19: „Na ten den tedy Ludvík vzal od své familie odpuštění, a s ní se asi za půl třetí hodiny loučil. Ach! kdož jest stavu toto truchlivé loučení vypraviti: jaká ubohé královny žalost? syn Daufin padna na svého laskavého otce – ach Bože! zvolal: daruj mi ještě mého laskavého otce: není pak více žádné pomoci jemu: dobrý Ludvík objav syna svého, jeho líbal, žehnál v přítomnosti truchlivé familie, a nemohl slova promluvíti...“

²⁶⁹ Srov. tamtéž, s. 20, 21: „Po celém městě, kudy vezen byl, lidé tak tiše stáli, jakoby v nich ani ducha nebylo: toliko když jej z vězení vyvezli, mnozí o milost volali.“ Po Ludvíkově proslovu na popravišti...: „Hned mnozí s pláčem o milost volali.“; Lukáš 23, 27.: „Za ním šel veliký zástup lidu; ženy nad ním nařikaly a oplakávaly ho.“

²⁷⁰ Srov. RULÍK, J. *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, ortel, smrt a kšaft...* c. d. s. 20, 21: „Pak vstoupil na popravní lešení s veselým srdcem, jakož sobě svědom byl, že nevině krev svou cediti musí: byl sobě pořád přítomen, až mu kat svou bezbožnou rukou vlasy ostříhal, tuť ho hned jakasi hrůza obešla.“

²⁷¹ Srov. RICOEUR, Paul. *Čas a vyprávění I. Zápletky a historické vyprávění*. Přeložil Miroslav Petříček jr. a Věra Dvořáková. Praha: Oikoymenth, 2000. s. 106.

²⁷² Srov. Matouš 18, 21–35.

vyskytuje scéna podobná výjevu z Nového zákona: tak jako Ježíš, smířený se svým osudem, nekladl při zatýkání odpor a nařídil to i Petrovi, jenž ho chtěl chránit s mečem v ruce, Ludvík měl svému obhájci Malesherbesovi říci, aby všem věrným, kteří by ho chtěli násilím zachránit, vzkázal, ať tak nečiní.²⁷³ Toto svědectví se ovšem nedostalo do tiskovin, které ihned po popravě o události informovaly. Nelze se tedy divit, že se v českých tiscích také neobjevuje. Přesto je motiv odpuštění v českém prostředí přece jen mírně *upozaděn*: pokud je Francouzům odpuštěno, je tak vždy činěno prostřednictvím Ludvíkova přímého vstupu: nepočítám-li text kšaftu, jenž je pouhým doplňkem příběhu,²⁷⁴ lze se o králově prominutí nepřátelům dozvědět pouze v králově proslovu proneseném na popravišti.²⁷⁵ Ve scéně loučení, kdy v několika francouzských verzích Marie Antoinetta svému synovi opakuje otcovo přání nemstít jeho smrt,²⁷⁶ je *zdůraznění* motivu odpuštění zamlčeno. Naopak v Rulíkově spisu si apely Ludvíka k odpuštění nepřátelům protirečí se závěrečnou pasáží českého spisovatele, protože ten se po vyličení králových posledních okamžiků sám ujímá slova a volá po pomstě.²⁷⁷ Tento úryvek je klíčem k pochopení, jaký diskurs česká propaganda praktikovala: jestliže jsem do této chvíle upozorňoval na intertextuální aspekty textů, jež měly zvýraznit náboženskou linii příběhu, nyní je čas zaměřit se na možná ještě výraznější specifikum a intenci tiskovin – znázornění revolučního násilí.

Ještě předtím je ale vhodné poukázat na původ Rulíkových a Krameriových textů vztahujících se k zmíněné události, konkrétně pak na původ Krameriova příspěvku do novin z 9. února 1793,²⁷⁸ resp. jeho nepatrně zkrácené verze v *Kalendáři toleranci* pro rok 1794²⁷⁹ a

²⁷³ Srov. ROUX, J.-P. c. d. s. 239. Malesherbesovo svědectví lze doložit v: *Captivité...* Tome II. c. d. s. 291, 307.

²⁷⁴ Srov. RULÍK, J. *Ludvíka XVI...* c. d. s. 28–30: „Odpouštím všem z celého srdce, jenž se mými nepřáteli staly, ač vím, že sem jim k tomu žádné příčiny nedal: Boha prosím, aby jim též odpustil, jakož i všem kteříž mně skrze nepravou neb nedobře zrozuměnou horlivost mnoho zlého učinili. (...) Poroučím svému synovi, kdyby ho snad to neštěstí potkalo, žeby králem byl, aby pamatoval, že povinován jest všeho dobrého svých spolu měšťanů vyhledávati, a že musí zapomenouti na všelijakou nenávist a pomstu, i obzvláštně na všecko to, což se na mé neštěstí a ouzkost vstahuje, kterouž já nyní snáším.“

²⁷⁵ Srov. tamtéž, s. 21: „Odpouštím mile svým nepřátelům, a žádám toho, aby Francouzové šťastni byli.“

²⁷⁶ Srov. např. *Le Moniteur universel du mercredi 23 janvier 1793*, In: *Captivité...* Tome I. c. d. s. 344: „En adressant la parole à son fils, Marie-Antoinette lui dit : „Apprenez par les malheurs de votre père à ne pas vous venger de sa mort...“

²⁷⁷ Srov. RULÍK, J. *Ludvíka XVI...* c. d. s. 22, 23: „Než běda vám barbaři! spravedlivá msta za patama vám běží, neboť ste vašeho slušného a laskavého krále zamordovali – z rukouch své drahé manželky, a dítek nevinných nemilosrdně vydrali, a tím bídu, nouzi, naříkání, a velikou záhubu na zem uvedli. Nevinná krev ctnostného dobrotvivého krále volá na pomstu: bolest, slze jeho manželky a dítek jsou obraz vše ukrutnosti, a spravedlivého nebe, pomsta nebude vzdálena od vás. Tisíc tisíců mečů již vás očekávají; všudy, ze všech stran s nimi vám hrozí, nepochybně jestiť to oučinek Božské pomsty, neboť jste se královské vraždy dopustili: přijde za jisté čas, že slzy lítosti jako potoky nad hrobem svého dobrého a nevinného krále Ludvíka vylévati budete, ač vám to již nic neprospěje.“

²⁷⁸ *Krameriusovy cis. král. vlastenecké noviny*, 9. 2. 1793, č. 6, s. 45–50.

²⁷⁹ KRAMERIUS, V. M. *Kalendář Toleranci...*, c. d.

Rulíkovy brožury *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, ortel, smrt a kšaft*.²⁸⁰ Druhá Rulíkova práce, *Život Ludvíka XVI.*, se v pasážích o králových posledních okamžicích před popravou téměř úplně překrývá s výše zmíněnou prací první, takže na ni nebudu brát zřetel. Nutno však říci, že i texty otištěné Krameriem se téměř doslova s Rulíkovým popisem shodují. O to zajímavější je sledovat případné odlišnosti.²⁸¹ František Kutnar uvádí, že Rulíkův první spis se v popisu posledních Ludvíkových okamžiků plně drží německé předlohy, která vyšla poprvé roku 1793 v 11. čísle *Prager Neue Zeitung* a následně byla publikována ve dvou vydáních i samostatně pod názvem *Ludwig des XVI., Königs von Frankreich Urtheil u. Tod oder das Denkmal der Ungerechtigkeit*.²⁸² Je však na místě zaměřit pozornost na francouzskou produkci a hledat už zde zárodky textu, jenž pak přes německé země doputoval až do Čech. V této souvislosti se jeví jako velmi pravděpodobné, že původní předloha Rulíkova a do značné míry i Krameriova textu se nachází v *Journal de Perlet* z 22. ledna 1793.²⁸³ Tyto francouzské noviny vydával původem ženevský hodinář a zapálený royalista Charles-Frédéric Perlet.²⁸⁴ Právě srovnání jeho příspěvku s Rulíkovými a Krameriovými texty bude základem mé analýzy.

Vrátím se nyní k tématu revolučního násilí a zaměřím pozornost na popis události, jež se udály poté, co byl Ludvík sťat. Jeho krev se totiž v okamžiku, kdy ostří gilotiny dopadlo na jeho týl, rozstříkla po zemi a v této kaluži krve mnozí přihlízející podle několika svědectví smáčeli své píky a šátky.²⁸⁵ Tento akt se dal z hlediska protirevoluční propagandy interpretovat dvěma způsoby: buď jako barbarství „ukrutníků“, kteří bez slitování a nelidsky „mordují“ nevinné,²⁸⁶ nebo jako další součást Ludvíkova mučednického obrazu. V *Journal de Perlet* se na toto jednání nahlíželo spíše druhou optikou: z kapesníků potřísněných královnou

²⁸⁰ RULÍK, J. *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, ortel, smrt a kšaft*... c. d.

²⁸¹ Nejvýraznější odlišnosti je přitom závěr textu Krameriových novin a kalendáře: scéně oplakávání Ludvíka XVI. jeho synem, původem ze *Semaines parisiennes*, jsem se věnoval v minulé kapitole.

²⁸² Srov. KUTNAR, F. *Velká revoluce*... c. d. s. 39.

²⁸³ In *Captivité*... Tome I. c. d. s. 341–343.

²⁸⁴ Srov. TULARD, J. – FAYARD, J.-F. – FIERRO, A. *Historie et dictionnaire de la Révolution française 1789–1799*. Paris: Robert Laffont, 1987. s. 1026, 1027.

²⁸⁵ V této souvislosti lze zmínit také novozákonní postavu Josefa z Arimatie, jenž tělo mrtvého Ježíše snal z kříže, zabalil do plátna a uložil do hrobky. Jeho jméno je také spojován se svatým grálem – nádobou, z níž Kristus pil při poslední večeři a již Josef během ukřižování naplnil jeho krví. Srov. např. Lukáš, 23, 50–53.

²⁸⁶ Jako příklad „ukrutných“ Francouzů uvádím úryvek z Rulíkem přeloženého kázání. Srov. RULÍK, J. *Strom*... c. d. s. 11: „Skutečně pravdivě vyobrazení stromu francouzské svobody! – zdaž se pod ním neshromažďují lidé nešlechtný rozličného způsobu, kteří studu nemajícím hovadům, a nejukrutnějším zvířatům přirovnati se mohou; Zdaž nejsou podobní rysovi (tygrovi) který nikdy více se neraduje, jako když lidskou krev tecti vidí; řvoucímu lvovi, an svým davením celé sousedstvo straší. Jedovaté ještěřce, jenž vnitřnosti své matky hryze. (...) ... zde se bezbrojný kněžský jako ovce zabíjejí; tam, tisíce lidu, pro to samé, že poctive smejšleli, mečem hynou; tu se zase děti před očima svých milých matek na kusy sekají; tam se opět knížecí dcery květoucího věků srdce z těl vytahuje, a na kopím zavěšené po ulicích nosí. Aby se katovi práce uspořilo, sloupi, na nichž se lucerny zavěšují, na místě šibenice slouží. A co o přemilé stínací mašině řeknu? – musím mlčet, sice bych za celý tyhoden hotov nebyl...“

krví stejně jako z částí jeho oblečení a pramenů vlasů se zde staly relikvie, což dokazuje výjev dvou cizinců, kteří si vyjmenované předměty kupovali od dětí.²⁸⁷ České texty naopak zvolily zdrženlivější přístup: fakt smáčení zbraní a šátků v králově krvi se konstatoval v jedné krátké větě, aniž by k němu bylo přidáno jediné hodnotící stanovisko.²⁸⁸

Daniel Arasse ve své knize *La Guillotine et l'imaginaire de la Terreur* upozorňuje, že francouzská royalistická propaganda sama nevěděla, jak s tématem naložit. K narativnímu spojení Ludvíkových ostatků s posvátnými předměty nakonec přistoupila, nicméně s velkou obezřetností rozlišovala jejich druh: zatímco ustřižené královy vlasy, kousky jeho oblečení či zakrvácené kapesníky, které shromažďovali královi přívrženci, byly považovány za fetiše, namáčení šavlí a pík do jeho krve mělo naopak poukazovat na fanatismus revolucionářů.²⁸⁹ Vráťím-li se krátce ještě k symbolice králova ošacení, je třeba říci, že v rámci kristovského příběhu měl pevné ukotvení ve 23. a 24. verši 19. kapitoly Janova evangelia:

Když vojáci Ježíše ukřižovali, vzali jeho šaty a rozdělili je na čtyři díly, každému vojákovi díl; zbýval ještě spodní šat. Ten šat byl beze švů, odshora vcelku utkaný. Řekli si mezi sebou: „Netrhejme jej, ale losujme o něj, čím bude!“ To proto, aby se naplnilo Písmo: „Rozdělili si mé šaty a o můj oděv metali los.“ To tedy vojáci provedli.²⁹⁰

Pokud v českém tisku nebylo fetišistické jednání lidu při Ludvíkově popravě příliš zdůrazňováno, o to výrazněji se na něj poukazovalo při popravě Marie Antoinetty v říjnu 1793. Poslední královniny okamžiky byly zachyceny s podobným zaujetím jako královy, dobový kontext už byl ovšem jiný. Celý francouzský diskurs se totiž od ledna výrazně zradikalizoval: Revoluce v září 1793 vstoupila do fáze Teroru a spolu s ním byli také lidé daleko více „bdělí“. Dokladem budiž scéna smáčení šátku do královniny krve, jež po popravě následovala. Jak ve francouzských, tak v českých tiscích na tomto místě panuje shoda v tom, jak se situace odehrála:

²⁸⁷ Srov. *Captivité...* Tome I. c. d. s. 342, 343: „Beaucoup de personnes ont paru curieuses de se partager ses vêtements. Du sang qui avait coulé sur la place a été recueilli avec du papier, avec des mouchoirs blancs, par des personnes qui n'avaient l'air d'y attacher aucune superstition politique. On a remarqué deux jeunes gens bien mis. L'un, qui avait l'air d'un étranger, d'un Anglais, a donné quinze francs à un enfant et l'a prié de tremper un très beau mouchoir blancs dans les traces de sang qui restaient. L'autre jeune homme a semblé attacher de l'importance à se procurer le ruban de queue et des cheveux de Louis. Il les a payés un louis...”

²⁸⁸ Srov. RULÍK, J. *Strom...* c. d. s. 21: „Tak umřel Ludvík, někdy slavný a dobrý král francský, jehož mnoho milionů věrných poddaných želelo, a jistě bude ho celá Evropa pro jeho nevinnost želeť. V jeho nevinné krvi někteří dobrovolníci své piky, a již své šátky omáčeli. Tělo jeho i s hlavou na hřbitově svaté Mari Magdaleny pochováno bylo, v hrobě kterýž 12 střevců hluboký a 6 střevců široký jest...”

²⁸⁹ Srov. ARASSE, Daniel. *La Guillotine et l'imaginaire de la Terreur*. Paris: Flammarion, 1987. s. 81, 82.

²⁹⁰ Jan, 19, 23. 24. 865.

*Tři mladí jonáci, svrhše s sebe všecken strach a bázeň, skrz lid se protlačili, a své šátky v nevinné krvi omočili, na znamení, aby tato drahá krev jako posvátná věc na věčné časy zachována býti mohla. Však buřiči vinili je z toho, a hned na tom místě do tuhého vězení je vsadili.*²⁹¹

Neshoda je pouze v počtu jedinců, jelikož Kramerius uvedl tři a francouzské tiskoviny pouze jediného „jonáka“.²⁹² Zdá se, že česká protirevoluční propaganda počet aktérů záměrně zvětčila z důvodů zdůraznění síly monarchistického tábora. Akt smáčení šátků do královniny krve je zde v každém případě naprosto čitelný: provozovali ho jedinci, kteří byli odpůrci Revoluce a činili tak z důvodů zachování památky na královnu. Ve francouzských republikánských textech je toto odhalení royalistů podtrženo ještě jedním nezpochybnitelným důkazem – jeden z „jonáků“ měl na krku medailonek s bourbonskými symboly lilie a dvěma zkříženými meči.²⁹³ Dramatické okolnosti, které dění po popravě Marie Antoinetty doprovázely, tedy české propagandě napomohly začlenit do protirevolučního diskursu motiv zkrvavených kapesníků coby relikvií; bylo to dáno tím, že v epizodě proti sobě zcela jasně stály dva protichůdné tábory, z nichž první – royalistický – byl zastoupen „jonáky“ a druhý – republikánský – „buřiči“. Toto rozdělení světa na dva póly, kdy neexistuje žádná jiná alternativa než být s námi, nebo s nimi, je pro propagandistické tiskoviny typické: pokud se totiž čtenář neztotožňuje s řádem, který nabízí „správná“ strana, znamená to, že se přiklání ke straně druhé – té „špatné“; argumentace se tak stává daleko jednodušší a staví recipienta před rozhodnutí buď beze zbytku poslechnout, nebo se zařadit mezi „buřiče“.

4.2.3 *Dichotomie my – oni*

Není to však jediný případ, kdy je dichotomie my – oni v textech více než zřetelná; umně totiž prostupuje celým vyprávěním. Když se zaměřím na českou produkci, mohu konstatovat, že zde dochází k rozlišení mezi většinovým lidem a menšinovou skupinou buřičů. Většina

²⁹¹ KRAMERIUS, V. M. *Náležitě vypsání ukrutné smrti, kterouž Marie Antonia, královna francouzská, podstoupiti musila*. In *Krameriusovy cis. král. vlastenecké noviny*. 9. 11. 1793, č. 45, příloha.

²⁹² Srov. *Testament de Marie-Antoinette veuve Capet*. Paris: de l'Imprimerie du V^{er}itable Créole Patriote, rue Transnonain, ancien couvent des Carmélites, 1793. In THOMAS, Chantal. *La Reine scélérate. Marie Antoinette dans les pamphlets*. Paris: Seuil, 2008 [1989]. s. 247.; ROUY, l'ainé. *Le Magicien Républicain*. Paris, 1794. s. 135.

²⁹³ Srov. *Testament...* c. d. s. 247: „... dès que sa tête fut tombée, un jeune homme, forçant la garde qui entourait l'échafaud, s'élança vers l'endroit où le sang de ce monstre abreuvait la terre, et il y trempa un mouchoir blanc. La violence et l'action de ce jeune séide le firent justement suspecter ; on l'arrêta, et l'on aperçut sur sa poitrine un médaillon sur lequel étaient peintes une fleur de lys et deux épées en croix.“; dále srov. ROUY, l'ainé. c. d. s. 135.

jako by s Ludvíkem soucítila a litovala ho; za viníky jeho nešťastného konce je naopak označována menšina „ukrutníků“ navedená „jakubíny“.

Nejvýrazněji je toto rozlišení znát při sledování hrobového ticha, jež Ludvíka na jeho poslední cestě doprovázelo. Jestliže se protirevoluční propaganda snažila tuto strnulost pařížského lidu vidět jako důkaz jeho zármutku nad ztrátou svého krále, revoluční francouzské tiskoviny ji chápaly jako projev velkého očekávání; dokud „tyranova“ hlava nepadla do koše a jeho krev definitivně nepokřtila nově ustavenou republiku, lidé měli zábrany vyjadřovat svou radost. Ovšem jakmile se tak stalo, měli propuknout v křik „Ať žije národ!“, „Ať žije republika!“ a ty nejpodrobnější texty dokonce hovoří o tom, že zpívali hymny svobody a kolem popraviště i po celém náměstí tancovali v kruzích.²⁹⁴ Zajímavé je srovnat verzi *Journal de Perlet* s líčením Rulíkovým a Krameriovým: texty se sobě velmi podobají (nebojím se tvrdit, že byl *Journal de Perlet* předlohou německým tiskům, z nichž čeští obrozenci čerpali), avšak v okamžiku stěti Ludvíkovy hlavy upozorňuje francouzský royalistický tisk na výkřiky, které v ten moment zazněly, kdežto české tiskoviny o ničem takovém nereferují.²⁹⁵ *Upozaděni* tohoto aspektu lze vysvětlit tím, že na rozdíl od francouzských royalistů, kteří byli v přímém kontaktu se skutečností, si česká produkce mohla daleko více dovolit promítat do textů své představy o události a apelovat na jednotu lidu a jeho náklonnost k monarchii.

Pokud se ještě vrátím k motivu ticha, je nutné upozornit, že české tiskoviny přece jen zaznamenávaly určité výkřiky a zvuky. Pomocí podmětů a přívlastků je však velmi účinně diverzifikovaly, takže se v nich opět promítla zmíněná dichotomie my – oni. *My*, tzn. rozumná většina (vyjádřená v podmětu „mnozí“) krále oplakávala a volala o milost,²⁹⁶ zatímco *oni*, tzn. buřičská menšina („s penězi porušená“) projevy nesouhlasu s královou popravou přehlušila nelidským bubnováním.²⁹⁷ Ještě lépe lze toto rozdělení společnosti na „dobrou“ a „zlou“ doložit opět na příkladu popravy Marie Antoinetty. Kramerius v tomto případě už sice

²⁹⁴ Srov. ROUY, l'ainé. c. d. s. 129.

²⁹⁵ Srov. KRAMERIUS, V. M. *Kalendář Tolerancí...* c. d. s. 37: „... Ludvík sám hlavu svou položil pod sekeru, a v tu chvíli tím ukrutným nástrojem, tak řečeným gilotinou, uřátá hlava od těla odpadla; kat vezma ji v své nevážné ruce, dvakrát nesl kolem lešení, aby se lid na ni podíval. Tak umřel Ludvík, někdy slavný a dobrý král francouzský...“; *Journal de Perlet du mardi 22 janvier 1793*. In *Captivité...* Tome I. c. d. s. 342: „... ôte lui-même son col et se présente à la mort, la tête tombe, il est dix heures un quart. Le bourreau la prend, et l'élevant en l'air pour la montrer au peuple, fait deux fois le tour de l'échafaud. Un cri s'élève du sein du silence : *Vive la nation ! vive la république !*“

²⁹⁶ Srov. RULÍK, J. *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, ortel, smrt a kšaft...* c. d. s. 20: „... Po celém městě, kudy vezen byl, lidé tak tiše stáli, jakoby v nich ani ducha nebylo: toliko když jej z vězení vyvezli, mnozí o milost voláli...“

²⁹⁷ Srov. tamtéž, s. 21: „... Hned mnozí s pláčem o milost volali. Než rota ukrutníků s penězi porušená, počala silně na všechny bubny tloucy, tak že pláč a volání o milost více slyšeti nebylo.“

přiznává, že lidé po setnutí královniny hlavy křičeli „Živa buď svobodná obec!“, ovšem za autory těchto zvolání označil „nemnohé najaté buřiče“.²⁹⁸ Přesto se většinové projevy nadšení z popravy jedince dají v Krameriových novinách dohledat; je však třeba nahlédnout do textů vztahujících se k jiným popravám než královským – k exekucím královrahů, ať už zrádce Filipa Egalité či girondinů. Během jejich cesty na popraviště v ulicích ticho nepanuje a při jejich proslovech na popravišti dává lid jako celek křikem najevo svůj nezájem.²⁹⁹

Další bod analýzy úzce navazuje na řečené: jsou jím Ludvíkova poslední slova. V Rulíkovi je scéna, jež následovala po ustřížení králových vlasů, líčena doslova takto:

... byl sobě pořád přítomen, až mu kat svou bezbožnou rukou vlasy stříhal, tuť ho hned jakási hrůza obešla. I řekl k němu zpovědník: „Synu Ludvíka, krále svatého, patř, již tebe nebe otevřené očekává. Na to obrátiv se k lidu a silným hlasem volal: „Frankové! Jsem nevinen: z toho lešení, odkud krev má po malé chvíli stříkati bude, v tom posledním nejtěžším okamžení, v posledním okamžení mého života, kdež před Boha živého předstoupim, zde vám přísahu skládám, že jsem nevinen. Odpouštím mile svým nepřátelům, a žádám toho, aby Francouzové šťastni byli.“ Hned mnozí s pláčem o milost volali. Než rota ukrutníků s penězi porušená, počala silně na všechny bubny tlouci, tak že pláč a volání o milost více slyšeti nebylo. Tuť Ludvík sám hlavu svou položil, a v tu chvíli hlava od těla oddělena jest.³⁰⁰

Pro srovnání je zapotřebí ocitovat i úryvek z *Journal de Perlet*:

... Vystoupí na popraviště, kat mu ustříhne vlasy, při tomto úkonu se trochu zachvěje: obrátí se k lidu nebo spíše k ozbrojencům, jichž bylo náměstí plné, a nadmíru silným hlasem pronese tato slova: „Francouzi, umírám nevinen, říkám vám tuto pravdu svrchu popraviště a hotov předstoupit před Boha, odpouštím svým nepřátelům; přeji si, aby Francie...“ Na tomto

²⁹⁸ Srov. KRAMERIUS, V. M. *Náležitě vypsání....* c. d. „... Při tomto hrozném divadle na všech stranách bylo velmi ticho, a když kat vezma hlavu v své nevážené ruce, lidu veřejně z lešení ji ukazoval, teprv nemnozí najatí buřiči hlasem volali: Živa buď svobodná obec! ostatní pak lid i sami mordýři ani ust neotevřeli. Největší počet lidu veliký zármutek patrně na sobě dal znáti, než obávající se mordýřů, jen v soukromí vzdychali, a tu velikou křivdu, tak slavné a dobrotivé Královně učiněnou, Bohu poručili...“

²⁹⁹ Srov. *Krameriův cis. král. vlastenecké noviny*, 23. 11. 1793, č. 47, s. 445: „V půl 4 hodiny odpoledne s jinými 4mi zločinci, jenž den předtím též na smrt odsouzeni byli, vstoupil [Filip Egalité] na káru. (...) Mluvil také něco k lidu, však že lid křičel: Živa buď svobodná obec! nebylo mu nic rozuměti, a lid se mu posmíval...“; tamtéž, s. 447: „V té chvíli, co k odpravení jeho [Brissota] přípravy dělali, mluvil k lidu hlasem; než nebylo možné pro hluk ani slova slyšeti. Tato poprava trvala toliko 37 minut, a v tom krátkém času 21 mužů krev svou cediti musilo. Jakž znáti bylo, lid tím docela spokojen byl, nebo hlasem křičeli: Živ buď národe! živa buď svobodná obec! ...“

³⁰⁰ RULÍK, J. *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, ortel, smrt a kšaft....* c. d. s. 21.

*místě byl přerušen vířením bubnů, které přehlušilo několik hlasů, jež volaly o milost; sám si snímá límec a vydává se smrti, hlava padá, je čtvrt na jedenáct.*³⁰¹

Na první pohled je možné zaznamenat dvojí nesrovnalost: předně v Rulíkově spisu kromě Ludvíka na popravišti promlouvá i přítomný kněz a za druhé v obou podáních nepadá shoda o tom, zda král svůj projev dokončil či nikoli. Toto téma velmi dobře zpracovává Daniel Arasse, a tak si dovolím z jeho práce čerpat. V obou případech lze tvrdit, že popis situace je poměrně stručný: král vystoupí na popraviště, pronáší větu, zazní bubny a je popraven. Více než na detaily události je pozornost zaměřena především na formu sdělení, jež spočívá v navození mystické atmosféry předcházející výjimečnému okamžiku zrození nového mučedníka; umístění Ludvíkova proslovu do středu této scény má na její vyznění naprosto zásadní vliv.

Obrátím se nyní ještě do republikánského kalendáře jistého Rouye staršího, jenž v líčení královy popravy patří k nejoriginálnějším autorům. Jeho verze Ludvíkova „vystoupení“ na popravišti je daleko bohatší: Capet se totiž chtěl dostat ke slovu poté, co se vysmekl z područí jednoho z katů, který ho vedl ke gilotině; pokynul prý bubeníkům, aby přestali bubnovat, což mezi nimi vyvolalo nestejně reakce – jedni skutečně bubnovat přestali, jiní nikoli; teprve až na povel velitele Národní gardy Santerra se v exekuci pokračovalo a Ludvík svá poslední slova stačil pronést až při připoutávání na prkno gilotiny.³⁰² Poslední jeho věta ovšem v porovnání s Perletem i Rulíkem zněla jinak: „Jsem ztracen, umírám nevinně; odpouštím svou smrt mým nepřátelům; budou však za ni pykat.“³⁰³ Zápletka celého tohoto příběhu je daleko bohatší z toho důvodu, že moment královy smrti měl pro revolucionáře představovat začátek nových – republikánských – dějin. Pro to, aby byla důležitost této události zřetelnější, se ve scéně, kdy se Ludvík marně snažil dostat na popravišti ke slovu, promítla v malém veškerá „tyranova“ moc, jež spočívala v umění rozeštvat sjednocený lid. Až ostří gilotiny – tento vykonavatel zákona, před nímž jsou si všichni rovni – „tyrana“ navždy umlčelo, a nové dějiny se tak konečně mohly začít psát.³⁰⁴

³⁰¹ Překlad autora. Srov. originál *Journal de Perlet du mardi 22 janvier 1793*. In *Captivité...* Tome I. c. d. s. 342: „Il monte sur l'échafaud, le bourreau lui coupe les cheveux, cette opération le fait un peu tressaillir : il se tourne vers le peuple, ou plutôt vers la force armée qui remplissait toute la place, et d'une voix très forte, prononce ces paroles : « Français, je meurs innocent, c'est du haut de l'échafaud, et prêt à paraître devant Dieu, que je vous dis cette vérité, je pardonne à mes ennemis ; je désire que la France... » Ici il a été interrompu par le bruit des tambours qui a couvert quelques voix qui criaient grâce ; il ôte lui-même son col et se présente à la mort, la tête tombe, il est dix heures un quart.“

³⁰² Srov. ROUY, l'aîné. c. d. s. 127, 128.

³⁰³ Srov. tamtéž, s. 128: „Je suis perdu, je meurs innocent ; je pardonne ma mort à mes ennemis ; mais ils en seront punis.“

³⁰⁴ Srov. ARASSE, D. c. d. s. 85–88.

Efekt vítězství Revoluce nad tyranem však byl dobře vyjádřen také tím, že v pozmeněné verzi Ludvík svou poslední větu dořekl: ukončenost jeho proslovu lze chápat jako uzavřenost jedné dějinné kapitoly a nástup nové. Naopak royalistické líčení události zaznamenává přerušení poslední královny věty, než ji stačil dokončit, což vyvolává pocit nepřírodního násilného zásahu do věčného božího řádu, jenž platí navěky. Nedořečení Ludvíkova proslovu se tak stalo jakýmsi dalším ostatkem, v tomto případě ne materiální, ale duchovní podstaty.³⁰⁵

Číst z této perspektivy pro změnu Rulíkovu verzi je velmi zajímavé: také v ní totiž král svůj proslov dokončuje. Vysvětlením, proč se v české verzi nepracuje s motivem nedořečenosti, by mohl být strach z *prázdného místa*, které by si čtenáři mohli doplnit v nesouladu s vládními představami. Svědčilo by to o snaze propagandy nenechat čtenářům ani nejmenší pochybnost (resp. nedořečenost) o tom, jak předkládaný příběh interpretovat. Rulík navíc do textu zakomponovává i slova zpovědníka; důležité v tomto případě je, na jakém místě kněz do příběhu vstupuje. Zatímco v některých francouzských royalistických textech, následujících po *Journal de Perlet*, došlo k přesunutí těchto slov až na sám konec Ludvíkova života – kněz králi šeptá do ucha „Vejdí, synu svatého Ludvíka, nebesa jsou ti otevřena“³⁰⁶ v okamžiku, kdy ostří gilotiny sjíždí na králův týl –, Rulík i Kramerius podobně jako v *Semaines parisiennes*³⁰⁷ nechávají kněze promluvit ještě před Ludvíkovým vkročením na popraviště. Samé odkázání k svatému Ludvíkovi jakožto jednomu z dalších panovníků, jehož osud byl srovnáván s Ježíšovým, dodává textům na mystičnosti a dotváří tak králův mučednický obraz. Pokud však tato věta zazní přímo v momentě, kdy král opouští pozemský svět a vstupuje na nebesa, je posvátnost okamžiku zaručena ještě o poznání více.³⁰⁸

Z výše řečeného vyplývá, že ačkoli česká propaganda převzala z německého, resp. francouzského tisku mnohé strategie, jak Ludvíkův příběh vystavět, zdaleka je nevyčerpala všechny. Příběh sice spočíval na Ludvíkově mučednictví, zároveň ale úplně nevyužíval všech možností, jak tento aspekt *zdůraznit*. Rulíkův i Krameriův text byl sice prostoupen narážkami na Nový zákon, avšak pouze do té míry, aby neohrozil „správnou“ interpretaci textu. Proto je také líčení posledního dne králova života poměrně stručné a velmi nápadně jsou rozlišeni dobří a špatní aktéři příběhu. Nejvýraznějším zásahem se pak zdá být Rulíkem přidaný závěr, ve kterém volá po pomstě, proti níž se přitom Ludvík před svou smrtí v souladu s Kristovým učením ohrazoval.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 89, 90.

³⁰⁶ Srov. *Le Véridique ou l'antidote de la journée*. In *Captivité...* Tome I. c. d. s. 374: „Montez, fils de saint Louis, les cieux vous sont ouverts.“

³⁰⁷ Srov. *Semaines parisiennes*. In *Captivité...* Tome I. c. d. s. 371.

³⁰⁸ Srov. ARASSE, D. c. d. s. 90, 91.

Na závěr ještě malé doplnění k tématu „ukrutných“ Francouzů. Obzvláště významným symbolem Revoluce se stala gilotina. V česky psaných tiscích se v souvislosti s popravou Ludvíka XVI. nejprve neobjevuje – v Krameriových novinách ani v Rulíkově brožůře *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, ortel, smrt a kšaft* o ní není zmínky. Postupem času se však do diskursu dostává, a to jako nelítostná mašina na smrt. V souvislosti s královou popravou o ní hovoří druhý Rulíkův spis – *Život Ludvíka XVI.* a na konci roku je gilotina už přítomna i v Krameriově *Kalendáři tolerancí*, jenž přejal doslova článek únorových novin až na jednu výjimku: v pasáži, v níž Ludvík přichází o hlavu, je přidána zmínka o tomto „ukrutném nástroji“.³⁰⁹ Při popravě Marie Antoinetty už gilotina neochvějně figuruje v obou Krameriových textech.³¹⁰ Neoriginálněji ji ovšem znázornil rychtář Vavák: spis *Tma ve dne jako v noci* totiž obsahuje i obrázek, jež lze nalézt také v příloze této práce.³¹¹ Vyobrazená gilotina nevypadá jako nástroj, jenž mechanicky, sériově ukracoval lidem život. Na rozdíl od geometrické přesnosti a estetické jednoduchosti, které mají dokazovat technicky dokonalý mechanismus, jenž vylučuje jakoukoli nejistotu lidského činitele,³¹² je Vavákova gilotina stále spíše špalkem a sekerou zavěšenou na kladce. Nelze v ní tedy ani v nejmenším hledat, tak jako ve francouzském diskursu, nějaké ztělesnění spravedlnosti, jež neúprosně, ale univerzálně dopadá na všechny stejně humánně, tzn. aniž popravovaný trpí. V rychtářově představivosti je naopak popravčí nástroj spíše symbolem – chtělo by se říci – práva útrpného. Dokonale tak vystihuje protirevoluční diskurs českých tiskovin, který byl založen na *zdůraznění* francouzské „krvežíznivosti“ a *upozadění* principů obsažených v Listině lidských práv a svobod.

³⁰⁹ Srov. KRAMERIUS, V. M. *Kalendář Tolerancí*.... c. d. s. 37: „Ludvík sám hlavu svou položil pod sekeru, a v tu chvíli tím ukrutným nástrojem, tak řečeným gilotynou, uřatá hlava od těla odpadla...“. *Krameriusovy čís. král. vlastenecké noviny*, 9. 2. 1793, č. 6, s. 49: „Ludvík sám hlavu svou položil pod sekeru, a v tu chvíli od těla oddělena jest...“

³¹⁰ Srov. KRAMERIUS, V. M. *Náležitě vypsání*.... c. d. „Když okolo 11té hodiny polední na popravní místo přivezena byla, a s vozu sešla, pohlídla na ten ukrutný nástroj, jímž odpravena býti měla, padla na kolena, a hlasem vysokým volala: „Bůh vás opatřuj mé milé děti, já se uberu k vašemu otci! a kat její krásné dlouhé vlasy ostříhal, dal jí čepici na hlavu, a tužejí ruce ji svázal. (...) Pomodlila se vroucně k Bohu svému, a sklonila hlavu svou pod sekeru, kterouž kat na tom přehrozném mordýřském nástroji spustil, a v tom okamžení hlava od těla jejího oddělena byla, a duše její v věčné odpočinutí se odebrala.“

³¹¹ Srov. VAVÁK, F. J. *Tma ve dne jako v noci*. c. d. s. 45.; viz příloha této práce, s. 125.

³¹² Srov. ARASSE, D. c. d. s. 9–14.

5. ZÁVĚR

Shrňme tedy poznatky, které práce přináší: předně je třeba zdůraznit, že protirevoluční diskurs česky psaných tiskovin není v žádném případě diskursem novátorským; je naopak pevnou součástí dobového „disciplinačního“ metadiskursu, jež umně dotváří a vylepšuje. Zformovaný osvícenský „ukázněvací“ řád textů, který spočívá v definování dichotomie „dobrého“, tzn. následování hodného, a „špatného“, tj. nevhodného způsobu života (v návaznosti na biblické rozlišení „dobrého“ a „zlého“) a z toho vyplývajících povinností, je v době Revoluce možno doplnit o postavu „Francouze“, resp. „jakubína“: jejich identifikace s „buřičským“ a „ukrutným“ francouzským nepřítelem totiž výrazně přispěla také k lepšímu definování „nás“ – lidí „spořádaných“ a „poslušných“.

Podobně tomu je i v žánrové volbě textů, kterým propagandistická produkce dávala přednost. Ačkoli se Kramerius a jeho spolupracovníci hlásili k osvícenským myšlenkám, v osvětových textech horovali za kritické myšlení sedláků a varovali před „bludy“ a „pověrami“, neznamena to, že své protirevoluční spisy stavěli na strukturované racionální argumentaci (cenzurou by takovéto tiskoviny ani neprošly). Protirevoluční texty se naopak místo argumentování vyznačovaly apelováním na city, naléhaly na čtenáře a přesvědčovaly ho o své pravdě; dokázaly však také uplatnit oblíbenou „katechistickou“ formu, známou z výchovných selských spisů, v nichž se nevzdělaný sedlák („žák“) dotazuje vševědoucího sedláka („učitele“), tentokrát tedy na podrobnosti francouzského dění, způsob, jakým si je „správně“ vysvětlovat, a závěry, které z toho plynou. Autor je přitom v textech přítomen právě v roli vševědoucího „mentora“, jenž předestřenou skutečnost objasňuje.

Důležitým úkolem protirevolučního diskursu bylo vytvořit protiváhu k „falešným“ revolučním zásadám *svobody* a *rovnosti*: „správné“ významy, kterými měla být tato slova naplněna, spočívaly v dosavadním hierarchickém uspořádání společnosti, jejímž pomyslným vrcholem byl panovník. *Svobodně* mohl člověk jednat v případě, že neomezoval ostatní a nepopíral stávající řád; *rovnost* zase panovala mezi stavy, „údy“ jednoho „těla“, a také mezi lidmi jakožto jednotlivci, které si dříve či později povolá Bůh k sobě. Tento koncept nabízel „rozumové“ vysvětlení tehdejšího společenského stavu (poslušnost měla zaručovat společenský smír), kdežto francouzské jednání bylo nazýváno „pudovým“ (neposlušnost zavinila rozvrat společnosti – nepokoje a vzájemné vraždění mezi lidmi).

Dichotomie „dobrého“ a „špatného“ světa je dobře zřetelná i na obrázku uvozujícím Pařízkovu brožuru *O svobodě a rovnosti městské*.³¹³ Ještě zajímavější je pak zjištění, že

³¹³ Viz příloha této práce, s. 125.

obrázek, ač (alespoň z dnešního pohledu) velmi dobře srozumitelný, nebyl ponechán bez vysvětlení a na poslední straně spisu lze najít „návod“, jak ho číst.³¹⁴ Jde o jeden z dalších dokladů (Umbertem Ecem definované) textové *uzavřenosti* analyzované ve vyprávění o revolučních událostech, která čtenáři nenabízí jinou než jedinou „správnou“ interpretaci. Krameriovy noviny tak fungovaly na principu *seriálu*, v němž se rozehrávala stále stejná „dramata“ s předvídatelným koncem, „katechistické“ texty zase navozovaly zdání *otevřenosti* ve formě rozhovoru, přestože se ve skutečnosti o žádný *dialog* nejednalo. V obdobném smyslu zde lze uplatnit Faircloughovu kategorii *předpokládání*, jež na rozdíl od *intertextuality* pouze odráží řečené a nijak nepřispívá k *otevření* se odlišnosti. Jediným (byť značně limitovaným) možným interpretačním „útěkem“ ze „zajetí“ textů mohla být pro dobového čtenáře pouze nepředvídatelnost budoucího dění.

Určité *intertextuální* přesahy protirevoluční texty nicméně nabízely ve funkčních biblických narážkách, jež v příběhu Ludvíka XVI. napomáhaly vzniku nového kultu mučedníka na rozdíl od francouzských republikánských textů, v nichž příběh nabýval diametrálně odlišného vyznění. Prostoupenost textu royalistickou, resp. republikánskou ideologií byla prokázána na *zdůrazněných* nebo naopak *upozaděných* motivech vyprávění (jde např. o reakce přihlížejících, králova poslední slova, namáčení šátků do Ludvíkovy krve apod.). Poukázal jsem konečně i na dichotomickou výstavbu textů: většinový „lid“ byl v příběhu vždy na straně „dobra“ (ať už royalistického či republikánského), zatímco „zlo“ bylo naopak zastupováno menšinovou skupinou „buřičů“, resp. náboženských „fanatiků“.

Téma protirevolučního diskursu představuje velmi širokou problematiku, která zde nebyla ani zdaleka vyčerpána. Na zpracování navíc čekají přinejmenším dvě další látky úzce s ní související: protirevoluční diskurs německy psaných tiskovin vycházejících na českém území a český obrozenecký diskurs jako takový. Na druhé z témat chci zaměřit pozornost ve svém dalším bádání.

---

³¹⁴ Viz příloha této práce, s. 124.

6. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

PRAMENY:

- BALBÍN, Bohuslav. *Život svatého Jana Nepomuckého*. Praha: vydal Ladislav Kuncíř, 1940 (sepsáno v letech 1670–1671).
- *Bible*. Praha: Biblické dílo ekumenické rady církví v ČSR, 1979.
- *Bič na zlé ženy*. Praha, 1787.
- DE LIMON: *La Vie et Le Martyre de Louis Seize, Roi de France et de Navarre, immolé le 21 janvier 1793*, Bruxelles: L'Imprimerie Royale, 1793.
- HARTMANN, Karel. *Kázání v čas francouzské vojny*. Praha, 1796.
- *Journal de Perlet du 22 janvier 1793*. In *Captivité et Derniers Moments de Louis XVI. Récits originaux & Documents officiels*. Tome I. Récueillis et publiés par LE MARQUIS DE BEAUCOURT. Paris: Alphonse Picard, 1892. s. 341–343.
- KRAMERIUS, Václav Matěj. *Kalendář Tolerancí pro veškeren Národ Český Katolického i Evangelického náboženství. Na Rok obyčejný 1794, 1795*. Praha, 1793, 1794.
- KRAMERIUS, Václav Matěj. *Kniha Josefova*. Praha, 1900 [1784].
- KRAMERIUS, Václav Matěj. *Náležitě vypsání ukrutné smrti, kterouž Marie Antonia, královna francouzská, podstoupiti musila*. Praha, 1793.
- KRAMERIUS, Václav Matěj. *Opravdové příčiny, za kterýmiž se Francouzové zdvihají a bouří*. In *Krameriusovy cí. král. vlastenecké noviny*, 2. 3. 1793, č. 9, s. 80–85.
- *Krameriusovy cí. král. pražské poštovské noviny*, 10. 7. 1790, č. 28.
- *Krameriusovy cí. král. pražské poštovské noviny*, 12. 2. 1791, č. 7.
- *Krameriusovy cí. král. vlastenecké noviny*, 1. 9. 1792, č. 35.
- *Krameriusovy cí. král. vlastenecké noviny*, 15. 9. 1792, č. 37.
- *Krameriusovy cí. král. vlastenecké noviny*, 16. 2. 1793, č. 7.
- *Krameriusovy cí. král. vlastenecké noviny*, 19. 10. 1793, č. 42.
- *Krameriusovy cí. král. vlastenecké noviny*, 22. 9. 1792, č. 37.
- *Krameriusovy cí. král. vlastenecké noviny*, 23. 11. 1793, č. 47.
- *Krameriusovy cí. král. vlastenecké noviny*, 23. 4. 1791, č. 17.
- *Krameriusovy cí. král. vlastenecké noviny*, 29. 9. 1792, č. 38.
- *Krameriusovy cí. král. vlastenecké noviny*, 30. 7. 1791, č. 31.
- *Krameriusovy cí. král. vlastenecké noviny*, 5. 2. 1791, č. 6.

- *Krameriусovy cíс. král. vlastenecké noviny*, 6. 10. 1792, č. 39.
- *Krameriусovy cíс. král. vlastenecké noviny*, 8. 9. 1792, č. 36.
- *Krameriусovy cíс. král. vlastenecké noviny*, 9. 2. 1793, č. 6.
- *Krameriусovy cíс. král. vlastenecké noviny*, 9. 11. 1793, č. 45.
- *Krameriусovy cíсарské král. vlastenecké noviny*, 16. 7. 1791, č. 29.
- *Krameriусovy cíсарské král. vlastenecké noviny*, 23. 7. 1791, č. 30.
- *Kšaft aneb poslední vůle nejbлаhoslavenější Panny a Matky Boží Panny Marie*, u Joachima Kamenického, Praha 1723.
- *Le Moniteur universel du mercredi 23 janvier 1793*, In: *Captivité et Derniers Moments de Louis XVI. Récits originaux & Documents officiels*. Tome I. Recueillis et publiés par LE MARQUIS DE BEAUCOURT. Paris: Alphonse Picard, 1892. s. 344–347.
- *Le Véridique ou l'antidote de la journée*. In *Captivité et Derniers Moments de Louis XVI. Récits originaux & Documents officiels*. Tome I. Recueillis et publiés par LE MARQUIS DE BEAUCOURT. Paris: Alphonse Picard, 1892. s. 273–375.
- PAŘÍZEK, Aleš. *O svobodě a rovnosti městské, jaká jest, a co z ní pochází mezi Francouzi*. Praha: nákladem Kašpara Widtmana, 1793.
- PAŘÍZEK, Aleš. *Rozmlouvání mezi Otcem a Dítětem*. Praha, 1789.
- ROUY, l'aîné. *Le Magicien Républicain*. Paris, 1794.
- RULÍK, Jan. *Kalendář historický, díl první (1780–1797)*. Praha: vytištěný písmem Hrabovských dědiců, za Matěje Šťastného faktora, 1797.
- RULÍK, Jan. *Ludvíka XVI. toho jména krále francouzského, Ortel, smrt a kšaft: aneb památka nespravedlnosti*. Praha: u knihohandlíře Jozefa Valenty, 1793.
- RULÍK, Jan. *Strom francouzské svobody v řeči kazatelské na evangelium o zrně horčičném*. Praha, 1793.
- RULÍK, Jan. *Život Ludvíka XVI. a co se za panování v zemi Francouzské zběhlo*. Praha: vytištěný v Dom. Bernarda Rokosa, 1793.
- *Řeč o stromu francouzské svobody na Evangelium o zrně horčičném v neděli 25. po svatém Duchu z veřejné kazatelny přednesená a k spasitelnému ponaučení německých měšťanů na světlo vydaná. Roku 1792. Nyní ale v češtinu uvedená*. České Budějovice: u Jana Zdarši, 1793.
- *Semaines parisiennes*. In *Captivité et Derniers Moments de Louis XVI. Récits originaux & Documents officiels*. Tome I. Recueillis et publiés par LE MARQUIS DE

- BEAUCOURT. Paris: Alphonse Picard, 1892. s. 369–373.
- *Schönfeldské cis. král. pražské noviny*, 16. 10. 1790, č. 42.
  - *Schönfeldské cis. král. pražské noviny*, 27. 3. 1790, č. 13.
  - *Testament de Marie-Antoinette veuve Capet*. Paris: de l'Imprimerie du Véritable Créole Patriote, rue Transnonain, ancien couvent des Carmélites, 1793. In THOMAS, Chantal. *La Reine scélérate. Marie Antoinette dans les pamphlets*. Paris: Seuil, 2008 [1989]. s. 241–248.
  - TOMSA, František Jan. *Dvoje kázání o užitku křesťanského náboženství v tovaryšstvu lidském*, Praha, 1793.
  - TOMSA, František Jan. *Měsíční spis*. Praha: v impresi cis. král. normální školy, 1787.
  - TOMSA, František Jan. *Nešťastné příhody k výstraze nezkušené mládeži*. Praha, 1794.
  - *Učitel lidu*, Praha: v impresi cis. král. normální školy, 1786.
  - VAVÁK, František Jan. *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816, kniha třetí, část I. (1791–1794) a část II. (1795–1797)*. Praha: vydal Jindřich Skopec, 1915–1916.
  - VAVÁK, František Jan. *Tma ve dne jako v noci*. Praha: vydává Jan Herrl, 1796 (druhé vydání 1797).
  - VESELÝ, Matouš. *Čtvero kázání*. České Budějovice, 1797.
  - *Volání k mým spoluměšťanům v Čechách*. Praha, 1796.
  - ZÍMA, Antonín Josef. *Karel Devienzo z Londonu a slečna Amálie florentýnská aneb Podivné jest člověka štěstí*. Praha, 1787. In KRAMERIUS, Václav Matěj a jiní. *Zazděná slečna a jiné příhody pro vyražení*. Praha: Československý spisovatel, 1980. s. 199–220.
  - ZÍMA, Antonín Josef. *Ukrutný vražedník Jan Pieriere, aneb Jak nešťastné muž býti děvče skrz lásku*. Praha, 1797.

LITERATURA:

- ANDERSON, Benedict. *Představy společenství*. Praha: Karolinum, 2008.
- ARASSE, Daniel. *La Guillotine et l'imaginaire de la Terreur*. Paris: Flammarion, 1987.
- BAKER, Keith Michael. *Inventing the French revolution. Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- BALOVÁ, Mieke. *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto –

- Buffalo – London: University of Toronto Press, 2009 [1985].
- BĚLINA, Pavel. Politické události let 1789–1797 v názorech měšťanské inteligence a lidových písmáků v českých zemích. In *Český časopis historický*, 1987, roč. XXXV., s. 844–874.
  - BENKE, G. – WODAK, R. The discursive construction of individual memories. How Austrian „Wehrmacht“ soldiers remember WWII. In MARTIN, J. R. – WODAK, R. (eds.). *Re/reading the past. Critical and functional perspectives on time and value*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamin publishing company, 2003. s. 115–138.
  - BERÁNEK, Jiří. *Absolutismus a konstitucionalismus v Čechách doby Francouzské revoluce*. Praha: Academia, 1989.
  - DANTIER, Bernard. *Synchronie, diachronie, structuralisme et histoire autour de la langue : Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale* [online], [cit. 2011-01-19]. Dostupné z:
http://classiques.uqac.ca/collection_methodologie/saussure_ferdinand_de/synchronie_diachronie_structuralisme/texte.html, dokument pdf, s. 5.
  - DOMENACH, Jean-Marie. *La propagande politique*. Paris: Presses Universitaires de France, 1962 [1950].
  - EAGELTON, Terry. *Úvod do literární teorie*. Praha: Plus, 2010 [2005].
  - ECO, Umberto. *Meze interpretace*. Praha: Karolinum, 2009 [2004] (italský originál 1990).
  - ECO, Umberto. *Opera aperta*. Milan: Bompiani (anglický překlad *The Open Work*. Cambridge: Harvard University Press 1989).
  - ECO, Umberto. *The role of the reader*. Bloomington: Indiana University Press, 1979.
  - FAIRCLOUGH, Norman. *Analysing discourse. Textual Analysis for Social Research*. London – New York: Routledge, 2003.
  - FOUCAULT, Michel. *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Svoboda, 1971.
  - FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin, 2000.
  - FURET, F. – RICHET, D. *La Révolution française*. Paris: Hachette, 1965.
  - FURET, F. *Francouzská revoluce, díl 1*. Praha: Argo, 2004.
  - FURET, F. *Francouzská revoluce, díl 2*. Praha: Argo, 2007.
  - FURET, F. *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Praha: Atlantis, 1994.
  - FURET, F., OZOUF, M. et collaborateurs. *Dictionnaire critique de la Révolution française. Interprètes et historiens*, Paris: Flammarion, 2007 [1988].

- GUILHAUMOU, Jacques. *Discours et événement. L'histoire langagière des concepts*. Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté, 2008 [2006].
- GUILHAUMOU, Jacques. L'Historien du discours et la lexicométrie. In *Histoire & Mesure*, 1986, Vol. 1, No. 3. s. 27–46.
- HANUŠ, J. – VLČEK, R. (eds.). *Interpretace Francouzské revoluce*. Brno: CDK, 2004.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. *Stylistika a ... . Současná situace stylistiky*. Praha: Trizonia, 1997.
- HOLÝ, Jiří. Poznámky ke koncepcím „Kostnické školy“ a českého strukturalismu. In *Čtenář jako výzva*. Sestavili Miloš Sedmidubský, Miroslav Červenka, Ivana Vízdalová. Brno: Host, 2001. s. 271–275.
- HRBEK, Jiří. Mezi Bohem a přirozeným právem. Příspěvek k legitimizaci osvěcenského panovníka v politické teorii 18. století. In LORMAN, J. – TINKOVÁ, D. (eds.). *Post tenebras spero lucem*. Praha: Casablanca, 2009. s. 32–54.
- HROCH, Jaroslav: Ke vztahu hlubinné hermeneutiky a metodologie humanitních věd (symbol, archetyp a aktualizace). *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae universitatis brunensis* [online]. 2000, B 47, [cit. 2011-01-10]. Dostupné z:
<http://www.phil.muni.cz/fil/sbornik/2000/13hroch.html#tthFrefAAC>.
- HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence*. Praha: Mladá fronta, 1999.
- HUNTOVÁ, Lynn. *Francouzská revoluce. Politika kultura, třída*. Brno: CDK, 2006 [1984].
- HUNTOVÁ, Lynn. Zapomínání a vzpomínání. Francouzská revoluce včera a dnes. In HANUŠ, J. – VLČEK, R. (eds.). *Interpretace Francouzské revoluce*. Brno: CDK, 2004. s. 116–135.
- HUYGHE, François-Bernard. *Bréviaires des propagandistes* [online]. [cit. 2011-04-23]. Dostupné z: http://www.huyghe.fr/dyndoc_actu/44c68f4d83b31.pdf.
- CHARTIER, Roger. *Les Origines culturelles de la Révolution française*. Paris: Éditions du Seuil, 2000 [1990].
- ISER, Wolfgang. Apelová struktura textů. Nedourčenost jako podmínka účinku literární prózy. In *Čtenář jako výzva*. Sestavili Miloš Sedmidubský, Miroslav Červenka, Ivana Vízdalová. Brno: Host, 2001. s. 39–61.
- JUNGSMANN, Josef. *Historie literatury české*. Praha, 1849.

- KALISTA, Zdeněk. *Tvář baroka*. Praha: SPN, 1990.
- KANT, Immanuel. Odpověď na otázku: Co je to osvícenství?. *Filosofický časopis*, 1993, roč. 41, č. 3, s. 381–390.
- KLEIN, Ondřej. *Argumentace v komunikaci*, Praha: FF UK, 2007.
- KLIMEŠ, Vladimír. *Počátky českého a slovenského novinářství*. Praha: Orbis, 1955.
- KOLÁR, Jaroslav. Zábavná četba pro lid pobělohorské doby v obrozenecké literatuře. In *Česká literatura*, 1959, roč. 7, č. 4, s. 414–425.
- KUTNAR, František. *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus: příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenecké*. Praha: Karolinum, 2003.
- KUTNAR, František. Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou. In *Český časopis historický*, 1937, roč. XLIII., s. 323–342, 520–542.
- KUTNAR, František. *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*. Praha: Historický klub, 1948.
- KUTNAR, František. Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice. (Příspěvek ke vlivu Velké revoluce). In *Český časopis historický*, 1934, roč. XL., s. 33–79.
- LACLAU, E. – MOUFFE, C. *Hegemony and Social Strategy*. London: Verso, 1985.
- LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002.
- LOHISSE, Jean. *Komunikační systémy*. Praha: Karolinum, 2003.
- MAREČEK, Petr. *Etika starého zákona* [online]. [cit. 2011-03-19]. Dostupné z: http://www.bible-cz.org/bibl_lit/415b.html.
- MATHIEZ, Albert. *Francouzská revoluce*. Praha: Mír – Družstevní práce, 1952.
- MEJDŘICKÁ, Květa. *Čechy a Francouzská revoluce*. Praha: Naše vojsko, 1959.
- MEJDŘICKÁ, Květa. *Listy ze stromu svobody*. Praha: Mladá fronta, 1989.
- MITOSEKOVÁ, Zofia. *Teorie literatury*. Brno: Host, 2010.
- NEKVAPIL, Jiří. Recenze na Fairclough, N.: *Analysing discourse...* c. d. In *Sociologický časopis*, 2006, Vol. 42, č. 2, s. 435–439.
- NEKVAPIL, Jiří. Úvodem k monotematickému číslu „Analýza promluv a textů, analýza diskurzu“. In *Sociologický časopis*, 2006, Vol. 42, č. 2, s. 263–267.
- NOVOTNÝ, Jan. *Matěj Václav Kramerius*, Praha: Melantrich, 1973.
- ONG, Walter J. *Technologizace slova*. Praha: Karolinum, 2006.
- *Ottův slovník naučný XV*. Vydavatel a nakladatel Jan Otto. Praha, 1900.

- OZOUFOVÁ, Mona. *Revoluční svátky. 1789–1799*. Brno: CDK, 2006.
- PETRÁŇ, Josef a kol. *Počátky českého národního obrození*. Praha: Academia, 1990.
- PETRÁŇ, Josef. *Kalendář*. Praha: Československý spisovatel, 1988.
- POKORNÝ, J. – BEZDĚK, K. Česká literární kultura. In PETRÁŇ, Josef a kol. *Počátky českého národního obrození*. Praha: Academia, 1990. s. 240–249.
- *Pour ou contre la Révolution*. Sous la direction de Antoine de Baecque. Paris: Bayard Compact, 2002.
- RANDÁK, J. – SOCHA, J. „... važ si času, chyt' se práce, zahálky se stěž co zrádce“. Lidové prostředí jako objekt osvícenské disciplinace. In LORMAN, J. – TINKOVÁ, D. (eds.). *Post tenebram spero lucem*. Praha: Casablanca, 2009. s. 77–84.
- REISIGL, M. – WODAK, R. The Discourse-Historical Approach (DHA). In WODAK, R. – MEYER, M. (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: GBR: SAGE Publications, 2002. s. 87–121.
- RICOEUR, Paul. *Čas a vyprávění I. Zápletka a historické vyprávění*. Praha: Oikoymenth, 2000.
- ROBEK, Antonín. *Lidové zdroje národního obrození*. Praha: Univerzita Karlova, 1974.
- ROBEK, Antonín. *Městské lidové zdroje národního obrození*. Praha: Univerzita Karlova, 1977.
- ROUBÍK, František. Ohlas francouzské revoluce na českém venkově roku 1793–1794 ve světle úředních zpráv. In *Časopis pro dějiny venkova*, 1923, roč. X., s. 176–181.
- ROUX, Jean-Paul. *Král. Mýty a symboly*. Praha: Argo, 2009.
- SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007 [1967].
- SERNA, Pierre. *La République des girouettes*. Seyssel: Champ Vallon, 2005.
- SCHAMA, Simon. *Občané*. Praha: Prostor, 2004.
- STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka. „Francouzský švindl svobody“. In HANUŠ, J. – VLČEK, R. (eds.). *Interpretace Francouzské revoluce*. Brno: CDK, 2004. s. 70–80.
- STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka. *Cizincem na Moravě*. Brno: Matice moravská, 2007.
- ŠAFRÁNKOVÁ PAVLÍČKOVÁ, L. *Velký medvěd na prahu Evropy: Rusko jako významný „druhý“ v procesu formování české identity na stránkách MF DNES (Diskurzivní analýza)*. Brno, 2008. Diplomová práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity na katedře sociologie. Vedoucí diplomové práce Doc. PhDr. Csaba Szaló Ph.D.

- ŠTVERÁK, Vladimír. *Pařížek a Wifling o škole a učíteli*. Praha: Karolinum, 1998.
- TACKETT, Timothy. *Par la volonté du peuple*. Paris: Albin Michel, 1997.
- THOMPSON, John B. *Studies in the Theory of Ideology*. Berkley: University of California Press, 1984.
- TINKOVÁ, Daniela. François Furet a janusovská tvář Revoluce. In FURET, F. *Francouzská revoluce, díl 1*. Praha: Argo, 2004. s. 417–435.
- TINKOVÁ, Daniela. *Francouzská revoluce*. Praha: Triton, 2008.
- TINKOVÁ, Daniela. *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha: Argo, 2004.
- TINKOVÁ, Daniela. *Revoluční Francie. 1789–1799*. Praha: Triton, 2008.
- TINKOVÁ, Daniela. *Tělo, věda, stát*. Praha: Argo, 2010.
- TODOROV, Tzvetan. *L'Esprit des Lumières*. Paris: Robert Laffont, 2006.
- TULARD, J. – FAYARD, J.-F. – FIERRO, A. *Historie et dictionnaire de la Révolution française 1789–1799*. Paris: Robert Laffont, 1987.
- VAŇÁČEK, Michael. *Francouzové a Morava v době Velké revoluce a koaličních válek*. Brno: Musejní spolek, 1965.
- VAŠÁT, Petr. Kritická diskurzivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi. In *Přehledové studie*, 2009, č. 4, CAAT 2009, nestránkováno.
- VÁVRA, Jiří. Tři přístupy k analýze diskurzu. In *Miscellanea sociologica*, 2006, s. 49–65.
- VLAŠÍN, Štěpán (red.). *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977.
- VODIČKA, Felix. *Počátky krásné prózy novočeské*. Praha: Melantrich, 1948.
- VOVELLE, Michel. *La révolution contre l'Eglise. De la raison à l'être suprême*. Paris: Complexe, 1988.
- WAHNICH, Sophie. *L'Impossible citoyen. L'étranger dans le discours de la Révolution française*, Paris: Albin Michel, 1997.
- WAHNICH, Sophie. *La longue patience du peuple. 1792. Naissance de la République*, Paris: Payot, 2008.
- WODAK, Ruth: What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments. In WODAK, R. – MEYER, M. (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: GBR: SAGE Publications, 2002. s. 1–13.

7. PŘÍLOHY

7.1 Textová příloha

7.1.1 Václav Matěj Kramerius: *Smrt Ludvíka XVI. Krále Francouzského*³¹⁵

Potud nečteme v letopisích, aby který národ svého nevinného Krále tak nespravedlivě a tak tyransky byl zamordoval, jako francouzský národ letošního roku té ohavné nešlechetnosti se dopustil, a na svého nejdobrotivějšího Krále Ludvíka XVI. své katovské ruce vložil. – Pomněte lidé! tato největší nepravost stala se ke konci tohoto 18ho století, v zemi té, kdež sme mysli, že filozofie na nejvyšší stupeň rozešla, a u toho národu, jež jiní národové, ovšem omylně, na světě za nejosvícenější drživali. A hle! tento francouzský národ každému vydal se v pohanění, mnohými mordy zprznil své ruce, a v ukrutnosti každý divoký a barbarský národ daleko převýšil.

Proces anebo soud na nešťastného Krále Ludvíka tyranští Jakubínové jen za tou příčinou uvalili, aby krev jeho nevinná vylita byla, nebo mu přičítali samé takové křivé věci, kterýchž sobě spravedlivý Ludvík nikdy svědom nebyl, jakž toho všeka akta toho soudu potvrzují. Mělit mu Jakubínové popříti těch práv, jakýchž sama spravedlnost vyhledává; mělit jej toliko tak souditi, jako jednohokaždého měšťana, a jistě že před celým světem odevšeho podezření byl ospravedlněn, a sami tito ukrutní soudcové byliby říci musili, že na něm viny nenalézají. Než nohama pošlapali všeka práva, k slyšení pravdy uši sobě zacpali, a ustanovili sobě nové právo i soud, jehož cíl a konec byl, aby Ludvík dobrý, spravedlivý, pokojný a lidu svého otec, svou nevinnou krev k uhašení tyranské žízně vylil.

Na den 17 ledna truchlivě zazněl ten hlas v národním shromáždění: Aby Ludvík Kapet, poslý z slavného Burbonského rodu, Král Francouzský toho jména šestnáctý, jako zločinec na popravném místě svůj život skončil. V tom národním shromáždění, aneb abychom pravdu řekli, v shromáždění buřičů na ten způsob ortelován byl: Jeden a dvacet soudců dalo hlas k smrti, tím ale způsobem, aby do jistého času rada držána byla, dokudby potřebí nebylo na smrt jej vydati. Jeden dal hlas k smrti, však aby mu byla ulehčena, aneb na delší čas odložena. Dva dali hlas k smrti, aby ale tehdy odpraven byl, když pokoj vyjednan bude, anebo s tou výminkou, aby v 24 hodinách umřel, když nepřátelé do Francouzské země vtrhnou. Dva dali hlas, aby u vězení a v železích držán byl. 319 soudců dalo hlas, aby u vězení držán, a z země vypovědín byl. 366 ale vyřkli ortel, aby Král hned a bez protahu konec svého života vzal. Protož President těch buřičských soudců temným hlasem zvolal: „Jménem

³¹⁵ KRAMERIUS, Václav Matěj. *Kalendář Tolerancí pro veškeren Národ Český Katolického i Evangelického náboženství. Na Rok obyčejný 1794.* Praha, 1793. s. 32–38. Uloženo v Národní knihovně, 54 F 276.

národního shromáždění oznamuji, že pokuta, kterouž na Ludvíka Kapeta vynesli, jest pokuta smrti.“ Veliké stalo se mlčení v tom prostranném místě, všickni i ti nejzmužilejší, ani uši neotevřeli, strach hrozný podjal všechny, a sám Marat, nejtvrdší Jakubín, stál jakoby v kamenný sloup obrácen byl. – V tom předstoupili k mříži zástupci Ludvíka Krále, Tronše, Malherbe a Desec, a poslední tato slova promluvili: „Měšťané! zástupci lidu! právo a ustanovení svěřilo nám ten svatý ouřad, abychom jakožto právní přátelé Ludvíka zastoupili. Naše srdce krví zalito jest, a přicházíme s velikou bolestí, abychom vám poslední práci svého ouřadu přednesli. Ludvík snažně nás žádal, abychom vám jeho vlastní rukou psaný list předložili, jehož obsah tento jest:

„Má vlastní i mé familie čest toho vyhledává, abych toho ortele nepřijal, kterýž mne z nepravosti viní, již já do sebe povědom nejsem. Protož tímto prohlašuji, že ortel od reprezentantů vznešených na lid přenáším, a dověřuji se svým zástupcům, že oni toto mé apelování národnímu shromáždění všemožně v známost uvedou a požádají, aby toto mé apelování do protokolu zaznamenáno bylo. Dáno v Paříži 16tého ledna 1793.“

Ludvík

Když teď oznámený list byl přečten, promluvil Králův právní přítel Desec, a připomenul národnímu shromáždění, že ortel smrti na Ludvíka toliko o pět hlasů větším počtem vnesen jest, a žeby toho dobré vlasti vyhledávalo, aby tento ortel změněn byl. I také Tronše a Malherbe, druzí právní přátelé, k Ludvíkovu zastání mnoho důvodů přednesli; než krve žízňným vlkům nebylo dosti na nich, a v svém shromáždění po vůli Robespíra ustanovili: 1) Ludvíkovo apelování k lidu nemá místa, neboťby to proti moci reprezentantů čelilo; 2) na reklamaci nebo odvolání Ludvíkových zástupců z ohledu hlasů, jimiž na smrt odsouzen jest, žádný ohled býti nemůže. Po tomto rokování, jenž stále za 36 hodin trvalo, reprezentanti buřičův v 11 hodin na noc z své rady vystoupili.

Dne 20 ledna ráno nešťastnému Králi ukrutný ortel smrti v jeho vězení oznámen byl. Za tou příčinou šli k němu President národního shromáždění s sekretářem, President hrdelního práva, Pařížský Purgmistr, dva oudové od direktorium, a nejvyšší městský Komendant Santer. Sekretář četl protokol, kterýž při národním shromáždění odedne 16 až do 19 ledna držán byl. Ludvík ani slova nepromluvil, a místo odpovědi dal jim list psaný, kterýž v tato slova vykládáme: „Žádám, aby na tři dni ortel můj odložen byl, tak abych duši svou na tu cestu stvořiteli svému připraviti mohl. Žádám aby mně samotného ponechali s těmi osobami, kteréž

sem sobě k tomu cíli zvolil. Žádám abych v tomto posledním okamženi odevší strážce a dohlížení osvobozen byl, a abych svobodně bez svědků s svou manželkou, sestrou a dětmi mluvit mohl, a tak též aby jim povoleno bylo, kdežkoli místo svého outočiště zvoliti. Dále poroučím k ochraně vaší svou familii, jakož i všecy, jenž v mně v službě byli: mnozi z nich jsou velmi bídně živi, a mnozi jsou stáři, a k tomu mnoho dítek mají.“

Když tito kommissaři odcházeli, Ludvík ještě jednomu do ruky cedulku dal, v kterémž jména jeho zpovědníků stála, mezi nimiž také Eduard Jobert nebo Fermont, rozený z Irlandu, byl. Když potom shromáždění buřičův od právního Presidenta uslyšelo, čeho Ludvík žádá, ustanovilo, že mu lhůta 3 dní není propůjčena; 2) aby stráž nebyla více v jeho pokoji, nýbrž v druhém podle něho; 3) že o svou familii svobodně a bez svědků mluvit může, a 4) že národ o jeho familii starati se bude.

Dne 21 ledna ráno po 10té hodině Ludvík, nešťastný mocnár Francouzský, právě na tom místě, kdež někdy lid, kterýž jej nyní k smrti provázel, jeho dědovi ke cti a na památku statui vystavěl, katovými rukama odpraven byl. Od neděle na pondělí spal celou noc pokojně, a s jakousi ouzkostí povstal s svého lože, když ráno 7 hodin bilo. Oblékl se do šatů, a ani slova nepromluvil. Po 8mé hodině přijel kočár, v němž na popravni místo vezen byl, prvé než co posnídal. Toliko zpovědník, a dva oficiři od gardy k němu se posadili; okolo kočáru jelo 400 mužů na koních, a 1,200 šlo mužů strážných. Ludvík po té celé cestě byl pokojný, ani slova nepromluviv; byl stále v myšlinkách, však nižádného zármutku na sobě znáti nedával. Na popravním místě, po celém městě, a kudy vezen byl, lidé tak tiše stáli, jakoby v nich ani ducha nebylo; toliko když jej z vězení vyvezli, mnozi o milost volali. Nato přijeli k tomu hroznému místu, kdež nešťastný Ludvík svou krev vyliti měl. Ještě mluvil s svým zpovědníkem, a po pěti minutách s neohrozenou myslí z kočáru vystoupil. Měl tmavé barvy kabát, bílou kamizolu, šedivé spodky, a bílé punčochy. Barva na tváři jeho byla obyčejná a bez změny, vlasy měl dobře spořádané. Pak vstoupil na popravni lešení s veselým srdcem, jakož sobě dobře svědom byl, že nevinně krev svou cediti musí. Byl sobě pořád přítomen, až mu kat svou nevážnou rukou vlasy stříhal, tuť ho hned jakási hrůza obešla. Předce však byl sobě přítomen, a obrátiv se k lidu, silným hlasem takto volal: „Frankové! Jsem nevinnen: z toho lešení, odkud krev má po malé chvíli stříkati bude, v tom posledním nejtěžším okamženi, v posledním okamženi mého života, kdež před Boha živého předstoupim, zde vám přísahu skládám, že jsem nevinnen. Odpouštím mile svým nepřátelům, a žádám toho, aby Francouzové šťastni byli.“ Hned mnozi s pláčem o milost volali. Však rota ukrutníků počala silně na všecy bubny tlouci, tak že pláč a volání lidu o milost více nemohlo slyšáno býti. Ludvík sám hlavu svou položil pod sekeru, a

v tu chvíli tím ukrutným nástrojem, tak řečeným gilotynou, uřatá hlava od těla odpadla; kat vezma ji v své nevážné ruce, dvakrát nesl kolem lešení, aby se lid na ni podíval.

Tak umřel Ludvík, někdy slavný a dobrý král Francouzský, pro jehož nespravedlivé odsouzení a usmrcení naši nejpozdnější potomci ještě na Francouze nevražiti budou. V jeho nevinné krvi někteří dobrovolníci své píky, a jiní lidé své šátky omáčeli. Potom tělo jeho i s hlavou na hřbitově u sv. Máří Magdalény v Paříži pochovali. Toho dobrotivého Mocnáře mnoho milionů jeho věrných poddaných oželelo, a jistě bude ho celá Evropa za dlouhý čas pro jeho nevinnost želeť. Před svou smrtí komisařům odvedl kšaft, kterýž sám svou rukou hned dne 25 prosince 1792 roku napsal, a jej od městského oficira Budré podepsati dal. Tento Král Ludvík XVI. narodil se 1754 dne 23 srpna, učiněn byl Daufinem neb dědičným Princem 1765 dne 20 prosince, oddán s Marií Antonii Arcikněžnou Rakouskou 1770 dne 19 dubna, postoupil na království 1774 dne 10 máje, a byl v Rajmsu za Krále korunován 1775 dne 11 června.

K ustrnutí ještě příběh pověděti musím: Když Ludvík dne 21 ledna ráno z vězení tak řečeného Templu k smrti vezen byl, královský Princ, jeho osmiletý synáček, skrze všechny stráže svobodně prošel, až pak na posledním schodu od vojáka zadržán byl. Kam chcete? ptal se ho voják; – ven chci, odpověděl Princ. – Jděte nahoru zpátkem, nesmím vás pustiti. Když to nevinné dítě pořád s pláčem prosilo, aby jej pustil, řekl voják: Ale kam medle chcete? Princ dal se ještě do většího pláče, a k ustrnutí toho barbarského vojáka řekl: „ Ach půjdu do všech ulic celé Paříži, a budu u veškerého lidu o milost za mého otce prositi.“

7.1.2 Václav Matěj Kramerius: *Smrt Marie Antonie Královny Francouzské*³¹⁶

Dne 16. Antonia, z slavného Rakouského domu Arcikněžna, dcera slavné Císařovny a Královny Marie Terezie, Královna Francouzská, a důstojná manželka nespravedlivě zamordovaného Krále Ludvíka Šestnáctého, z vůle krvožiznivých tyranů jakožto nevinná oběť klesla, a k ochlazení zkamenělého srdce nešlechtné roty svou nevinnou krev veřejně pod gilotypnou v Paříži, jako Pan manžel její vylíti musila. Snad bylo to pro ni z nebes seslané dobrodiní; nebo povázímeli, jak veliké za celých 9 měsíců, hned od smrti svého Pana manžela, v vězení nátisky a utržky trpěla, uznáme, že ji tato, ač ohavná smrt, kteréž se každé lidské srdce hrozí, mnohém vděčnější býti musila, než aby déle v tak hrozném trápení a mučení, v takovém posměchu a pohanění živa býti měla.

Abych aspoň maličko veliké trápení této slavné Kněžny představil, a jak hanebné, ovšem na královskou osobu neslušné utržky snášela, povím krátce, co se hned na den 2ho září toho roku s ní sběhlo. Antonia, nešťastná Královna, v noci z svého vězení, řečeného Temple, kdež ji buřiči potud zavřenou drželi, odtud vezena, a do tužšího vězení hrdelního práva vsazena byla. Mohlo býti asi půlnoc, když dva komisaři do Temple přišli, a davše Královnu zbuditi, oznámili, že ji odtud pryč povezou. Když se oblékla, přeštárali ji celou, a posledních 25 luidorů neb dukátů ji vzali. Královna žádala, by Princezku Alžbětu, Královu sestru, a Princezku svou dceru viděti, a s nimi se rozloučiti mohla; komisaři tomu přivolili. Každé lidské srdce strnuloby, kdybychom to loučení tak slavných a předůstojných osob tak vypsati mohli, jakož vše komisaři i jiní přítomní lidé spatřili. Nejprve přiběhla Princezka Alžběta s hrozným pláčem a naříkáním, a víc mrtva než živa byla. Objaly se laskavě jako nejupřímnější a nedílné přítelkyně, slzy potokem tekly jim z očí, a žádná hroznou bolesti ani promluvit nemohla. Pak přišla i mladá Princezka Antonie jediná nejmilejší dcera. Jakožto nejlaskavější matka objala dceru svou, slzami ji smáčela, a jemným hlasem takto k ní promluvila: „Dítě mé nejmilejší, a dcero má! znáš dobře své náboženství; hled' aby se ho vždycky a v každém stavu přidržela; Bůh tebe neopustí.“ Žádala též velmi snažně, by ji s Princem synem jejím rozloučiti se povolili; však tuto prosbu nemilosrdně odepřeli. Byla proto velmi zarmoucena, předce ale brzy se zpatovala, a vzavši uzel s svými šaty pod paždí, šla k kočáru, kterýž na ni ve dvoře čekal. Na tu přesmutnou cestu oblékla se v bílé roucho, a černým pasem se přepásala. Když ji přivezli do tužšího vězení, mdlobou a těžkostí klekala, tak že již nyní živobyť její v nebezpečenství bylo. Světnice její byla pod zemí, 8 loket široká a tolikéž dlouhá, a chatrná slaměná postýlka. I stravu po všecken čas měla špatnou a v

³¹⁶ KRAMERIUS, Václav Matěj. *Kalendář Tolerancí pro veškeren Národ Český Katolického i Evangelického náboženství. Na Rok obyčejný 1795.* Praha, 1794. s. 26–31. Uloženo v Národní knihovně, 54 F 276.

skrovnosti, tak že mnohdykráté, a zvláště ku konci hladem mořena byla.

Když tedy nešťastná Královna v tom ukrutném vězení den po dni slabší a mdlejší byla, i celá na těle se spadla, tak že o ni lékaři pochybovali, aby déle živa býti měla, dali o tom zprávu národnímu shromáždění, pravíce, že sotva čtyři nebo pěti dnů déle živa bude. Aby tedy ta nevinná oběť skrze přirozenou smrt, anebo at' raději řeknu, skrze předešlé mučednictví nešlechetným rukoum krve žádostivých tyranů neušla, ukrutní buřiči zavřeli, aby Královna Antonia těžkou smrtí na gilotyně zhlazena byla. Tento hanebný ortel byl vyneseno, a buřiči pospíšili, aby co nejdříve odpravena byla. Tedy dne 14ho Října rada buřičů ve 4 hodiny ráno dala jí před hrdelní právo předvolati, a když vešla k ukrutným soudcům, President tázal se jí na jméno, stav, a jakby stará byla: Královna odpověděla: „Jmenuji se Marie Antonia, jsem rozená Arcikněžna Rakouská a Lotrinská, a vdova po někdejším Králi Francouzském, nyní 38 let stará.“

Tu ji přednesli články žaloby, a v čem ve všem obviněna jest; však ze všeho toho viděti bylo, že i v tom již nešťastného Krále Ludvíka, jejího Pana manžela, křivě a nespravedlivě vinili, jakž celý svět o jeho nevinnosti ví, a sami dobří Francouzové ve mnohých svých spisích dokázali, a podnes dokazují, že nevinně, i proti všem právům a s hroznou nespravedlností odsouzen a odpraven byl. Jakž tedy Královnu z toho viniti mohli: A soudímeli spravedlivě, musíme říci, že Královna k odpovídání na takové věci ani k soudu potažena býti neměla. Než nezkracená ukrutnost buřičů, jenž žádných práv neznají, nechtěla jinak tomu než aby dobrá Královna Antonia k ochlazení tyranské vzteklosti za oběť na smrt vydána, a jako zločinec veřejně sekerou odpravena byla. Protož dne 15. října u večer ještě ji jednou, jen na oko k soudu povolali a vyslychali. Dne 16ho ve 4 hodiny ráno zase ji k soudu přivedli, a proti všemu obyčeji ortel čtli, že gilotynou odpravena bude, by se hned k smrti připravila, a kterýž ji měl k smrti připravovati, dali ji odpadlého kněze, což se s jejím svatým náboženstvím nesrovnávalo.

Slavná Královna vyslechla ten ortel s velikou zmužilostí, a z očí každý na ní poznati mohl, že ničím zlým sobě svědoma není, a že sama nevinnost všudy za ni odpovídati musí. Toho dne 16ho října ráno okolo 10té hodiny katovi v ruce vydána byla. Vyvedli ji z vězení, a vezli ulicemi a přes všecky placy na místo tak řečené plac Francouzské revolucí; po obou stranách dvojnásobně stáli národní strážníci, na popravném místě nabitě kusy, a okolo lešení, kdež gilotyna stála, vojsko do čtyř uhlů postavili. Královna s outrpností hleděla na zavedený a převrácený lid Pařížský, jehož po všech ulicích a trzích v nesčíslném množství se nashromáždilo. Když okolo 11té hodiny polední na popravné místo přivezena byla, a s vozu

sešla, pohlídla na ten ukrutný nástroj, jímž odpravena býti měla, padla na kolena, a hlasem vysokým volala: „Bůh vás opatřuj mé milé děti, já se uberu k vašemu otci!“ – Kat ji krásné dlouhé vlasy ustříhl, dal ji čepici na hlavu, a tužejí ruce svázal. Když k ní na lešení přísežný kněz ještě mluvil, hlavou kroutila, dávajíc znamení, že tomu nechce, což k ní mluví, a jak se pravilo, ten kněz mluvil k ní, že šťastně umírá, poněvadž pro svobodu a dobré Francouzského lidu umírá, čemu Královna již na smrti ještě odporovala. – Pomodlila se vroucně k Bohu svému, a sklonila hlavu svou pod sekeru, kterouž kat na tom přehrozném mordýřském nástroji spustil, a v tom okamžení hlava od těla oddělena byla, a duše její v věčné odpočínutí se odebrala.

Při tomto hrozném divadle na všech stranách bylo velmi ticho, a když kat vezma hlavu v své nevážné ruce, lidu veřejně z lešení ji okazoval, teprv nemnozí najatí buřiči hlasem volali: „Živa bud' svobodná obec!“ Ostatní pak lid, i sami mordýři ani úst neotevřeli. Největší počet lidu veliký zármutek patrně na sobě dalo znáti, než obávajíce se mordýřů, jen v soukromí vzdychali, a tu velikou křivdu, tak slavné a dobrotivé Královně učiněnou, Bohu poručili. Tři mladí jonáci, svrhše s sebe všecken strach, skrz lid se protlačili, a své šátky v nevinné krvi omočili, na znamení, aby tato drahá krev jako posvátná věc na věčné časy zachována býti mohla. Však buřiči v tom jim za zlé položili, a hned do tuhého vězení je vrhli. – Tak umřela Marie Antonia, někdy slavná Královna Francouzská, zabitá rukou přeukrutných mordýřů, kteříž i jejího nejmilejšího manžela Ludvíka XVI. nespravedlivě zamordovali.

7.1.3 *Journal de Perlet du mardi 22 janvier 1793*³¹⁷

Louis n'avait pas vu sa famille depuis dimanche matin ; dimanche soir, il a soupé avec bon appétit : il a dormi tranquillement la nuit du dimanche au lundi ; hier matin, il s'est réveillé en sursaut à sept heures, s'est jeté au bas de son lit, et s'est habillé sans mot dire ; il n'avait rien pris lorsqu'il est sorti à neuf heures et demie pour aller au supplice ; il y a été conduit dans la voiture qui l'avait mené à la Convention, lors de sa comparution à la barre ; son confesseur et un officier de gendarmerie sont montés avec lui dans la voiture. Le long du chemin il n'a pas dit un mot ; il avait l'air pensif, mais non pas abattu. Il était escorté par la cavalerie de l'école militaire et la gendarmerie. Le silence a régné pendant toute la route, seulement quelques voix ont crié grâce, à la sortie du Temple.

Arrivé au pied de l'échafaud, il est resté à peu près quatre ou cinq minutes dans la voiture, parlant bas à son confesseur, puis il est descendu d'un air déterminé ; il était vêtu d'un habit puce, veste blanche, culotte grise, bas blancs ; ses cheveux n'étaient pas en désordre, son teint ne paraissait pas altéré. Il monte sur l'échafaud, le bourreau lui coupe les cheveux, cette opération le fait un peu tressaillir : il se tourne vers le peuple, ou plutôt vers la force armée qui remplissait toute la place, et d'une voix très forte, prononce ces paroles :

« Français, je meurs innocent, c'est du haut de l'échafaud, et prêt à paraître devant Dieu, que je vous dis cette vérité, je pardonne à mes ennemis ; je désire que la France... »

Ici il a été interrompu par le bruit des tambours qui a couvert quelques voix qui criaient grâce ; il ôte lui-même son col et se présente à la mort, la tête tombe, il est dix heures un quart. Le bourreau la prend, et l'élevant en l'air pour la montrer au peuple, fait deux fois la tour de l'échafaud. Un cri s'élève du sein du silence : Vive la nation ! vive la république !

Nulle insulte n'a été faite au cadavre de Louis : il été mis dans le panier, placé dans une voiture qui l'attendait au pied de l'échafaud, et transporté à la Magdelaine dans une fosse qu'on a remplie de chaux vive. Beaucoup de personnes ont paru curieuses de se partager ses vêtements. Du sang qui avait coulé sur la place a été recueilli avec du papier, avec des mouchoirs blancs, par des personnes qui n'avaient l'air d'y attacher aucune superstition politique. On a remarqué deux jeunes gens bien mis. L'un, qui avait l'air d'un étranger, d'un Anglais, a donné quinze francs à un enfant et l'a prié de tremper un très beau mouchoir blanc dans les traces du sang qui restaient.

L'autre jeune homme a semblé attacher de l'importance à se procurer le ruban de queue

---

³¹⁷ *Journal de Perlet du 22 janvier 1793. In Captivité et Derniers Moments de Louis XVI. Récits originaux & Documents officiels. Tome I. Recueillis et publiés par LE MARQUIS DE BEAUCOURT. Paris: Alphonse Picard, 1892. s. 341–343.*

et des cheveux de Louis. Il les a payés un louis. Tout cela appartient à l'histoire, qui jugera en dernier ressort.

7.1.4 Semaines parisiennes: Relation de vingt heures d'angoisses qui ont précédé le martyre de Louis XVI³¹⁸

Le 20 janvier, vers les quatre heures de l'après-midi, le Roi, après avoir entendu sa sentence de mort, obtint la permission de voir sa femme, ses soeurs et ses enfants, qui ignoraient encore le sort qui l'attendait. A la vue de l'air serein et tranquille avec lequel il entra dans leur appartement, ces malheureuses princesses furent portées à croire qu'il venait leur annoncer une sentence d'absolution, et firent éclater quelques signes de joie. On se flatte aisément lorsqu'on espère. Mais Sa Majesté les détrompa bientôt, en les informant qu'elle venait au contraire leur dire un éternel adieu.

Quelle est la plume qui pourrait décrire l'horreur de la scène de désespoir qui s'ouvrit dans ce moment ? La Reine, en poussant des cris violents et en invoquant la pitié, voulut forcer les grilles de ses fenêtres. Madame Elisabeth et Madame Royale tombèrent muettes aux genoux du Roi ; et au milieu de cette scène déchirante, le jeune Dauphin, âgé maintenant de huit ans, trouva moyen de s'échapper et pénétrer sans être remarqué jusqu'à la première cour, à la porte de laquelle il fut arrêté. Il cria, gémit, supplia qu'on voulût bien le laisser passer. Un des gardes, touché de sa beauté et attendri par ses larmes, lui demanda où il voulait aller. « Je veux, » répondit ce descendant infortuné de tant de rois, « je veux aller prier le peuple de ne pas faire mourir papa. Bon Dieu, ne m'empêchez pas de parler au peuple ; » et en disant cela il s'efforçait, avec ses faibles bras, de se débarrasser des obstacles qu'on lui imposait.

Le Roi passa deux heures avec sa famille ; pour la première fois depuis son emprisonnement on lui permit de la voir sans témoin. Certes ! la séparation fut effroyable, quoique sa famille conservât l'espoir de le voir encore le lendemain matin. La Reine, comme en délire, serra ses genoux avec tant de violence que deux hommes usant de toute leur force eurent (sic) de la peine à desserrer ses bras. Madame Elisabeth et le Dauphin étaient étendus sur le plancher aux pieds du Roi, poussant des cris lamentables, et Madame Royale, sans connaissance, fut portée, comme morte, sur son lit. Le Roi retourna dans son appartement sans proférer une parole, cachant son visage dans ses mains. En entrant, il se jeta sur ses genoux, et passa presque toute la soirée en prières ; il se déshabilla, se mit au lit et dormit paisiblement pendant quelques heures. Lorsque le valet de chambre, noyé de larmes, entra le matin dans la chambre, il le prit par la main et lui dit : « Cléry (c'est son nom), vous avez tort de vous affecter si fortement ; ceux qui ont de l'amitié pour moi doivent, au contraire, se

---

³¹⁸ *Semaines parisiennes.* In *Captivité et Derniers Moments de Louis XVI. Récits originaux & Documents officiels.* Tome I. Recueillis et publiés par LE MARQUIS DE BEAUCOURT. Paris: Alphonse Picard, 1892. s. 369–373.

réjouir de me voir arrivé au terme de mes souffrances. »

Alors le Roi se mit de nouveau à prier Dieu jusqu'à huit heures, qu'on vint l'avertir que tout était prêt. Il traversa d'un pas ferme la première cour ; en tournant à diverses reprises les yeux où était renfermée sa famille, on lui vit faire un mouvement convulsif comme pour rappeler sa fermeté, et il se mit dans la voiture avec son confesseur et deux officiers de gendarmerie qui avaient ordre de le mettre à mort à la moindre apparence d'un tumulte populaire en sa faveur.

Toute la route, depuis le Temple jusqu'à la place Louis XV, était bordé, sans intervalle, de deux rangs de soldats, sur quatre de front. On remarquait l'épouvante sur tous les visages ; on vit couler des larmes ; mais ce fut la seule marque d'intérêt que reçut sur sa route, et dans une infortune sans exemple, ce vertueux monarque.

Le Roi fut près de deux heures en chemin, s'entretenant avec son confesseur et répétant les prières des agonisants.

Arrivé près de l'échafaud, comme ses prières n'étaient pas finies, il les acheva avec une grande tranquillité, descendit de la voiture avec calme, quitta sa redingote, délia ses cheveux, ôta sa cravate, ouvrit sa chemise, pour découvrir son col et ses épaules, et se mit à genoux pour recevoir la dernière bénédiction de son confesseur. Aussitôt il se releva et monta tout seul à l'échafaud. Ce fut dans cet instant d'horreur que son confesseur, comme inspiré par le courage sublime et la vertu héroïque du Roi, se jeta lui-même sur ses genoux, et élevant les yeux vers lui, lui dit d'une voix empruntée du ciel : « Allez, fils de saint Louis, montez aux cieux. »

Le Roi demanda à parler au peuple ; les trois soudars qui s'étaient chargés de l'exécution lui répondirent qu'il fallait avant tout lui lier les mains et lui couper les cheveux. « Liez (sic pour lier) mes mains ! » reprit le Roi un peu brusquement, et se remettant aussitôt, il leur dit : « Faites tout ce qu'il vous plaira, c'est le dernier sacrifice. » Lorsque ses mains eurent été liées et ses cheveux coupés, le Roi dit : « J'espère qu'à présent on me permettra de parler ; » et aussitôt il s'avança sur le côté gauche de l'échafaud, fit signe aux tambours de cesser, et dit d'une voix haute et ferme : « Je meurs parfaitement innocent des prétendus crimes dont on m'a chargés. Je pardonne à ceux qui sont la cause de mes infortunes. J'espère même que l'effusion de mon sang contribuera au bonheur de la France, et vous, peuple infortuné... » Ici le féroce brasseur, à qui ses exploits ont mérité le grade de général de la garde de Paris, l'interrompit et lui dit : « Je vous ai amené ici, non pour haranguer, mais pour mourir. » Aussitôt les tambours couvrirent toutes les voix et les trois misérables saisirent leur victime,

l'attachèrent sur le fatal instrument, et la tête du monarque tomba... L'un des bourreaux la montra à la soldatesque et à la populace, qui crièrent : « Vive la nation ! vive la république ! »

Des témoins oculaires ont assuré que Philippe Egalité et son fils étaient présents à l'exécution : ce dont on peut être certain, c'est que cette infamie de plus n'ajoute rien au mépris et à l'horreur que leurs noms inspirent.

Le corps de l'infortuné monarque fut mis, sans bière ni cercueil, et couvert de chaux vive, dans une grande fosse creusée dans le cimetière de l'église de la Madeleine-la-Ville-l'Evêque, parmi les Suisses qui furent massacrés dans la journée du 10 août et ceux qui avaient péri, par leur propre imprudence, le jour du feu de joie qui fut tiré, en 1770, à l'occasion du mariage du Roi.

On a remarqué deux hommes armés qui, suivant le cortège à une certaine distance, entraient dans les cafés qui sont situés sur la route, pour demander s'il n'y avait personne qui voulût se dévouer à la mort pour sauver le Roi. Ils trouvèrent partout le silence de la terreur. Arrivés à la place de l'exécution, ils se perdirent dans la foule. On assure encore qu'il s'était formé en secret une troupe de dix-huit cents hommes, qui purent se rallier, et dont les efforts eussent été superflus.

Telle fut la fin d'un des plus vertueux des soixante-six monarques qui ont occupé le trône de France et dont la mort n'a plus que le ciel pour vengeur.

7.1.5 *Testament de Marie-Antoinette veuve Capet*³¹⁹

[...]

Donnons à présent au lecteur le détail des circonstances qui ont précédé et accompagné le supplice de cette femme dans laquelle tous les Français voyaient, à si juste titre, leur plus implacable ennemie.

Pendant son interrogatoire, elle n'a cessé de montrer l'audace du crime enraciné. Ses réponses ont toujours été sur la négative. Simon, à qui son fils avait été confié, entendu comme témoin, lui reprocha les habitudes impures qu'elle avait données à son fils, habitudes qui ne tendaient qu'à développer en lui les semences du libertinage et à rendre ses moeurs aussi dissolues que celles de sa mère. Ceci part de trop bas, répondit-elle, pour que je daigne y répondre.

Bailly et Manuel l'ont beaucoup embarrassée par leurs dépositions. Avec ses défenseurs officiels, elle montra toujours la plus profonde dissimulation ; elle s'échappa une seule fois, après avoir demandé à Chaveau de la Garde, l'un de ses défenseurs, s'il y avait des preuves juridiques contre elle. Sur la réponse qu'il fit qu'il n'y en avait pas encore, elle dit : En cas, je ne crains que Manuel.

Lorsqu'elle était sur le tabouret, le peuple qui était dans la salle d'audience manifesta plusieurs fois le désir qu'elle se levât pour qu'il la vît mieux ; son orgueil se lassa de ces demandes, et elle s'écria avec une espèce de transport de rage : Le peuple sera-t-il bientôt las de mes fatigues ?

Son air arrogant, au moment où le tableau de tous ses crimes aurait dû, en la dévorant de remords, lui donner la contenance de l'humiliation et du repentir, fit souvent murmurer ceux qui assisstaient à son interrogatoire ; des femmes plusieurs fois ne purent s'empêcher de se dire fort haut : Voyez comme elle est encore fière. Ces mots qu'Antoinette entendit lui firent dire à Chaveau-Lagarde : N'ai-je pas mis trop de dignité dans mes réponses ? Le peuple m'en a paru mécontent.

Elle remit à Tronçon Ducondray, son autre défenseur, deux anneaux d'or et une mèche de cheveux, pour une nommée mademoiselle Jari, demeurant chez madame La Porte à Yvry. Ce don a été remis au comité de sûreté générale et, sans doute, ce comité s'est assuré de cette demoiselle Jari pour connaître les raisons qui la rendait si chère à Antoinette.

Lorsqu'on lui eut lu son jugement, le président du tribunal révolutionnaire lui demanda si

---

³¹⁹ *Testament de Marie-Antoinette veuve capet.* Paris: de l'Imprimerie du Vêritable Créole Patriote, rue Transnonain, ancien couvent des Carmélites, 1793. In THOMAS, Chantal. *La Reine scélérate. Marie Antoinette dans les pamphlets.* Paris: Seuil, 2008 [1989]. s. 241-248.

elle n'avait aucune réclamation à faire. Je n'en ai aucune, répondit-elle. Et quand on la renvoya à la chambre de justice, elle descendit du banc avec bravade, ouvrit elle-même la balustrade, et ne parut affectée d'aucune manière.

Quand il fut question de la conduire à l'échafaud, elle demanda à y aller en carrosse ; cette distinction, contraire aux principes de l'égalité, lui fut refusée ; elle demanda ensuite à avoir du moins la tête couverte d'un voile, ce qui lui fut également refusé.

A quatre heures et demie du matin, avant-hier vingt-cinquième jour du premier mois, le tribunal révolutionnaire avait clos son procès par la lecture de son jugement. Elle est sortie de la Conciergerie à onze heures et demie, et elle a été traînée à l'échafaud dans la même charrette peignoir blanc, et coiffée d'une bonnette avec un ruban noir. Sa figure était pâle et très abattue, par suite d'une perte qu'elle avait eue dans sa prison, plutôt qu'à cause de la perspective du juste supplice qu'elle allait subir ; car, jusqu'au moment de son exécution, elle a conservé une tenue, une fierté, un air altier qui la peint ; elle tournait tranquillement ses regards sur un peuple innombrable qui faisait retentir les airs des cris de Vive la République !

Arrivée à la place de la Révolution, ses yeux se sont fixés avec quelque sensibilité sur le château des Tuileries. Un vieux confesseur, qui a voulu conserver, jusqu'au dernier moment, le respect que les prêtres ont si naturellement pour les tyrans, car il s'était assis derrière elle, et non sur le même banc, lui parlait sans cesse, mais elle ne paraissait ni l'écouter, ni l'entendre. La charrette s'étant arrêté devant l'échafaud, Antoinette est descendue avec légèreté et promptitude sans avoir besoin d'être soutenue, quoique ses mains fussent liées derrière son dos ; elle a monté de même la fatale échelle avec bravade. Sans parler au peuple, elle s'est prêtée aux apprêts de son supplice avec aisance. Son exécution et ce qui en formait l'affreux prélude n'ont pas duré quatre minutes. L'exécuteur a montré sa tête au peuple aux acclamations répétées de Vive la liberté !

Au moment où l'exécuteur a voulu la dépouiller d'un long mouchoir qu'elle avait sur son col, elle a paru souffrir cette opération avec peine, et elle a voulu tirer ce mouchoir elle-même malgré les liens qui retenaient ses mains. Quand elle est tombée avec la planche de la guillotine sur son ventre, on a vu s'échapper de sa poitrine deux médaillons attachés à son col avec deux rubans noirs, l'un représentait le portrait de Louis Capet, l'autre celui du traître La Fayette, son agent et son favori sous tous les rapports.

Un fait que l'histoire doit recueillir et qui prouve que cette femme abominable avait encore des fanatiques est celui-ci : dès que sa tête fut tombée, un jeune homme, forçant la garde qui entourait l'échafaud, s'élança vers l'endroit où le sang de ce monstre abreuvait la

terre, et il y trempa un mouchoir blanc. La violence et l'action de ce jeune séide le firent justement suspecter ; on l'arrêta, et l'on aperçut sur sa poitrine un médaillon sur lequel étaient peintes une fleur de lys et deux épées en croix. Le peuple voulait que, sur-le-champs, sans plus ample information que cette preuve, on exécutât ce contre-révolutionnaire. Des officiers de la cavalerie et des aides de camp l'entourèrent. Il demanda à être préservé de fureur populaire, et qu'on le mît en lieu de sûreté. Aussitôt un officier municipal parle au peuple au nom de la loi, lui représente que ce jeune homme peut avoir des papiers importants et des choses à révéler qui découvriraient des traîtres, que c'est à la justice à ordonner son supplice, et que les magistrats en rendront bon compte aux citoyens ; soudain, ce peuple que l'on ne cesse de calomnier a encore donné un démenti à ses vils détracteurs ; il s'est rendu aux paroles de sagesse de son magistrat, il a crié : Oui, oui !, s'est rangé en deux haies pour laisser passer ce jeune conspirateur fanatique, qui a été conduit par un très petit nombre de gardes, au milieu de deux cent mille hommes qui ont respecté leur magistrat et la loi.

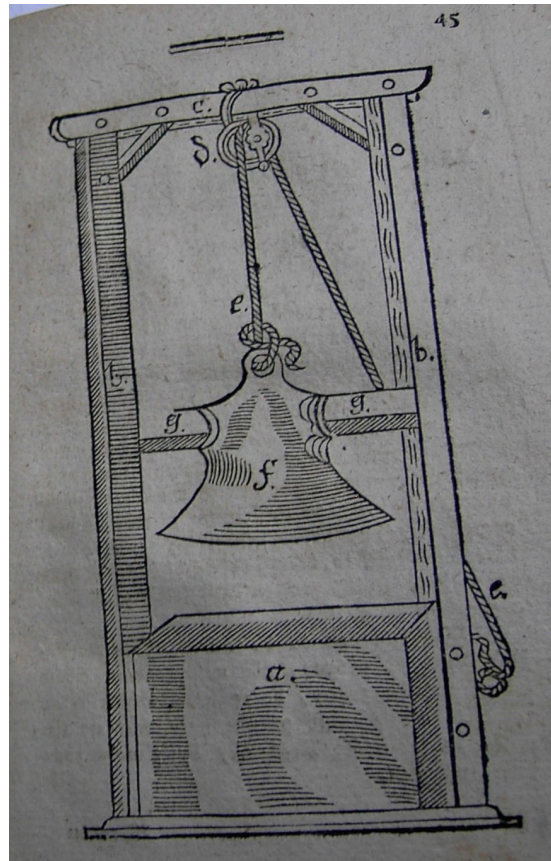
Telles sont les particularités qui ont accompagné les derniers moments de cette femme que la France entière aura toujours en exécration. Tel est le seul testament qu'elle a fait ; celle qui foulait aux pieds les peuples malheureux, qui nageait dans l'opulence et les délices, n'a pu laisser pour seul et unique legs que deux anneaux d'or et une mèche de ses cheveux. Tyrans ! que cet exemple de l'instabilité des choses humaines vous serve de leçon, qu'il soit pour vous un avertissement du sort qui vous menace. Vive la République !

7.1.6 Aleš Pařízek: Výklad rytého obrázku na prvním listě knížky této stojícího³²⁰

Zde se vyobrazuje dvojnásobný stav svobody a rovnosti městské, totižto pravé i nepravé. – Osoba rouchem královským oděná, a na trůnu sedící, která se k sedlákovi před sebou stojícímu přívětivě nakloňuje, i jemu ruky své podává, mocnáře aneb pána země znamená, jenž i o ten nejnižší stav poddaných svých dobrotivě pečuje. Žezlo, prut olivový, a váhy, jež v druhé ruce drží, znamení jsou moci vládařské, pokoje, a spravedlnosti, jimiž on zemi sobě svěřenou spravuje; kniha pak na stupních trůnu stojící zákony, aneb nařízení zemská představuje, kteráž k obecnému dobrému vydává. Pod tou správou monarchickou, všechno se Božským požehnáním dobře v obci děje; slunce totižto veškerého štěstí jasně poddaným svítí, země hojností potravy a peněz oplývá (nač anjel s rohem dostatku po straně sedící ukazuje) i jedenkaždý měšťan (což opět na voráčovi roli své zdělávajícím znamenati jest) pokojně svůj obchod vede. – Z druhé proti tomu strany, kde žádného pána a vládaře není, tu žalostně viděti jest, jak jeden člověk druhého zabíjí, a hubí. Tu pole nezdělaná a pustá leží, i celá města, a jiná sídla obyvatelů ohněm se v zříceniny obracejí. A kdož tu všechny ostatní nepravosti vyobraziti může, kteréž se v zemi vši dobré zprávy zbavené vůbec páší? – Tak že se podnes v zemi Francouzské děje, na obrázek tento jen pohlédnouce snadno sobě pomyslíti můžeme. – Zatím však Božská spravedlnost nešlechetných skutků těch dlouho snesti nemohouc, trestem a neštěstím všelikým svobodu a rovnost francouzskou potírá; což se tu tím znamená, že hrom z černých mračen, jimiž celé nebe obtaženo jest, vycházejí, do stromu nepravé svobody bije, i rozdrtví jej, a červenou čepičku z něho sraziv, odtud opět do ostatních znamení též svobody tluče, kteráž podobně mocí jeho se rozmítají, a pálí.

³²⁰ Srov. obrazovou přílohu práce, s. 125. Citovaný text viz PAŘÍZEK, Aleš. *O svobodě a rovnosti městské, jaká jest, a co z ní pochází mezi Francouzi*. Praha: nákladem Kašpara Widtmána, 1793. s. 95.

7.2 Obrazová příloha

1) Vavákova „gilotyňa“

2) Obrázek doprovázející Pařízkovu brožuru *O svobodě a rovnosti městské*

7.3 Seznam obrázků

- **Obr. 1)** – In VAVÁK, František Jan. *Tma ve dne jako v noci*. Praha: vydává Jan Herrl, 1796 (druhé vydání 1797). s. 45.
- **Obr. 2)** – In PAŘÍZEK, Aleš. *O svobodě a rovnosti městské jaká jest a co z ní pochází mezi Francouzi*. Praha: nákladem Kašpara Widtmana, 1793. titulní strana.